

TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATI

II cild

Orta dövr

Prof. Dr.
Nizami Cəfərov

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

ÇAŞIOĞLU
2006

Azərbaycanda
Atatürk Mərkəzi

Kitabın nəşrinə sponsorluq etmiş, millət vəkili
cənab Cavid Qurbanova
təşəkkür edirik

Türk xalqları ədəbiyyatı. Orta dövr.
Bakı: Çasıoğlu - Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi, 2006. –320 s.

ISBN 9952-27-037-2

T 4602020400-300
082-06

©“Çasıoğlu” nəşriyyatı, 2006
© “Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi”, 2006

Ö N S Ö Z

Türk ədəbiyyatı tarixinin orta dövrü (XIII əsrdən XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərinə qədər) türk xalqlarının həyatında etnocoğrafi parçalanmalar, sülalə dövlətlərinin, imperiyalarının yaranması, islam dininin etnososial təfəkkürdə möhkəmlənməsi, kütləviləşməsi ilə əlamətdardır. II minilliyin əvvəllərində Türkünstandan (Mərkəzi Asiyadan) türklərin (oğuz-səlcuqların) Qərbə doğru axınları Azərbaycanı, Kiçik Asiyanı bütünlüklə türkləşdirdi. Səlcuqların, onların ardınca isə osmanlıların qurduqları möhtəşəm türk dövlətlərində mədəniyyətin, o cümlədən ədəbiyyatın (türk müsəlman ədəbiyyatının) inkişafı üçün geniş şərait yarandı. Və beləliklə, türk dünyası etnocoğrafi baxımdan üç böyük regiona bölündü:

1. *Şərq, yaxud Türkünstan;*
2. *Şimal-Qərb;*
3. *Cənub-Qərb.*

Şərq, yaxud Türkünstan türk dünyasının etnososial baxımdan ən rəngarəng regionu idi. Altaydan Xəzər dənizinə qədər uzanan regionda qədim dövrlərdən gələn ənənə ilə ən müxtəlif türk etnosları, (oğuzlar, qıpçıqlar, karluq-uyğurlar və s.) yaşamaqda davam edirdilər. Böyük türk, yaxud Göy Türk (VI-VIII əsrlər), Uyğur (VIII-X əsrlər) xaqanlıqlarından sonra burada ilk türk müsəlman imperiyası olan Qaraxanlı dövləti (X-XIII əsrlər) yarandı. XIII əsrin əvvəllərindən həmin dövlətçilik ənənələrini Türk-monqol imperiyası davam etdirməyə başladı. İmperiyanın hüdudları tədricən Xəzər dənizindən Şimal-Qərbə və Cənub-Qərbə doğru genişlənərək demək olar ki, bütün türk dünyasını əhatə etdi. Əvvəl Çingiz xanın, sonra onun törəmələrinin qurub idarə elədikləri Türk- monqol imperiyası parçalanıb zəiflədikdə Şərqdən -Türkünstandan daha bir böyük fateh-Teymur

çıxdı. Çingiz xanın törəmələrinin pozduqları idarəçilik harmoniyasını bərpa eləməyə çalışan Əmir Teymur XV əsrin sonlarına doğru qüdrətli bir türk imperiyası yaratdı. Lakin Çingiz xan kimi Əmir Teymurun əsasını qoyduğu dövlət də iddia edildiyi qədər davamlı olmadı. Bütün türkləri bir dövlət, yaxud imperiya, vahid idarəçilik ətrafında birləşdirmək cəhdləri özünü doğrultmadı. Həm Şərqdə, yaxud Türküstanda, həm də Şimal-Qərb və Cənub-Qərbdə regional türk dövlətləri yaranmağa başladı.

Şimal-Qərbdə (Volqaboyu, Şərqi Avropa və Şimali Qafqazda) türklərinin qurduqları müxtəlif siyasi birliklər orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərinə qədər yaşasa da tədricən slavyanların nəzarəti altına keçib məhv oldu.

Cənub-Qərbdə oğuz türkləri səlcuqlardan sonra (XI-XIII əsrlər) regionun ən möhtəşəm dövləti olan Osmanlı imperiyasını yaratdılar. Kiçik Asiya yarımadasını əhatə edən, sonralar hüdudlarını daha da genişləndirən imperiya orta əsrlərin sonlarından başlayaraq türklüyün əsas siyasi özünüifadəsi oldu. XVI əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyasından Şərqdə (Azərbaycanda) daha bir möhtəşəm türk dövləti-Səfəvilər yarandı.

Şərq, yaxud Türküstan regionu qədim dövrdə olduğu kimi orta dövrdə də türk ədəbiyyatının etnik baxımdan ən rəngarəng, tarixi köklərə ən çox bağlı coğrafiyasını təşkil edir. Altayların "Maday Qara"sı, qırğızların "Manas"ı, özbəklərin "Alpamış"ı məhz bu dövrdə (və bu regionda) yaranır. Oğuz, qıpçaq, xüsusilə karluq türklərinin bir sıra yazılı ədəbiyyat nümunələri meydana çıxsada, ümumiyyətlə orta dövr Şərq, yaxud Türküstan regionu ədəbiyyatının ən böyük hadisəsi Əlişir Nəvainin yardıcılığıdır.

Şimal-Qərb (qıpçiq) regionundan fərqli olaraq Cənub-Qərb (oğuz) regionunda xalq ədəbiyyatı ilə yanaşı yazılı ədəbiyyatın da sürətlə inkişafı müşahidə edilir. Yunus Əmrə, İmadəddin Nəsimi...dən başlamış Baqi, Füzuliyə... qədər onlarla böyük türk şairi türk ədəbiyyatı tarixinin orta dövründə yazıb yaratmışlar.

XIII-XIV əsrlərdən başlayaraq türk ədəbiyyatının nəinki Şimal-Qərb (qıpçaq), hətta Şərq (Türküstan) regionu ilə müqayisədə daha çox məhz Cənub-Qərb (oğuz) regionunda inkişafı aşağıdakı amillərlə bağlı idi:

1. Ədəbi mühitin varisliyini müdafiə edən mükəmməl (və ardıcıl) dövlətçilik mədəniyyətinin mövcudluğu;

2. Türk düşüncəsi ilə islam ideologiyasının qarşılıqlı əlaqələrinin

intensivliyi;

3. Ərəb, fars, yunan və s. xalqlarla ədəbi-mədəni münasibətlər.

Orta dövrdə Şərq (Türküstan) yazılı ədəbiyyatının dili əsasən cığatay, Şimal-Qərb ədəbiyyatının dili qıpçaq, Cənub-Qərb ədəbiyyatının dili isə oğuz türkcəsində olsa da, bu türkcələr bir-birindən o qədər də fəqlənmirdi.

Ümumtürk ədəbi dili (türki) barədə aparılmış araşdırmalar (xüsusilə 50-ci illərdən sonra) gözlərimiz önündə, min ilə qədər tarixi olan mükəmməl bir dil təzahürünün mənzərəsini cızır -həmin dil təzahürü orta əsrlər türk bədii, elmi, ictimai-siyasi... tənəzzülünün əsas ifadə forması olmuş, XVII-XVIII əsrlərdə isə milli (müasir) türk ədəbi dillərinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Ümumtürk ədəbi dilinin (türkinin) təşəkkülü, təkamülü gələ-gələ regional xüsusiyyətlər kəsb etməsi, tənəzzülü-milli (müasir) türk ədəbi dillərinin formalaşması türkologiyanın aktual problemlərindən biri olaraq qalır: ümumtürk ədəbi dili (türki) nə zaman, hansı linqvistik, etnokulturoloji, sosial-siyasi əsaslar üzərində təşəkkül tapır? Nə cür inkişaf edir? Neçə regionlaşır? Türkinin regionlaşması ilə milli (müasir) türk ədəbi dillərinin təşəkkülü arasında hansı münasibətlər mövcuddur?.. kimi suallar müasir türk dilçiliyini, ümumən filologiyasını düşündürməkdədir. Və türkinin ümumtürk mədəniyyəti tarixində oynadığı rolun miqyasını təsəvvür etmək üçün təkəcə onu demək kifayətdir ki, II minilliyin əvvəllərindən (Y. Balasaqunlunun "Kutadqu bilik"indən, Ə. Yüqnəkinin "Atibətül-həqaiq"indən, Ə. Yasəvinin "Divani-hikmət"indən) XVII-XVIII əsrlərə (...Əbülqazi xanın "Şəcəreyi-tərakiməsi"nə, bir sıra rəsmi-işgüzar sənədlərə) qədər yüzlərlə, minlərlə bu və ya digər dərəcədə mükəmməl yazılı abidələr məhz bu dildə, yaxud onun müxtəlif (əsasən üç) regional təzahür formalarında qələmə alınmışdır. Orta əsrlər türk şairləri, mütəfəkkirləri, ictimai-siyasi (dövlət) xadimləri... türkidə nə qədər böyük əsərlər yazmışlarsa, həmin əsrlərin türk katibləri, xəttatları, rəsamları da eyni dərəcədə böyük ustalıqla, şövqlə həmin əsərlərin üzünü köçürmüş, gözəl sənət nümunələri (əlyazma kitabları) yaratmışlar.

Lakin müəyyən cəhdləri çıxmaq şərti ilə, ümumtürk ədəbi dili (türki) bugünə qədər ətraflı (və düzgün elmi metodologiya ilə) araşdırılmamışdır ki, bunun da səbəbləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1) ötən əsrin 30-cu illərindən etibarən türkologiyada hər bir müasir türk dilinin (eləcə də xalqının) tarixini "müstəqilləşdirmək",

faktiki olaraq ümumtürk kontekstindən çıxarmaq, hər bir türk xalqı üçün “müstəqil” genesis uydurmaq tenedensiyası mövcud olmuşdur;

2) “sovet türkologiyası” ümumiyyətlə türkcənin tarixini canlı funksional bir proses kimi, geniş mənada dünya mədəniyyəti tarixinin üzvi tərkib hissəsi kimi deyil, əlaqəsiz hadisələr yığılı, bir növ “muzey materialı” kimi təqdim etmiş, “tarixi qrammatika” hər yerdə “ədəbi dil tarixi”ni üstələmişdir;

3) ümumtürkoloji miqyasda işləməyə, araşdırmalar aparmağa qadir olan kadrların yetişməsi üçün (xüsusi milli respublikalarda) nəinki şərait yaradılmamış, əksinə, bu cür araşdırmalar Moskva tərəfindən ardıcıl olaraq məhdudlaşdırılmışdır.

Lakin bu bir həqiqətdir ki, ümumtürk ədəbi dili (türki) düzgün metodologiya ilə (və hərtərəfli öyrənilməsə, müasir (milli) türk ədəbi dillərinin mənşəyi, tipologiyası barədə az-çox elmi bir söz demək çətindir.

hər bir mükəmməl ədəbi dil təzahürü kimi türki də təşəkkül, təkamül və tənəzzül dövrləri keçirmişdir:

1. Təşəkkül dövrü (IX-XII əsrlər).
2. Təkamül (regionlaşma) dövrü (XIII-XVI əsrlər).
3. Tənəzzül (süqut) dövrü (XVII-XVIII əsrlər).

Müşahidələr göstərir ki, ümumtürk ədəbi dilinin (türkinin) ilk, eyni zamanda yüksək normativliyə, funksional-üslubi imkanlara malik nümunələri XI-XII əsrlərdə meydana çıxır, bu isə o deməkdir ki, türki bu və ya digər şəkildə təxminən I minilliyin sonlarından (təxminən IX əsrdən) mövcuddur. I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində Türkünstanda (xüsusilə Şərqi Türkünstanda) olduqca intensiv gedən ictimai-siyasi, etnokulturoloji proseslər türkinin formalaşmasına əsaslı təsir göstərir ki, həmin proseslər aşağıdakılardır:

a) müxtəlif türk etnoslarının - tayfalarının, yaxud boylarının, tayfa birliklərinin (türk budun), eləcə də mənşəcə türk olmayan türkdilli etnosların Türkünstanda, xüsusilə onun Şərqində təmərküzləşməsi, Türkünstanın çox sürətlə türklüyün etnocoğrafi mərkəzinə çevrilməsi;

b) islam dininin türklər arasında (xüsusilə Türkünstanda) yayılması, bununla bağlı olaraq müxtəlif türk etnoslarının ideya-mənəvi, mədəni inteqrasiyasının güclənməsi;

v) yazı mədəniyyətinin (burada söhbət kağız üzərində yazıdan gedir) əvvəlki dövrlərlə müqayisə olunmayacaq qədər inkişaf etməsi, ərəb əlifbasının türk mədəni mühitində yayılması və s.

Türkinin təşəkkülünün etnolinqvistik şərti, XI əsrin böyük türkoloqu M.Kaşqarının dahiyənə bir aydınlıqla göstərdiyi kimi, müxtəlif türk tayfa dillərinin ədəbi səviyyədə təmərküzləşmə-inteqrasiyasıdır - “Divani-lüğət-it-türk” müəllifi, əsərinin əsas ideyası olan həmin ədəbi təmərküzləşmə-inteqrasiya mövqeyində duraraq, müxtəlif türk tayfa dillərinə məxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri təbii haldan daha çox “normadan yayınma”, “normanı pozma” kimi şərh edir. Bu isə o deməkdir ki, I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində (IX-XI əsrlərdə), bir tərəfdən, türk tayfa dillərinin (oğuz, qıpçaq, karluq-uyğur...) diferensiasiyası gedirsə (xalq dili səviyyəsində), digər tərəfdən, ədəbi dil, yaxud yazı dili səviyyəsində təmərküzləşmə-inteqrasiya güclənir.

V-X əsrlərdə Mərkəzi Asiyada geniş yayılan dialekt fəvqü (demək olar ki, ədəbi) dil təzahürləri türkinin təşəkkülü üçün mənbə olmuşdur - həmin dövrə aid yazılı abidələrin (qədim türk yazılı abidələrinin) dili üzərindəki müşahidələr göstərir ki, qədim türkcə (türkiyə qədərki yazılı türkcə) kifayət qədər yüksək normativliyə malik olub, hansısa siyasi hegemonluğa çatmış bir tayfanın dili, yaxud müxtəlif türk tayfa dillərinin mexaniki (necə gəldi) yığılı deyil, mükəmməl, mərkəzləşmiş, hətta konservativ bir epos dilidir. Bu dil ən azı şifahi şəkildə, yaxud şifahi ədəbi dil olaraq min illik bir təkamül dövrü keçmişdir ki, onun da ən azı yarısı yazılı dövrdür:

“Üze Kök-Tenqri, asra yağız Yir kılntukda ekin ara kisi oğlu kılınmış. Kisi oğlnta üze eçüm-apam Bumın kağan, İstemi kağan olurmış. Olırıpan türk budunun ilin, törüsün tuta birmis, iti birmis... Tört bulun kop yağı ermiş. Sü süləpən tört bulundakı budunığ kop almış, kop baz kılınmış-başlığğ yüküntürmiş, tizliqiq sökürmiş... İl-qəru Kadırkan yışka teqi, kirü Temirkapığka teqi konturmış...” (Kül tiqin abidəsi).

Qədim türk yazılı abidələrinin dili də ümumtürkcədir, lakin bununla (qədim türkcə ilə) türki arasında əsaslı fərqlər vardır:

a) qədim türkcə, əsasən V-X əsrlərdə yazı dili kimi işlənmiş, türk epos təfəkkürünün ifadəsi olan, xalq dili ilə əlaqəsi “üzülməmiş”, dialektfəvqü (demək olar ki, ədəbi) dil təzahürüdür - türki isə orta əsrlərin bundan sonrakı dövründə mövcud olmuş, daha geniş coğrafiyanı əhatə edən, daha çox stilizasiya imkanlarına malik, daha ədəbi dil təzahürüdür;

b) qədim türkcə, əsasən, öztürkcədir, türki isə geniş, intensiv və ardıcıl beynəlxalq ədəbi-mədəni dil münasibətləri meydanında olub, həmin münasibətləri (başqa dillərin təsirini) bilavasitə əks etdirir;

c) qədim türkcə run, sonra isə uyğur əlifbasında, türki isə əsasən ərəb əlifbasında yazılmışdır.

Bununla belə türki qədim türkcənin varisidir. Və həmin varislikdə uyğur yazılı abidələrinin (IX-XI əsrlər) dili kifayət qədər əhəmiyyətli mövqeyə malikdir: qədim türkcənin türkiyə, yəni keyfiyyətə yeni hadisəyə “çevrilməsində” uyğur yazılı abidələrinin dili özünəməxsus keçid mərhələsi təşkil edir. Qədim türkcəni etnik (milli) zəmində saxlayan, “yad” ünsürlərin müdaxiləsinə, demək olar ki, imkan verməyən “qədim türklər”dən fərqli olaraq, uyğur türkləri türkcəni müxtəlif dillərin (hind, Çin, Tibet, İran və s.) təsiri üçün açdılar, müsəlman türklər isə daha da irəli gedərək türkcəni ərəb, fars dilləri qarşısında, demək olar ki, müdafiəsiz qoydular. Prof. Əhməd Cəfəroğlu türkləri (birinci növbədə səlcuq türklərini) öz dillərini bu cür müdafiəsiz qoymaqda qınayır, lakin böyük türkoloq nəzərdən qaçır ki, bu, türklərin ana dilinə laqeydliyi deyil, türkcəni həm türklər, həm ərəblər, həm də farslar üçün ümumi olan bir dil (müsəlmanların ümumünsiyyət vasitəsi səviyyəsində) qaldırmaq iddialarının nəticəsi idi.

I minilliyin sonlarında türkinin norma mənzərəsinin necə olacağını müəyyən edən həm linqvistik, həm də ekstralingvistik prinsiplər qərarlaşır ki, bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1) I minilliyin ortalarında formalaşmış qədim türkcənin, bu və ya digər dərəcədə “uyğur türkcəsi”nin norma-struktur, funksional-üslub ənənələri, “təcrübə”si davam etdirilir;

2) türkcə müsəlman dünyakörüşü, ideologiyası baxımından, xüsusilə leksik-semantik sahədə, müəyyən “redaktəyə” məruz qalır;

3) islam xalqlarının - ərəblərin, farsların dillərinin türkcəyə təsiri üçün geniş mədəni-ideoloji meydan açılır;

4) ərəb əlifbası əsaslı bir dəyişikliyə uğramadan türkcənin (türkinin) əlifbası olur;

5) türkinin geniş coğrafiyada (Şərqi Türkünstandan Avropanın içərilərinə qədər) fəaliyyəti, müxtəlif regionlarda türk xalq (tayfa) dillərinin, yaxud ləhçələrinin təsirinə müxtəlif cür reaksiya verməsi ilə əlaqədar, onun (türkinin) regional təzahür formalarının təşəkkülü üçün şərait yaranır.

IX-XI əsrlərdə türkinin hansı etnolingvistik əsasda təşəkkül tapdığını müəyyənləşdirməyə imkan verən ən mühüm mənbə M.Kaşqarının “Divani-lüğət-it-türk”üdür - “Divan” müəllifi müxtəlif türk tayfa dilləri ilə yanaşı, həmin tayfa dillərinin (dialektlərinin) fəvqündə dayanan “xaqaniyyə türkcəsi”ndən bəhs edir. “Xaqaniyyə türkcəsi” oğuz, qıpçaq və karluq-uyğur xüsusiyyətlərinin funksional inteqrasiyasından ibarət olub XI-XII əsrlər türk ədəbi dilinin əsaslarını təşkil etməkdədir.

niyyə türkcəsi” oğuz, qıpçaq və karluq-uyğur xüsusiyyətlərinin funksional inteqrasiyasından ibarət olub XI-XII əsrlər türk ədəbi dilinin əsaslarını təşkil etməkdədir.

“Divani-lüğət-it-türk” türkinin mənbələri barədə elmi-linqvistik məlumat verməklə yanaşı orta əsrlər türk, yaxud ümumtürk ədəbi dilinin (türkinin) ilk nümunələrini əks etdirir:

Görklük topuğ özünqə,
Tatlığ aşığı azınqə,
Tutqıl qonuq ağırılığ,
Yazsun çavın budunqə.

Yaxud:

Bardı ərən qonuq bulub qutqa saqar,
Qaldı alıq oyuq körüb evni yıqar.

XI-XII əsrlərdə MKaşqarının “Divan”ı ilə aşağı-yuxarı eyni dövrdə Y.Balasaqunlunun “Kutadqu biliq” (XI əsr), Ə.Yüqnəkinin “Atibət ül-həqaiq” və Ə.Yəsəvinin “Divani-hikmət” (XII əsr) əsərləri meydana çıxır. Bu əsərlərin, eləcə də “Qurani Kərim”in türkcə tərcümə-təfsirlərinin (islamın türklər arasında daha sürətlə yayılmasına çalışan Buxara ruhaniləri bu zaman həтта, mövcud ənənəni pozaraq, “Quran”ın “ilahi” ərəb dilindən türkcəyə çevrilməsini təqdir edən fitva vermişdilər) dili türkinin təşəkkül-formalaşma prosesinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Ümumtürk, yaxud orta əsrlər türk ədəbi dili (türki) XI-XII əsrlər mənbələrində “Xaqaniyyə türkcəsi”, “Kaşqar dili”, “Kaşqar türkcəsi” və s. adlandırılmış, “türki” adını isə sonralar (XIV əsrdə) Nəvainin sələfi olan cığatay şairləri işlətmişlər.

XI-XII əsrlərdə təşəkkül tapan türkinin yenə də həmin əsrlərdə gedən etiososial proseslərin nəticəsi olaraq müxtəlif türk etnokulturoloji regionlarının diferensiasiyası ilə əlaqədar olaraq regional təzahür formaları meydana çıxır ki, bunlar aşağıdakılardır:

1. Şərq (yaxud Türkünstan) türkcəsi;
2. Şimal-Qərb (qıpçaq) türkcəsi;
3. Çənub-Qərb (oğuz) türkcəsi.

Şərq (Türkünstan) türkcəsi Şimal-Qərb (qıpçaq) və Çənub-Qərb (oğuz) türkləri ilə müqayisədə daha zəngin, daha geniş funksional imkanlara malik olmuş və sonunçulardan fərqli olaraq, eyni zamanda

müxtəlif türk tayfa dillərinin - Şərqdən karluq, Şimaldan və Şimal-Şərqdən qıpçaq, Cənubdan və Cənub-Qərbdən oquz təsirini həmişə öz üzərində hiss etmişdir. Lakin zaman-zaman uyğurların - karluqların Türkünstanda sosial-siyasi, etnik-mədəni üstünlük qazanması ilə qıpçaqlar daha çox Şimal-Qərbə, oğuzlar daha çox Cənub-Qərbə sıxışdırılır (XI-XII əsrlərdə. Əslində sonralar da), karluq (Cığatay) ünsürünün mövqeyi yüksəlir.

Şərq (yaxud Türkünstan) türksini türkünün təşəkkül dövrünə düşən yazılı abidələrin M.Kaşqari "Divan"ı, Y.Balasaqunlunun "Kutadqubiliq"i, Ə.Yüqnəkinin "Atibət-ül-həqaiq"i və Ə.Yəsəvinin "Divani-hikmət"i-nin dil təcrübəsinin bilavasitə davamıdır. Türkünstanın mürəkkəb etnokulturoloji təbiəti müxtəlif türk (və bir sıra qeyri-türk) etnosların həmin regionda birlikdə yaşamaları yalnız təşəkkül dövründə deyil, təkamül dövründə də burada (Türkünstanda) müxtəlif dil tipologiyalarının təzahürü üçün tarixi-coğrafi şərait olmuşdur. Bununla belə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, aparıcı mövqə keyfiyyətə karluq-uyğur (onun davamı olan cığatay) qoluna mənsubdur.

Türkünstan yazılı abidələrinin türkünün bu və ya digər təzahür formasına aid olması baxımından aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür:

a) oğuz abidələri - "Oğuznamə" (uyğur oğuznaməsi), "Məhəbbətnamə" (XIII əsr), Rəbquzinin "Qisasül ənbiya"sı (XIV əsr), Zəməşşərinin "Müqəddi mət ül-ədəb"i (XIV əsr) və s.

b) qıpçaq abidələri - Mahmud ibn Əlinin "Nəhcül-fəradis"i (XIV əsr), bir sıra tərcümə lüğətləri və s.

c) karluq-uyğur abidələri - türkologiyada Ə.Nəvainin sələfləri sayılan şairlərin əsərləri (XIV əsr), Ə. Nəvainin əsərləri (XV əsr), Ə.Nəvainin bilavasitə davamçılarının əsərləri (XVI əsr), bir sıra dini əsərlər, Türkünstan dövlətlərinin türkcə rəsmi sənədləri və s.

Şimal-Qərb (qıpçaq) türksini Şərq (Türkünstan), xüsusilə Cənub-Qərb (oğuz) türksindən daha geniş bir ərazidə yayılmışdır. Buraya əsasən aşağıdakı ərazilər daxildir: Qərbi Asiya, Şərqi Avropa, Qərbi Avropa, Şimal-Şərqi Afrika (Misir) və s. Şimal-Qərb (qıpçaq) türksində yazılmış abidələr içərisində lüğətlər xüsusi yer tutur. "Kitabi-məcmueyi-tərcümani-türki və əcəmi və moğoli və farsı (XIII əsr),

"Kodlex Kumanikus" (XIV əsr), Əbu Həyyan əl-Əndəlusinin "Kitabi əl-idrak li-lisan əl-ətrak" (XIV əsr), "Kitab ət-töhfət üz-zəkiyyə fi l-lüğət-it türkiyyə" (XIV əsr), Çəmaləddin ət-Türkünün "Kitabi-bulqat əl-müştaq fi lüğət it-türk və l-kıfçak" (XV əsr) və s.

Şimal-Qərb (qıpçaq) türksini eyni zamanda Seyfi Sarayinin "Gü-

lüstan bit-Türki" (XIV əsr), Qütbün "Xosrov və Şirin" (XIV əsr). Fəqihin "İrşadül-mülk və s-səlatin" (XIV əsr), fitvaların toplandığı "Kitab fil-fiqh bi-lisanit-türk" (XIV əsr), M.Abdullahın "Şərhül-mənar" (XV əsr) və s. əsərlərində təmsil olunur ki, bunların hamısı ya bilavasitə, ya da bilvasitə tərcümə kitablarıdır.

Şimal-Qərb (qıpçaq) türksini xarakterizə edən bir sıra xüsusiyyətlər vardır ki, onlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Şimal-Qərb (qıpçaq) türksini, artıq qeyd olunduğu kimi, əsasən, praktik məqsədlərə xidmət edən tərcümə lüğətlərinin, dini-əxlaqi məzmunlu tərcümə kitablarının, rəsmi, yaxud işgüzar sənədlərin dilidir və türkünün həmin regional təzahür formasında orijinal bədii, elmi əsərlər, demək olar ki, yazılmamışdır;

2) Şərq (Türkünstan) və Cənub-Qərb (oğuz) türksindən fərqli olaraq, Şimal-Qərb (qıpçaq) türksini yalnız müsəlman dünyası ilə deyil, xristian (Qərb) dünyası ilə də əlaqədə olmuş, əgər belə demək mümkünsə, dini-mədəni ehkamlara münasibətdə daha çox sərbəst bir cəmiyyətin dili keyfiyyətini qazanmışdır;

3) karluq-uyğurlara və "islamın qılınıcı", yaxud "qılınıc müsəlmanı" adını almış oğuzlara nisbətən qıpçaqlar daha sərbəst, daha "liberal" düşüncə (və həyat) tərzinə malik olduqlarına görə Şimal-Qərb (qıpçaq) türksinini ədəbilik səviyyəsi türkünün digər təzahür formaları ilə müqayisədə aşağı olmuş, xalq dilində gedən prosesləri (eləcə də Qərbi Avropa dilləri ilə ardıcıl və ya təsadüfi kontaktları) özündə dərhal əks etdirmişdir;

4) qıpçaq yazılı abidələri çox müxtəlif areallarda yarandığına, qıpçaq türklərinin düşüncə sərbəstliyinə görə ki, türkünün həmin təzahür forması Cənub-Qərb (oğuz), xüsusilə Şərq (Türkünstan) türksinin fəal təsirinə məruz qalmışdır. Və bu təsirlər bəzən o həddə çatır ki, qıpçaqlar tərəfindən yaradılması heç bir mübahisə törətməyən bu və ya digər abidənin məhz qıpçaq türksində olduğu mübahisə törədir;

5) Şimal-Qərb (qıpçaq) türksində yazılmış abidələrin orfoqrafiyasında izaha gələn və ya gəlməyən bir sərbəstlik (türkcənin fonetikasi mövqeyindən ərəb əlifbasına, yaxud ərəb əlifbası ilə ənənəvi yazı normalarına müdaxilə və ya "təcavüz") müşahidə edilir. Bu isə yazı sərbəstliyinin nəticəsidir ki, bir sıra hallarda bu və ya digər abidənin hansı xətt növündə yazıldığını müəyyənləşdirmək olmur və s.

Cənub-Qərb (oğuz) türksini şərti olaraq "Kitabi-Dədə Qorqud"la (XI əsr) - "Kitabi-Dədəm Qorqud əla lisani-taifeyi-oğuzan"la başlayır... Lakin oğuzlar (xüsusilə Azərbaycana, oradan Kiçik Asiyaya yayılan səl-

cuqlar) Türkünstandakı sələfləri kimi ərəb, fars dillərinə üstünlük verdiklərinə görə bu dillər XI-XVI əsrlərdə Azərbaycanda, Kiçik Asiyada böyük sosial-mədəni nüfuza malik olur; elmi əsərlər əsasən ərəbcə, bədii əsərlər əsasən farsca yazılır. Xətib Təbrizi, Əbül üla Gəncəvi, Qətran Təbrizi, Bəhmənyar əl Azərbayceni, Əfzələddin Xaqani, Mücirəddin Beyləqani, Məshəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Cəlaləddin Rumi kimi böyük mütəfəkkirlər, sənətkarlar “türk oğlu türk” olsalar da əsərlərini məhz ərəb və ya fars dilində qələmə almışlar. Bununla belə, onların dilindən, təfəkküründən türklük süzöldüyünü, demək olar ki, mütəxəssislərin hamısı bu və ya digər şəkildə etiraf edir.

Cənub-Qərb (oğuz) türksisi XIII-XVI əsrlərdə aşağıdakı yazılı abidələrlə təmsil olunur: İ.Həsənoğlunun qezəlləri (XIII əsr), “Dastani - Əhməd hərami” (XIII-XIV əsrlər), Əlinin “Qisseyi-Yusif”i (XIII-XIV əsrlər), M.Zəririn “Yusif və Züleyxa”sı (XIV əsr), Y.Məddahın “Vərqa və Gülşah” (XIV əsr), Sulu Fəqihin “Yusif və Züleyxa”sı (XIV əsr), Qazi Bürhanəddin, İ.Nəsiminin divanları (XIV əsr), Həqirinin “Leyli və Məcnun”u (XV əsr), M.C.Həqiqinin, Kişvərinin divanları (XV əsr), Həbibinin, Ş.İ.Xətəinin, M.Füzulinin, M.Əmaninin əsərləri (XVI əsr) və s. Buraya C.İbn Mühənnə, H.Naxçıvani, Hüsəm və başqalarının bir sıra məşhur tərcümə lüğətlərini də əlavə etmək lazım gəlir.

Cənub-Qərb (oğuz) türksisi mükəmməl ədəbi dil təzahürü kimi bir sıra özünəməxsus əlamətlərə malik olmuşdur:

1) müsəlman dünyasında, xüsusilə XII-XIII əsrlərdən etibarən oğuz türklərinin siyasi-mənəvi nüfuzlarının yüksəlməsi, eləcə də onların tutduqları əlverişli geopolitik mövqe (həmin mövqe həm Şərqi, həm də Qərbi dünya ilə ardıcıl əlaqələrə şərait yaradırdı) Cənub-Qərb (oğuz) türksisinin təkamülü üçün hər çür imkanlar açır;

2) Kiçik Asiyaya, oradan da Qərbi Avropaya yürüşədən oğuzlar islam bayrağını, müsəlman ideologiyasını o dərəcədə yüksəklərə qaldırdılar ki, məhz onların gücünə türk dili üç böyük islam dilindən birinə çevrildi;

3) oğuz türklərinin saraylarında ərəb, fars, türk dilləri bir sıra hallarda müvazi olaraq işlənməyə, böyük sənətkarlar (məsələn, M.Füzuli) üç dildə əsərlər yazmağa başladılar;

4) türk dilini aparıcı islam dilinə çevirmək iddiasının nəticəsi idi ki, türkcə ərəb, fars dillərindən alınmalar hesabına bəzən süni şəkildə “zənginləşdirildi” və “uçayaqlı” bir dilə çevrildi;

5) Cənub-Qərb (oğuz) türksisi uzun zaman Şimal-Qərb (qıpçaq) türksisi ilə qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur (həmin əlaqənin fəallığı, birinci növbədə, oğuzlarla qıpçaqların əsrlər boyu yanaşı yaşamaları, xü-

susilə Misirdə sıx mədəni kontaktlara girmələrinin nəticəsi idi - xüsusilə XV əsrdən etibarən, Şərqi (Türkünstan) türksisinin Şimal-Qərb (qıpçaq) və Cənub-Qərb (oğuz) türklərinə linqvokulturoloji təsiri sonuncular arasındakı uyğunluqları bir qədər də artırmış oldu.

Ümumtürk ədəbi dilinin (türkinin) regional təzahür formaları arasındakı linqvistik norma fərqləri o qədər də böyük deyil: a) ən böyük fərq əslində fonetik normada olmalı idi, lakin ərəb əlifbasının, yazı qaydalarının həmin təzahür formalarının hər üçü üçün əsasən ümumi olması bu fərqləri gizlədir; b) leksik norma ilə bağlı daha çox diqqəti o çəlb edir ki, Şərqi (Türkünstan) türksində ərəb, fars mənşəli alınma sözlər Cənub-Qərb (oğuz) türksindəkindən az, Şimal-Qərb (qıpçaq) türksindəkindən çoxdur; c) bir sıra ümumi qrammatik kateqoriyalarda (xüsusilə hal, xəbərlik və mənsubiyyət), fəle məxsus bəzi xüsusi qrammatik kateqoriyalarda cüzi norma fərqləri müşahidə edilir.

Ümumtürk ədəbi dili (türki) XVI əsrdən sonra tədricən özünün tənəzzül dövrünü keçirir və XVII-XVIII əsrlərdə müxtəlif türk etnokulturoloji regionalarında meydana çıxmış yazılı abidələr həmin tənəzzül dövrünün əlamətlərini əks etdirir:

a) əsasən türkidə yazılmış bir sıra abidələrin dilində bu və ya digər rekiyonun o zamana qədər qeyri-ədəbi sayılan fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri get-gedə daha çox görünməyə başlayır;

b) müxtəlif türk etnokulturoloji regionlarında yerli əhəmiyyətli (miqyaslı) folklorun yazıya köçürülməsi prosesi diqqəti cəlb edir - “xalq kitabları” yaranır;

c) türkiyə (yaxud “klassik üsluba”) qarşı duran, get-gedə linqvistik-mədəni mövqeyi yüksələn “folklor üslubu” tədricən yazı sahəsində də türkinin fəaliyyətini faktik olaraq məhdudlaşdırır və s.

Türkinin tənəzzülü, fikrimizcə, aşağıdakı sosial-kulturoloji səbəblərdən irəli gəlir:

1) XVII-XVIII əsrlərdən etibarən türk xalqları, yaxud millətləri (bununla əlaqədar olaraq türk milli ədəbi dilləri) formalaşmağa başlayır ki, bu proses istər-istəməz ümumtürk ədəbi dilini (türkini) etnik-mədəni əsaslardan tədricən məhrum edir;

2) müstəqil türk dövlətlərinin meydana çıxması, həmin dövlətlərin az-çox sabit sərhədlərinin müəyyənlişməsi, milli intibah hərəkatı və s. stixiyalı bir şəkildə olsa da bu və ya digər türk ədəbi dili üçün özünəməxsus sosial-kulturoloji inkişaf meyilləri müəyyən edir;

3) türk xalqları, millətləri (və dövlətləri) arasındakı orta əsrlərə məxsus fəal iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-ədəbi əlaqələr yeni

dövrədə kifayət qədər passivləşir - bu cür əlaqə zəifliyi türkinin tarixi coğrafiyasının dağılmasına gətirib çıxarır;

4) ümumtürk mədəniyyət mərkəzləri süqut edir, bunun əvəzində isə ayrı-ayrı türk dillərinin inkişafı üçün sosial-mədəni şərt olan milli mərkəzlər meydana çıxır və s.

XVII-XVIII əsrlərdə formalaşmaqda olan milli (müasir) türk dilləri ilə tənəzzül dövrü keçirən türki (onun regional formaları) arasında sıx, çox, spektrli əlaqələr olmuşdur. Türkinin yazı-kitab dili normaları ədəbiləşmə prosesi keçirən xalq-folklor dili üçün nümunə təşkil etmiş və beləliklə, milli türk ədəbi dilləri türkinin regional təzahür formalarının bilavasitə "nəzarəti" altında formalaşmışdır:

a) Şərq (Türküstan) türkisi - özbək, uyğur ədəbi dilləri;

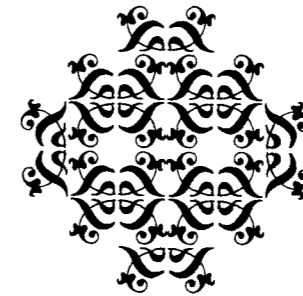
b) Şimal-Qərb (qıpçaq) türkisi - əvvəl tatar, başqırd, sonra qaxax, qırğız, kumık, daha sonra qaraçay - balkar, noqay, qaraqalpaq, altay ədəbi dilləri;

c) Cənub-Qərb (oğuz) türkisi - Azərbaycan, türk, türkmən ədəbi dilləri.

Ümumtürk ədəbi dili (türki), buraya qədər deyilənlərdən də göründüyü kimi, türk sistemli ədəbi dillər içərisində tarixi mövqeyinə (əhəmiyyətinə) görə heç biri ilə müqayisəyə gəlmir - Asiyanın Şərqiindən Avropanın Qərbinə qədər müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərində işlənən, müxtəlif xarakterli, üslublu yazılı abidələrdə təzahür edən bu dil orta əsrlər türk təfəkkürünün əsas ifadə forması kimi geniş yayılmış, dünyanın bir sıra mükəmməl ədəbi dillərinə meydan oxumuşdur.

Türki qədim türk ədəbi (epos) dili əsasında təşəkkül tapmış, xüsusilə II minilliyin birinci yarısında zəngin bir təkamül tarixi keçirmiş, həmin minilliyin ikinci yarısında isə müasir türk dillərinin formalaşması üçün nümunə verməklə öz tarixi-mədəni missiyasını başa çatdırmışdır.

MANAS

İlk süjetlərinin, bir sıra motivlərinin qədim dövrdə yarandığı şübhə doğurmayan “Manas” eposu türk ədəbiyyatı tarixinin orta dövründə formalaşsa da, ən yeni dövrün əvvəllərinə qədər yeni ideyalarla, süjetlərlə zənginləşmiş, akın-ırçılar (manasçılar) tərəfindən yüksək sənətkarlıqla ifa olunmuşdur. Səhra “İliada”sı (Ç.Vəlixanov) kimi tanınan “Manas” qırğız türklərinin şifahi ədəbi tarixi olaraq məşhurdur.

Epos üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə Manasdan, ikincidə oğlu Semeteydən, üçüncüdə isə nəvəsi Seytekdən bəhs olunur. Və hər üç qəhrəmanın həyatı, fəaliyyəti kontekstində qırğız xalqının sosial-siyasi harmoniya uğrunda mübarizəsi təsvir edilir.

Ümumi həcmi qırx min misraya çatan “Manas”ın ən mükəmməl mətni məşhur manasçı Saqımbay Orozbak oğlundan yazıya alınaraq nəşr olunmuşdur.

Ulularımızdan qalan söz: Qaraxan və Oğuz xandan sonra Alança xanın nəslindən Bayqur və Uyqur çıxdı. Bayqurun oğlu Bəbir xandan Tübey, Tübeydən Kököy, Kököydən isə üç oğul-Noqoy, Şıqay və Çıyır dünyaya gəldi. Bu üç qardaşın dünyalar tutmayan var-dövləti oldu.

Noqoyun dörd oğlu doğuldu: Orozdu, Üsön, Bəy və Çakıb. Çin hakimləri bunların məmləkətini bölüb getdi. Həmin Çakıbın əmisi Çıyır öldü. Çakıb əmisi Çıyırın arvadı Şakanla evləndi. Həm də Mancuriya ellərindən olan Böyön oğlu Çayanın qızı Bəydövləti aldı. Bu iki qadından bir övladı olmadı. O, əlli yaşını haqlayan, zəngin var-dövlət sahibi idi. Şakan adı yavaş yavaş unuduldu və onu birinci ərinin adı ilə çağırırdılar - Çıyır. Həmin bəy Çakıb övlad həsrətilə ağlayıb belə dedi:

Sonsuz öləcəyəm mən...
 Axı sonsuz nəyəm mən -
 Yalqız qalan bir qoca,
 Ömrü talan bir qoca.
 Gecə-gündüz bilmədən
 Sərvət yığdım mən nədən?..
 Yurdda qalan izim yox,
 Öləndə varisim yox.
 Açılmadı ürəyim,
 Göyərmədi diləyim...
 ...Çakıb qara bağladı,
 Bala deyib ağladı.
 Oğul-uşaq görəndə
 Ürəyi düşdü bəndə.
 Gözündən yaş töküldü,
 Yanıq bağı söküldü.
 Çağırdı Allahı o -
 Eşitsin bu ahı o.
 Qurban dedi hər dəfə -
 Qurbanlığı nə dəvə...
 Bax beləcə bəy Çakıb
 Boynundan xurcun asıb
 Məzarlığa* üz tutur,
 Dua edib göz tutur:
 Tanrı övlad vermədi,

* Qırğız dilindən tərcümə Adil Cəmilindir.

Zəlil oldum görmədi.
 Heç bilmirəm varam, yox,
 Allah vermir - çarəm yox...
 Beş cürə mal topladım,
 Halalca var topladım;
 Nə sənindir, nə mənim,
 At kimindir - minənin.
 Yurduma həyanım yox,
 Bir canlıyam - canım yox.
 Bu dünyada sonsuzam,
 Sonsuzam, oğulsuzam.
 Uçmaq olmaz qanadsız,
 Gedəsiyəm mən adsız,
 Yurd yerində qalam yox -
 "Ata" deyən balam yox.
 Bu dərdi kim çəkəsi,
 Göz yaşları tökəsi?
 Kim məni ağlayacaq,
 Qismət beləymiş ancaq;
 Belə buyurub xudam,
 Düşünürəm mən müdam,
 Alın yazım bu imiş...
 Qırx səkkizi haxladım,
 Bala deyib ağladım...
 Yığdığım mal-dövlətə,
 Topladığım sərvətə
 Kimlər sahib olacaq,
 Arvadımı qalacaq?
 Yoxsa Altay qulları
 Bu dövləti, bu varı,
 Bu atlazı, ipəyi,
 Mənim olan hər şeyi
 Özünə var edəcək?
 Qızıl, gümüş gedəcək...
 Bircə-bircə mal yığdım,
 Halal-hümmət var yığdım
 Kimdən ötrü, nə üçün?
 Alışıb yanır içim;
 Yoxdur mənim varisim -
 Yurdda qalan bir izim.

Ömrü verdim yellərə -
 Mülküm qalır ellərə.
 Qəhr olsun var-dövlətim,
 Məhv olsun bu sərvətim -
 Yurdumda balam yoxsa,
 Yerimdə qalan yoxsa...
 ...Atam Noqoy xan olub,
 Nəslimə ad-san olub
 Bəs mən, kiməm, nəçiyəm,
 Kimlərin güvənciyəm?
 Malım, mülküm, yerim var,
 Sayılmayan sürüm var.
 Boz atlarım kişnəyir,
 Heç yadıma düşməyir;
 Nə sənindir, nə mənim -
 At kimindir - minənin.
 Minməyə çaparım yox,
 Bir budağam - barım yox.
 Oğul deyib ağlaram,
 Sağalarmı bu yaram?
 Heç bilmirəm varam, yox,
 Tanrı vermir - çarəm yox.

Cakıb bu sözləri deyib dərini dağıtmaq üçün göz yaşları tökdü, atından, dəvəsindən keçib Allaha yalvardı, Tanrıya gileyləndi, sonra öz yurduna üz tutdu. Obasına çatar-çatmaz Akımbəy oğlu on bir yaşlı Mendibəy Cakıba yaxınlaşdı, onu gözüyaşlı görüb soruşdu:

- Ay əkə, niyə ağlayırsınız? Niyə gecə-gündüz iki gözünüzdən yaş axıdırırsınız?

Cakıb dillənməyib acı-acı ağlayaraq yurduna tələsdi. Atdan düşdü, atını bağlamadı, heç kəsə məhəl qoymadan bəybikənin (orijinalda "baybiçə" böyük xanım, baş hərəm mə'nasında işləyir - A. C.) dəyəsine keçdi. Bəybikə Çıyırdı onu belə qəmli görüb soruşdu:

- Sənə nə olub, söylə görək dərdin nədir?

Onda Cakıb danışdı,
 Qəzəbindən alışdı:
 - Nə zavallı xatınsan,
 Nə ağılsız qadınsan.
 Dünyadan köçdüyüm an

Sən kimsəsiz qalırsan.
 Dar gələcək bu dəyə
 Sən tək sonsuz bəndəyə...
 Oxşamağa balan yox,
 Bundan böyük bəlan yox.
 Yapışsan da yüz əlli
 Dünya verməz təsəlli...
 Sənə həyan kim olar,
 Səni sayan kim olar?..
 And olsun ki, Allaha
 Tükənir gücüm daha.
 Ələnbdir ələyim,
 Yoxdur özgə diləyim,
 Arzum - övlad arzusu,
 Gözlərimə endi su...
 ...Qılınc-qalxan qurşadım,
 Dərdsiz, qəmsiz yaşadım.
 Keçib getdi ömür-gün,
 Ayıldım ki, mən bir gün
 "Sonsuz" qalıbdır adım -
 Yoxdur mənim övladım...
 Düşməni səsi ucaldı:
 "Çakıb sonsuz qocaldı".
 Sənə "qısır" dedilər,
 Mənə "yesir" dedilər.
 Aldım ki, Bəydövləti
 Biləm ki, övlad nədi -
 Meyvəsini dərmədim,
 Yenə uşaq görmədim...
 Qəhərləndi bəybikə: -
 Günahkaram mən bəlkə,
 Belə yazıb yaradan...
 Əlli yaşlı qarıdan
 Oğul-uşaq gözləmək
 Yalnız yalandır demək.
 Bəs sənənin Bəydövlətin,
 İkinci səadətini,
 Naz-qəmzəli qadınının,
 O incəbəl xatınının
 Niyə doğub-törəmir?

Bunu ondan soruş bir...
 Əzəl kündən səadət
 Girsəm sənin evinə
 Olmadı mənə qismət.
 Heç ürəyim sevinər?
 Barsız ağaç odundur,
 Gözlərimdə elə bil
 Bədbəxt - sonsuz qadıdır.
 Əzrayilsən, əzrayil...
 Tablamayıb bu yükə
 ...Belə deyib Bəydövlət
 Qəhərləndi bəybikə,
 Çıxıb getdi nəhayət.
 Çakıb da doldu yaman,
 Bəybikə dillənmedi,
 Elə bu dəm, bu zaman
 Söz tapmadı, ya nədi?
 Gəlib çıxdı Bəydövlət,
 Donub qaldı yerində,
 Söylədi ki, biz əlbət
 Yaraları dərinədə
 Bir murazın acıyıq,
 Yanıq bağı söküldü,
 Bir taleli bacıyıq.
 Gözündən yaş töküldü.
 Fəqət kiçik bacı mən,
 Yük altına yıxıldı,
 Yoluna davamçı - mən.
 Belə yanıb-yaxıldı:
 Bəybikə, sonsuz qadın,
 - Verdiyini al, xudam,
 Utanıb qızarmadın...
 Qurtar məni qorxudan.
 Mənsə hələ çavanam,
 Bu mal-dövlət dağılsın,
 Ürəyimdə var inam.
 Təki qocam sağ olsun,
 Sən cıyırdı Allaha
 Duman çöküb başıma,
 Bəndə olmazsan daha.

Rəhm elə göz yaşımə.
 Xuda versin özümə,
 Rəhm edə, qadir Allah,
 Körpəm gülsün üzümə.
 Sənə gətirdim pənəh.
 Bəybikə köksündə dağ
 Sürüsünün oylağı -
 Yastığa baş qoyaraq
 Qaraşəhər yaylağı.
 Düşündü ha, düşündü:
 Qazaxdan pislik görən,
 "Di gəl başa düş indi -
 Bəydövlət sözlü imiş,
 Nifrəti gizli imiş...
 Yuxulayıb yatdı o,
 Gözünü aldatdı o.

MANASIN DOĞULMASI

Hər yandan yolu bağlı
 Çakıb yenə tək qaldı.
 Tənhalıq onu üzdü.
 Kirpiyinə yaş düzdü.
 ... Noqoy oğlu bu Çakıb
 Aral üstədə yaşayıb,
 Yaxın olub Altaya,
 Ağsu adlı bir çaya.
 Küçer adlı şəhərdən
 Sovqat da gəldi hərdən.
 Mançuriya çölləri
 Övladımın elləri.
 Bir xəbər yox, ətər yox,
 Ayrılıq bu qədər yox...
 Tibetin sağ tuşunda,
 Qarlı dağlar başında -
 Başqa yurdda, vətəndə
 Çinli məmləkətində
 Bəy Çakıb tənha qalır,
 Güman Allaha qalır...
 Qan görür, ölüm görür,

Kalmıkdan zülüm görür.
 Dərd köksünü dağlayır,
 Gecə-gündüz ağlayır.
 Taleyindən küsənlər,
 Ac-yalavaç gəzənlər
 Atasından qaçanlar,
 Anasından qaçanlar
 Çakıb bəyə tapınır,
 Yetmiş dəyə yapılır...
 Belə görəndə Çakıb
 Yeddi yerə at çapıb
 Fikrə getdi bəybikə:
 Qismətimdə var bəlkə...
 Xəbər gəldi: - İlxıçı
 Nişan alıb gözucu
 Bir pələng yaralayıb,
 Bağrını paralayıb,
 Dərisini soyubdur,
 Ətin yerdə qoyubdur...
 Bu xəbəri eşidən
 Çıyırdı qalxdı birdən,
 Çəkdi onu muradı -
 İlxıçını aradı,
 Görüşünə tələsdi,
 Gəlib yolunu kəsdi.
 Gələndə xeyli kümüş
 Özü ilə gətirmiş.
 Dedi: - sərvət alarsan,
 Çoxlu dövlət alarsan,
 Atını çap, ilxıçı,
 Bir pələng tap, ilxıçı.
 Yar kətir ürəyini,
 Göyert bu diləyimi.
 Onun da ürəyini
 Aparsam olmaz yə'ni?... ..
 Əlində iki ürək
 İlxıçı sevinərək
 Gəlib çıxdı obaya -
 Pay düşürdü o "paya".
 Çəkildi qara kölgə

İşıqlandı bəybikə,
 İşıqlandı alaçıq
 Arzu-kama yol açıq.
 Sığmayıb yerə-göyə
 Yanaşdı Bədəlbəyə. Dedi:
 "Oğlum, nə sirdi -
 İki ürək gətirdin?
 Belə çox idi pələng?..
 Yoxsa tərpanib zirəng
 Bir oxla ikisini
 Vurmusan? - de düzünü.
 Özgə heyvan ürəyi
 Deyil mənim gərəyim.
 Bədəlbəy, ay oğlum, sən
 Bəlkə yalan deyirsən?"
 Şübhələndi bəybikə,
 Üzdü onu bu "bəlkə".
 Bədəlbəy dedi: - vallah
 Şahiddir ki, bir
 Allah dediyim yalan deyil,
 Bu qan özgə qan deyil -
 Bu pələng ürəyidir,
 Yersiz şübhələr nədir?..
 Əgər varsa yalanım,
 Qılıncımla doğranım...
 Yox daha söz-söhbətim,
 Bu da mənim qiymətim...
 ...O yandı için-için
 Bu şübhəli söz üçün.
 İnandı ki, bəybikə
 Yalan demir bu əkə.
 Su gətirdi bir səhəng,
 Önündə iki ürək -
 Onları pak elədi,
 Bişməmiş; çiy-çiy yedi.
 Pay vermədi heç kəsə,
 Yedi bircənəfəsə.
 Töküb qanlı suyunu
 Ləzzətlə içdi onu.
 Təki onun arvadı

Daha gəldi özünə,
 Doğa bilsin salamat.
 Bəxti güldü üzünə...
 Çakıbın son arzusu,
 İndi məni dinləyin,
 Elə budur, elə bu...
 Bəy Çakıbdan söyləyim,
 Aşib-daşdı sevinçi,
 Ər Manasdan danışım,
 Hamısından birinci
 Təzə dastan danışım...
 Kəsdirdi boz atı o -
 Manas ana boyunda
 Başını qovzadı o.
 Oldu doqquz ayında.
 Bəybikəsə bu zaman
 Doqquz ay, doqquz gecə
 Dad çəkirdi: - "ay aman...
 Gəlib keçdi beləcə...
 Səs eşidən qadınlar
 Günlərin bir günündə
 Böybikənin bətnində
 Bəy Çakıb - gözləri qan
 Manas qəfil tərpendi,
 Düşünürdü bəs haçan
 Yazıq ana ürpəndi.
 Doğulacaq övladı,
 Gördü təndə sancı var -
 Yetişəcək muradı?..
 Üzdü onu sancılar.
 Düşünürdü bəs haçan
 Ürəkləndi bəy Çakıb,
 Ayrılacaq candan can?..
 Fərəhləndi bəy Çakıb.
 ...Ana bətnində uşaq
 Yalvardı ki, Allaha,
 Şir kimi tərpenirdi,
 Peşman olmasın daha.
 Şübhələnilib özündən
 Bəybikə ürpənirdi.

Kömək edən qadınlar
 Tamam heydən düşmüşdü.
 Bəybikənin bətninə
 Övlad göydən düşmüşdü,
 Yoxsa körpə deyil bu
 Pələng idi, şir idi?
 Bu möçüzə önündə
 Hamı susdu, kiridi...
 Ağlayan bəybikəydi -
 Başına gələn nəydi...
 Elə bu dəm bəy Çakıb
 Varını çalıb-çapıb
 Beş yerdə baş kəsdirdi;
 Kəsildi ağ erkəklər,
 Kəsildi kəhər atlar.
 Qurban getdi nər dəvə,
 Boğdu ağrı-atalar.
 Fəqət yenə bəybikə
 Tablamayıb bu "yükə"
 Qışqırdı: - məhv oluram,
 Mən saralıb-soluram,
 Damuldunun xatını,
 Ağbaltanın arvadı,
 Kutubəyin zövcəsi
 Bir tərəfdə hərəsi
 Yalvarırdı Allaha
 Batmasınlar künaha...
 Deyəndə ki, Çakıba
 Doğacaqdır arvadın
 Kövrəlib hıçqırdı o,
 Sevinçdən qışqırdı o:
 "Deyirdim varisim yox,
 Yurda qalan izim yox...
 Şükr sənə, xudaya,
 Məni də saldın saya.
 Yoxdur daha gileyim -
 Desələr oğlun olub
 Yəqin çatlar ürəyim.
 Ağlayırdım ona ki,
 Yurdumda ərənim yox.

Uşaq görsəm deyərdim:
 hamının var, mənim yox...
 Ay dolandı, il oldu,
 Qız olsa evdə qalın,
 Tərpənməyin heç yana...
 Kaş Allah oğul verə,
 Yatmış bəxtim oyana.
 Bu dövlətim, bu varım
 Oğlum olsa sizindir.
 Nə desəniz aparın -
 Nəyim varsa sizindir.
 Qız olacaq, ya oğlan...
 Siz bunu bilən zaman
 Dağlarda tapın məni,
 Əgər oğlum olubsa
 Talayın, çapın məni...
 ...Belə deyib bəy Çakıb -
 Üz çevirdi dağlara -
 Yurdundan uzaqlara...
 Salamatmı Közkaman?
 Bir xəbər yox, ay aman o-
 Oqullarım yad olub,
 Minnət ilə yer alır -
 Alır İki-Aralı.
 Azoo-Belin zirvəsi
 Olur yay düşərgəsi.
 Artıq söhbət nə lazım,
 İndisə qulaq asın
 Sizə dastan söyləyim,
 Ər Manasdan söyləyim...
 Toydan iki il keçdi,
 İl yox, sanki yel keçdi.
 Manas ana boyunda
 Olanda üç ayında
 Bəybikənin ürəyi
 İstəmədi yeməyi.
 Anladı ki, o, daha
 Döyişibdir iştaha -
 Qaçır baldan, şəkərdən.
 Ağına gəldi hərdən

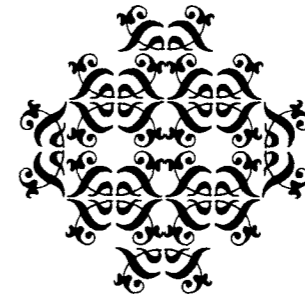

Yesin pələng ürəyi -
 Budur arzu-diləyi.
 O da ki, deyil asan -
 Axı necə tapasan?..
 Sən atamdan, anamdan
 İndi mənə yaxınsan.
 Nə istəsən al - verim,
 Qızıl, gümüş, mal verim.
 İlxıçı bu söz ilə
 Qəfil tapdı xəzinə.
 Bir alıcı quş oldu,
 Əzablara tuş oldu.
 Aşırımlar aşdı o,
 Dağları dolaşdı o.
 Yatdı yolun üstündə,
 Gördü yalın üstündə
 Uzanıbdır bir pələng -
 Vurdu onu bu zirəng
 Ürəyini çıxartdı,
 Arzuya, kama çatdı...
 Atını keri sürdü,
 Yolda daha nə gördü.
 Gördü ayqır at ölüb -
 İlxıçılar tökülüb
 Dərisini soyublar,
 Düşündü ki, nə olar;
 Yarın mənim qarnımı,
 Xilas edin canımı.-
 Bu pələngdən, bu şirdən
 Vəhşisifət bəşərdən...
 Ey rəhmdil Allahım,
 Nə idi ki, günahım
 Belə övlad göndərdin -
 Az idimi öz dərdim?..
 Bəybikənin qalması
 Yaşamağa gümanı,
 Çağırdılar hamını,
 Gətirdilər şamanı.
 Qorxdı onu görənlər,
 Fağırlaşdı ərənlər.

Yeddi gün, yeddi gecə
Gəlib keçdi beləcə...
Sıxdı onu sancılar,
Boğdu ağrı-atalar.
Tamam oldu vaxt-və'də -
Gəlib çıxan qadınlar
Öz işini görmədə...
Berdikənin qadını,
İstəyim hasil oldu..."
Bəy Çakıb düşündü ki,
Muştuluğa gəlsələr
Gedəcəkdir ürəyim,
Bəs onda mən neyləyim?
Neyləyim el gülməsin,
Məni gülünc bilməsin?
Qoy çəkilm daqlara,
Bir azca uzaqlara.
Gedim xəbər gözləyim,
Aralıdan izləyim
Muştuluq gətirəni...
Qurbanlıq at, dəvələr
Bağlandılar yan-yana.
Hələ aralanmamış
Alaçıqdan o yana
Çakıb belə söylədi:
Bilin ki, arzum nədi:
Oğlum olsa xoşbəxtəm,
Elə bu zaman bu dəm
Qaçın gəlin üstümə,
Uçun gəlin üstümə.

YUNUS ÖMRƏ

Əhməd Yasəvidən sonra Türk dünyasının türkçə yazan ikinci böyük sufi şairi Yunus Əmrənin (1241-1321) həyatı da “Türküstan müdriki”nin (Ə.Yasəvinin) ömür yolu kimi başdan-başa əfsanələrə qərq olmuşdur. Anadolunun ən azı beş yerində onun məzarı vardır.

Yunus Əmrənin xalq arasında məşhur “Divan”ı özündən sonra yaranan türk təsəvvüf poeziyasına yüz illər boyu təsir göstərmişdir.

Sənsüz yola girür isəm çarəm yoğ adım atmağa,
Gövdəmdə qüvvətüm sənsin başum götürüp getməgə.

Könlüm, canum, əqlüm, bilüm sənün ilə qərar edər,
Can qanadı açuq gərək uçuban dosta getməgə.

Kəndüligindən keçəni toğan edər mə'suq anı,
Ördəgə, kəkligə salar sürə irübən tutmağa.

Bin Hənzəcə qüvət vermiş qadir Çələb eşq ərinə,
Tağları yolından ırrar, qəsd edər dosta getməgə.

Yüz bin Fərhad külüng alup qazar tağlar bünyadını,
Qayalar kəsüb yol edər abi-həyat aqıtmağa.

Abi-həyatun çeşməsi aşiqlərin vüsəlidür,
Söhbəti eşq ilə edər susamışları yaqmağa.

Aşiqmi derim bən ana Tənqrinün uçmağın sevə?!
Uçmaq xud bir tuzaqdurur əbləhlər canın tutmağa.

Aşiq olan miskin olur, Həqq yolına təslim olur,
Hər nə dersən boyun tutar, çarə yoq könül yıqmağa.

Bildük gələnlər keçdilər, gördük qonanlar köçdilər,
Eşq şərabin içən canlar uymaz köçməgə, qonmağa.

Dutulmadı Yunus canı, keçdi tamudan uçmağı,
Yola düşüb dosta gedər ol əslinə uyaqmağa.

Eşqdən də'vi qılan kişi hiç anmaya hirsü həva,
Eşq evinə girənlərə ayruq nə meylü nə vəfa.

İzzətü ərkan qamusı bunlardur dünyə sevgüsü,
Bənüm cəvabum sən ayıt, eşqə izzətimdür bəha.

Diliylə eşq deyənlər bilməzlər eşq nəydüğünü,
Eşqdən xəbər ayıtmasun kim dünyə izzətin sevə.

Hər kim izzətdən keçmədi, aşıqlıq böhtandır ana,
Keçəməz dost döşəginə atü qatır, yaxud dəvə.

Yunusa aşiq deyübən zinhar özənüb gəlməgil,
Çoq bəzirgan peşman olur varıcağız uzun yola.

Bir gün yüzün görən kişi ömrincə hiç unutmaya,
Təsbihi sənsin dilində, ayruq nəsnə ayıtmaya.

Taətə turan zahidün gözləri səni görürsə,
Təsbihini unudup ol ayruq səcdə də etməyə.

Ağzına şəkər aluban gözləri sana tuş olan,
Unıda ol şəkərini ayruq çeynəyüb yutmaya.

Bən səni sevdigüm için əgər bəha derlər isə,
İki cəhan mülkin verəm dəxi bəhası yetməyə.

İki cəhan toptolu bağı bustan olur isə,
Sənün qoqundan eyü gül bustan içində bitməyə.

Gülü reyhan qoqusı aşıqlərə mə'suq yetər,
Aşiq olanun mə'suqı hərgiz ögindən getməyə.

İsrafil surın urıcaq, məxluqat turu gəlicək,
Sənün ünündən artuq hiç qulağum eşitməyə.

Zöhrə yerə enübəni sazın nüvəxt eylər isə,
Aşiqün işrəti sənsüz gözi ol yanə getməyə.

Nə edərlər xanümanı ya sənsüz iki cəhanı,
İki cəhan fəda sana, kimsənə güman dutmaya.

Səviz uçmağın hurisi əgər bəzənüb gələlər,
Sənün sevgündən özgəyi (könlüm) hiç qəbul etməyə.

(Bu) Dünyədə nə ola kim axirətdə ol olmaya,
Hurilə gılman gəlicək aşiq əlin uzatmaya.

Yunus seni seveliden bəşarət oldı canına,
Hər dəm yeni dirlikdədür, hərgiz ömrin əskitməyə.

İki cəhan zindan isə gərək bana bustan ola,
Ayruq bana nə gəm-ğüssə, çün inayət dostdan ola.

Varam ol dosta qul olam, həm açılıban gül olam,
Həm ötüb bülbüli olam, turağum gülüstan ola.

Dost yüzini gördi gözüm, ərənlərə topraq yüzüm,
Söz anlayana bu sözüm gərək şəkəristan ola.

Hər dəvadən keçən kişi, dostdan yana uçan kişi,
Eşq şərbətin için kişi gəh əsrük, gəh məstan ola.

Sənsüz iki cəhan bənüm zindan görünür gözümə,
Sənün eşqünlə bilişən gərək xasül xasdan ola.

Eşqə doyamadı özüm, kəksüzün söylərin sözüm,
Yunus, sənün işbu sözün aləmlərə dəstan ola.

Eşq ətəgin tutmaq gərək, aqibət zəval olmaya,
Eşqdən oquyan (bir) əlif kimsədən sual olmaya.

Eşq dedügin tuyar isən, eşqə candan uyar isən,
Eşq yoluna candur fəda, ana fəda mal olmaya.

Əsilzadələr nişanın əgər bilmək dilər isən,
Özi oğlan da olursa, sözində vəbal olmaya.

Ariflərdən nişan budur hər könüldə hazır ola,
Kəndüyi təslim eyləyə, sözdə qiylü qal olmaya.

Görməzmişin sən aruyı, hər bir çiçəkdən bal edər,
Sinək ilə pərvanənin yuvasmda bal olmaya.

Dürrü cövhər istər isən ariflərə xidmət eylə,
Cahil bin söz söylər isə mə'nidə misqal olmaya.

Miskin Yunus, zəhri-qatil eşq əlində tiryak olur,
Elmü əməl, zöhdü taət bəs eşqsüz həlal olmaya.

Ey aşıqlər, ey aşıqlər, məzhəbü din eşqdür bana,
Gördi gözüm dost yüzini, yas qamu dügündür bana.

Ey padişah, ey padişah, uş bən bəni verdüm sana,
Gəncü xəzinəm qamusı sənsin bənüm öndən sona.

Əvvəl dəxi bu əqlü can sənün ilə əsli məkan,
Axır yenə sənsin məkan, uş varuram səndən yana.

Səndən sana varur yolum, səndən səni söylər dilüm,
İllah sana irməz əlüm, bu hikmətə qaldım tana.

Ayruq bana bən deməyəm, kimsənəyə sən deməyəm,
Bu qul o sultan deməyəm, eşidənlər qala tana.

Dost eşqə ulaşalıdan dünya axirət bir oldı,
Əzəl, əbəd sorar isən, dün ilə bu gündür bana.

Ayruq bizə yas olmaya, hiç könlümüz pas olmaya,
Zira Həqdən gələn avaz savulmaz dügündür bana.

Bən eşqündən ayrılmıyam, dərğahindən ırılmıyam,
Əgər bəndən gedərisəm sənün ilə varam bana.

Ol dost bəni veribidi, var bu dünyayı gör dedi,
Gəldüm gördüm xoş arayış, səni sevən qalmaz ana.

Qullarma və'd eylədi, yarın uçmaq verəm dedi,
Ol dostların sevindügi yarınım bu gündür bana.

Bu ah ilə, bu zar ilə bu hikməti kim nə bilə,
Bilsə dəxi gəlməz dilə, tutdum yüzüm səndən yana.

Sənsin bana canü cəhan, sənsin bana gənci nihan,
Səndəndürür assı ziyan, nə iş gələ bəndən bana?!

Yunus sana tutdı yüzün, untdı cümlə kəndözin,
Cümlə sana söylər sözün, söz söylədən (sənsin) bana.

Anmamısm (sən) şol günü cümlə aləm heyran ola,
Nedəsini biliməyüb bixudü sərgərdan ola.

İsrafil surını ura, həb məxluqat yerdən tura,
Dərilübən həşrə vara, qazi anda Sübhan ola.

Zəbanilər çəkə duta, ilədə tamuya ata,
Dəri yana, sünqük tütə, qatı ulu əfgan ola.

Malik çağıra tamuya, çəküb meydana gətirə,
Tənqri qorqusmdan tamu zari qılub nalan ola.

Tağlar yerindən ırıla, göglər heybətdən yarıla,
İlduzlar bağı qırıla düşə yerə gəltan ola.

Yazuqlanmuz dartıla, anca pərdələr yırtıla,
Bilmədügün günahların anda sana əyan ola.

Yunus aydur işbu sözi, ərənlərə topraq yüzi,
Dilər Həqqi görə gözi, inayət gər andan ola.

Gedər idüm bən yol sıra, yavlaq uzamış bir ağac,
Böyle lətif, böyle şirin, könlüm aydur bir qaç sir aç.

Böyl' uzamaq nə mə'nidür, çünki bu dünyə fanidür,
Bu füzulliq nişanıdır, gəl bəri miskinligə keç.

Böyle lətif bəzənübən, böyle şirin düzənübən,
Könül Həqqə uzayuban dilək nədür, nəyə möhtac?

Ağac qarır, dövran dönər, quş budağa bir gəz qonar,
Dəxi sana quş qonmamış nə gögərcin, nə xud durac.

Bir gün sana zəval irə, yücə qəddün enə yerə,
Budaqlarun oda girə, qaynaya qazan, qıza sac.

Yunus, imdi sən bir necə, əksükligün yüz bin onca,
Qur' ağaca yol sorunca təfərrüclən yoluna keç.

Sən bu cəhan mülkini Qafdan Qafa dutdun tut,
Ya bu aləm malını oynayuban utdun tut.

Süleymanm xətinə şad olup oturdun, bil,
Divə, pəriyə düpdüz hökmləri etdün tut.

Fir'ovnun xəzinəsin Nuşinrəvan gənciylə
Qarun malına qatub sən maluna qatdun tut.

Bu dünya bir loqmadur, ağızunda çeynənmiş bil,
Çeynənmişə nə yudmaq, ha sən anı yutdun tut.

Ömrün sənün oq bigi yay içində toptolu,
Tolmuş oqa nə turmaq, ha sən anı atdun tut.

Hər bir nəfəs kim gəlür, kəsədən ömr əksilür,
Çün kəsə ortalandı, sən anı dükətdün tut.

Çün dənizə gərç oldun, boğazuna gəldi su,
Dəli bigi talbmma, ey biçarə, batdun tut.

Yüz yıllar xoşlıq ilə ömrün olursa, Yunus,
Son ucu bir nəfəsdür, keç, andan da ötdün tut.

Netəligüm soran, eşit hekayət:
Su vü topraq, odü yel oldı surət.

Dört müxalif nəsnədən dörd divarun
Sazkar eylədi verdi kəramət.

Yel ilə toprağı qıldı müəlləq,
Su içində odı dutdı səlamət.

Rizqi ömri təmam eylədi hənuz,
Şeş cəhət olmadın tutduğı kəsvət.

Ruhundan kimsənə xəbər verəməz,
Əmrdür qadirliğı verür hərəkət.

Baqi tərtiblərümi şərh edəyim,
İnayət mövcudi səm'i-bəsarət.

Əqlimün xəbəri bugünkü dəgül,
Anı ər der isən əvvəlki ayət.

Sual-cevab kələcisi buna dəgindür,
Bundan böyle cəhanum binəhayət.

Yunus ilə buna dənlü nəсібüm,
Könül dost turağı, dilüm şəhadət.

Eşq imamdur bizə, könül cəmaət,
Qibləmüz dost yüzi, daimdür səlät.

Dost yüzni göricək şirk yəğmalandı,
Anunçün qapuda qaldı şəriət.

Könül səcdə qılır dost mehrabmda,
Yüzün yerə urub qılır münacat.

Münacat kibi vəqt olmaz arada,
Kim ola dost ilə bu dəmdə xəlvət.

Şəriət aydur saqın şərti bıraqla,
Şert ol kişiye kim edə xəyanət.

Ərənlər nəfəsi dövlətlü rümuş,
Anunla fitnədən olduq səlamət.

Bəli qövlün dedük əvvəlki dəmdə,
Hənuş bir dəmdür ol vəqtü bu saət.

Dərildi beşümüz bir vəqtə gəldi,
Beşi bir eyləyüb kim qıla taət.

Biz kimsə dininə xilaf deməzüz,
Din təmuş olıcaq toğar məhəbbət.

Toğurlıq bəkliyəni dost qapusında,
Gümansuz ol bulur ilahi dövlət.

Yunus ol qapuda kəminə quldur,
Əzelden ebede dekdür bu izzət.

Dinü millət sorar isən, aşıqlərə din nə hacət?!
Aşiq kişi xərab olur, aşiq bilməz din diyanət.

Aşıqlərəni könli gözi mə'suq deyə getmiş olur,
Ayruq surətdə nə qalur kim qilisər zöhdü taət.

Taət qılan uçmağ için, din tutmayan tamu için,
Ol ikidən fariğ olur, nəyə bənzər bu işarət.

Hər kim dostı sevrəsə dostdan yana getmək gərək,
İşi-güci dost olıcaq cümlə işdən olur azat.

Anun kibi mə'suqənün xəbərini kim gətürür,
Cəbrayilü mürsəl sığmaz, şöylə olındı işarət.

Soru, hesab olmayısar dünya axirət qovana,
Münkirü Nəkir nə sorar tərək olıcaq cümlə murat.

Xovfü rəca gəlməz anda varlıq yoqlıq bırağana,
Elmü əməl sığmaz anda nə tərəzu var, nə sırat.

Ol qiyamət bazarında hər bir qula baş qayısı,
Yunus, sən aşıqlər ilə hiç görməyəsini qiyamət.

Dün gedər gündüz gəlür, gör necəsi uz gəlür,
Padişah hökmüylə aləmə düpdüz gəlür.

Qarağulıq sürilür, aləm münəvvər olur,
İşıdı nur qəndili həvaya az-az gəlür.

Bir baqğıl sağa-sola, qayıqma dəgmə yola,
Dinilə quş ünini, necə dürlü saz gəlür.

Quş xu(d) yumurdayidi, yuvada yerdəyidi,
O xu qüdrət ünidür, bilməyəne qaz gəlür.

Söz issi sözün alır, surət topraqda qalır,
Hər kim bu hali bilür, kəndözindən vaz gəlür.

Eşq bənligüm ilətdi, əql dörd yanə getdi,
Yunusa yüki yetdi, bilməyəne az gəlür.

Ey bəni eyibləyən, gəl bəni eşqdən qurtar,
Əlündən gəlməz isə söyləmə fasid xəbər.

Hiç kimsənə kəndüdəndən haldan-hala gəlmədi,
Cümləmüzün halini mə'suq edər müqərrər.

Aşıqlərin hər hali mə'suq qatında bitər,
Sözün var ana söylə, bənüm arada nə'm var?

Hər kim eşq qədəhindən içdiyəne bir cür'ə,
Ana nə yad, nə biliş, ana n'əsrük, nə xümar?!

Dost yüzindən niqabı hər kim gedərdiyəne,
Hicab qalmadı ana ayruq nə xeyrə nə şər.

Şəriət ədəbindən qorqaram söyləməgə,
Yoğ isə aydayıdum dəxi ayruqsı xəbər.

Dost qılıcından Yunus ölür isə gəm dəgül,
Dost gögindən oyanan mə'suq bürcindən toğar.

Eşq ilə biliş canlara əzəl-əbəd olmayısar,
Gümrah olub bu cəhanda kimsə baqi qalmayısar.

Bir tona qan bulaşıcaq yumaymca mismil olmaz,
Könül pisi yunmayınca namaz rəva olmayısar.

Könül pisin yudın isə, kibrü kini qodun isə,
İqrar bütün olmaymca ərđən nəzər olmayısar.

Murdar dünyayə bulaşan, döşirübəni duşan,
Ərdən himmət olmayınca ömür keçər yunmayısar.

Yunus, imdi sən Həqqə ir, dünü gün könlün Həqqə ver,
Könül gözi görməyincə hiç baş gözü örməyisər.

Eşq məqamı alidür, eşq qədim, əzəlidür,
Eşq sözünü söyləyən cümlə qüdrət dilidür.

Deyən ol, eşidən ol, görən ol, göstərən ol,
Hər sözi söyləyən ol, surət can mənzilidür.

Surət söz qanda buldı, söz issi qaçan oldı,
Surətə kəndü gəldi, dil hikmətün yoludur.

Bu bizüm işrətümüz, oldur bu ləzzətümüz,
İçüb əsridüğümüz eşq şərbəti gölidür.

Anı ana dersin anun söyləyən oldur, söz anun,
Ol bizimdür, biz anun, bu geyr təsbih dilidür.

Yunus sözində yalan görmədi münkir olan,
Ömrin zülmətə salan mə'rifət yoxsuludur.

Bir kişiyyə söylə sözi kim, mə'nidən xəbəri var,
Bir kişiyyə ver könlünü canında eşq əsəri var.

Şunun kim taşı xoşdurur, bilün kim, içi boşdurur,
Dün gün ötən bayquşdurur, sanma bütün divarı var.

Bir dəvləngəc yuva yapar, yürür eldən yavru qapar,
Toğan iləyindən sapar, zir' əlində murdarı var.

Yoqdur toğanla birliyi, yə Həqqə layiq dirligi,
Şol kişidən um ərligi, anun səfa nəzəri var.

Surət ilə çoqdur adəm, dəgməsində yoqdur qədəm,
Əvvəl-axır ol pişqedəm Mühəmməd din sərveri var.

Ərənler yoludur meşə, meşə qolaydur qolmaşa,
Meşə olan yerdə, paşa, hərami çoq, Əntəri var.

Şeyxü danişməndü vəli cümləsi birdür ər yolu,
Yunusdur dərvişlər qulu, Taptuq kibi sərveri var.

Ey eşq əri, aç gözüni, yer yüzine eylə nəzər,
Gör bu lətif çiçəkləri, bezənübən gəldi keçər.

Bunlar böylə bəzənübən, dostdan yana uzanuban,
Bir sor, əxi, sən bunlara, qancarudur əzmi-səfər?

Hər bir çiçək bin naz ilə öger Həqqi niyaz ilə,
Bu quşlar xoş avaz ilə ol padişahı zikr eder.

Öger anun qadirligin, her bir işə hazırlığın,
Əvət, ömri qasirliğin anıcağız bənzi solar.

Rəngi dönər gündən-günə, toprağa dökülür genə,
İbrətdürür anlayana, bu ibrəti arif tuyar.

Nə gəlməgün gəlməkdürür, nə gülməgün gülməkdürür,
Son mənzilün ölməkdürür tuymadunsa eşqden əsər.

Hər bir sözi tuyayıdun, ya bu gəmi yuyayıdun,
Yürürkən oynayayıdun, gedəydi səndən karü bar.

Bildün gələn keçər imiş, bildün qonan köçər imiş,
Eşq şərabin içər imiş bu mə'nidən hər kim tuyar.

Yunus, bu sözləri qoğıl, kəndözündən əlün yuğıl,
Səndən nə gələ bir degil, çün Həqdən gəlür xeyrü şər.

Söyləməmək xərcisi söyləməgün xasıdır,
Söyləməgün xərcisi könüllərin pasıdır.

Könüllərin pasını gər siləyim der isən,
Şol sözi söyləgil kim, sözün xülasasıdır.

“Qul il-Həqq” dedi Çələb sözi toğrı deyənə,
Bu gün yalan söyləyən ertə utanasıdır.

Cümlə yaradılmışa bir göz ilə baqmayan,
Şər’ün övliyasıysa həqiqətdə asıdır.

Şəriət xəbərini şərh ilə aydam, eşit,
Şəriət bir gəmidür, həqiqət dəryasıdır.

Ol gəminün taxtası hər necə möhkəm olsa,
Dəniz mövci qat’ olsa taxta uşanasıdır.

Bundan içəri xəbər eşit aydayın, ey yar,
Həqiqətin kafəri şər’ün övliyasıdır.

Biz talibi-elmləruz, eşq kitabın oquruz,
Çələb müdərris bizə, eşq xud mədrəsəsidür.

Övliya səfa-nəzər edəlü gündən bəri,
Hasil oldı Yunusa hər nə ki olasıdır.

Bu yoqluq yolına bu gün bizə yoldaş olan kimdür?
Elümüzə günilələm, sorun qardaş olan kimdür?

Nə qalduq işbu iqlimdə, ağır yüklərin altında,
Bu yüklər, bu yapıları döküb haldaş olan kimdür?

Səni bunda veribidi, təfərrüc eylə gəl dedi,
Sən ev yaparsın, ey xoca, evi taraş olan kimdür?

Bu fərşi gördük aldandıq, hənuz ərşə irəmədük,
Bu ərşə fərşə, ey xoca, gör ə fərraş olan kimdür?

Gəlünüz gedələm, gəlün ki, Yunus keçdi gö(y)nildi,
Ayaqlara düşər Yunus, bu yola baş olan kimdür?

Bənəm sahibqiran, dövran bənümdür,
Bənəm uş pəhləvan, meydan bənümdür.

Həramidən bənüm qorqum, qayum yoq,
Bu zorü bu qüwət Həqdən bənümdür.

Əbubəkrü Ömər ol din ulusu,
Əliyyəl Mürteza, Osman bənümdür.

Kim ala bu topı çövganumuzdan,
Top uran meydanda çövgan bənümdür.

Yunusam bən Yunus işbu cəhanda,
Bənəm sultan quli, sultan bənümdür.

Səhha ol aşiq canına, kim dost ilə vüsali var,
Canı birdür mə'suq ilə, dəxi nə dürlü halı var.

Canü könül, əqlü fəhm nisar olsun mə'suqinə,
Pəs aşiqün andan ayru dəxi nə mülkü malı var.

Bu yerü gögü ərşü fərş eşq dadilə qaimdür,
Bünyadı eşqdür, aşiqə hər bir arada əli var.

Aşiqlərin nə kim varı, təcrid gərəkdür arada,
Hər nəsnəyə ol hökm edər, hər yol içində yolu var.

Baqi dirlik sevən kişi gərək tuta eşq ətəgin,
Eşqden artuq hər nəsnənün dəğşirilür zevalı var.

Aşiqlərə işbu surət məsələ könlək kibidür,
Yüz bin könlək əskidürsə aşiqlərin mühalı var.

Neçələr aydur Yunusa çün qocaldun, eşqi qoğıl,
Ruzigar uğramaz eşqə, eşqün nə ayü yılı var.

Eşidün, ey ulu kişi, sizə bənüm xəbərüm var,
Zehi dövlət bənüm bu gün kim, şunun kibi yarum var.

Yürür isəm önümdəsin, söylər isəm dilümdəsin,
Oturursam yanumdasin, ayruqda nə bazarum var.

Nə yürüyəm, nə xud aram, nə uzaq səfərə varam,
Çünki dostı bunda buldum, ayruq nəyə səfərüm var?!

Iraq yola bəzircanlar assı etməgə gedərlər,
Çün göhər əlümdədür(ür), de, ayruq nə səfərüm var?!

Miskin Yunusun (bu) canı şol dosta ulaşalıdan,
Dəmbədəm arturur eşqi, ulu yerdən timarum var.

Ey sözlərün əslin bilən, gəl de bu söz qandan gəlür?
Söz əslini anlamayan sanur bu söz bəndən gəlür.

Söz (var) qılır qayğuyı şad, söz (var) qılır bilişi yad,
Əgər xorlıq, əgər izzət hər kişiye sözdən gəlür.

Söz qaradan-aqdan dəgül, yazub oqumaqdan dəgül,
Bu yürüyən xəlqdən dəgül, Xaliq avazından gəlür.

Nə əlif oqidum, nə cim, varlığında dur kələcim,
Bilməyə yüz bin münəccim, taleyüm nə'ldızdan gəlür.

Şö'lə bizə aydan dəgül, eşq əri bu soydan dəgül,
Rizqüm(üz) bu evdən dəgül, dəryayi ümmandan gəlür.

Biz bir bəhanə arada, ayruq de əldən nə gələ?!
Həqq çün əmr eylər cana, (bü) kələci andan gəlür.

Yunus, bir dərd ilə ah et, qəhr evində neylər rahat,
Bu dərdə dərman kəffarət bir ah ilə suzdan gəlür.

Can bir ulu kimsədür, bədən anun alətidür,
Hər nə loqma yer isən, bədən qüvvətidür.

Nə dənlü yer isən çoq, ol dənlü yürisən toq,
Cana hiç assı yoq, həp surət məsləhətidür.

Bu can neməti qanı, gəlün bulalum anı,
Asayış qılan canı övliya söhbətidür.

Söhbət canı səmirdür, həm aşiqün ömridür,
Həqq Çələbün əmrilə ərənün himmətidür.

Ərənün yüzi sulı, himməti ərşdən ulı,
Kimi görsən bu xulı, ərən inayətidür.

İnayətdür anun işi, anlamaz dəgmə bir kişi,
Bilgil ki, bu Hüma quşu aşiqlərin dövlətidür.

Bu Yunusun yanar içi, qamudan könlidür kiçi,
Suya sayılmamaq suçu həb ərənün himmətidür.

Canını eşq yolına verməyən aşiqmidür?!
Cəhd eyləyüb ol dostu ırməyən aşiqmidür?!

Dost sevgüsün könlədə can ilə bərkitməyən,
Tuli-əməl dəftərin dürməyən aşiqmidür?!

Eşqə tanışlıq sığmaz, dəgmə can gögə ağmaz,
Pərvanəleyin oda yanmayan aşiqmidür?!

Nəfs arzusmdan keçüb, eşq qədəhindən içüb,
Dost yolma ər kibi turmayan aşiqmidür?!

Dün-gün riyazət çəküb, xəlvətlərdə diz çöküb,
Söhbətlərdə baş çatub yanmayan aşiqmidür?!

Yunus, imdi ol dostun cəfasına səbr eylə,
Yürəginə eşq odun ırmayan aşiqmidür?!

Səni Həqdən yığanı hər nəyisə ver geder,
Nə bəslərsən bu tənə, sində qurd-quş yer gedər.

Öləne baq, gözün aç, dökülür saqalü saç,
İlan-çıyan gəlür ac, yeyüb-içüb sir gedər.

Bizə bizdən ulular igən eyü xulular,
Şol eyü əməllülər xəbər söylə der gedər.

Kəsgil haramdan əlün, çəkgil ğeybətdən dilün,
Əzrayil əl' irmədin bu dükkənü dür gedər.

Əcəl irər, qurur baş, tiz dükənür uzun yaş,
Düpdüz olur tağü taş, gög dürülür yer gedər.

Çün can ağdı həzrətə, yarağ et axirətə,
Tanla turan taətə Tənqr' evinə er gedər.

Miskin Yunus ölicək, sini nurla dolıcaq,
İman yoldaş olıcaq axirətə şir gedər.

Ey bana eyü deyən, bənəm qamudan kəmtər,
Şöylə mücriməm yolda mücrimlər bəndən sərvər.

Bənüm kibi mücrim qul bir dəxi istəyə bul,
Dilümdə elmü üsul diləgüm dünya sevr.

Zahirüm eyü yerdə könlüm fasid xəbərdə,
Bulunmaya Bağdadda bənciləyin bir əyyar.

Taşum göyni, içüm xam, dirliğüm budur müdam,
Yol vermədin bir qədəm ərşdən verürəm xəbər.

Taşum biliş, içüm yad, dilüm xoş, könlüm mürtədd,
İşüm yavuz eyü ad, böylə fitnə qanda var?!

Kimə kim ögüt verdüm, ol Həqqə irdi gördüm,
Bana bənüm ögüdüm hiç eyləmədi əsər.

Daqındum şeyxlik adın, qodım mə'suq taətin,
Verdüm nəfsün muradın, qanı Həqq ilə bazar?

Yayıldı Yunus adı, suçdur cümlə taəti,
Çələbüm inayəti suçın keçirə məgər.

İstəyələm iş issini, bulub görələm qandadır?
Can qulağı açuğ isə işbu sözüm turvan(da)dur.

Alı görün turvandadan, eşq əridür anı dadan,
Bunda boyununu buran Həqq qatında dərmandadır.

Kişi gərək bilə anı, həm oyanıq ola canı,
Bilürsün dünyə sevəni - bayquş kibi yabandadır.

Bayquş çağırur virandan, kimsə murad almaz andan,
Eyü əməl iltə görün, ol həqq tərəzu andadır.

Vancağız tərəzuya, Həqq kəndü baqar yazuya,
Görücək tağlar əriyə, zəbanilər kim andadır.

Biti sunıla əlünə, itdügün gələ yolına,
Tanuqlar bilə bulına, dostun düşmənün andadır.

Tərk edəsin təxtü tacı, bulasın itdügün güci,
Mühəmməd Həqq yalvancı, şəfaətimüz andadır.

Yunus, əgər aşiq isən, varlığın dəgşir yoqlığa,
İman quşağın bərk quşan, de, həb əksüklig bəndədür.

Qoğıl ölüm əndişəsin, aşiqlər ölməz baqidür,
Ölüm aşiqün nəsidür, çünki nuri-ilahidür.

Ölümdən nə qorqarsın, çünki Həqqə yararsın,
Bəlk' əbədi varasın, ölmək fasid işidür.

Nəzər qıl bu göhərə, bu gizlü gəncə, nura,
Nur qaçan yavı vara kəndü nəzərgahidür.

“Qalu bəla” denmədin qədimdə biləydük,
Key anlağıl nəydüğün, bilişün qandağıdur.

Əzəli biliş idük, birligə bitmiş idük,
Mövcudat düşdü iraq, vücud can yatağıdur.

Bu əzəli pirligi, ya cəhanda dirliyi,
Ya (bu) könül birligi can qüdrət budağıdur.

Yatlıq yoqdur bilənə, dirlik tuta gələnə,
Biləlik soyləyəne vüslət yolu qəvidür.

Hökmi-rəvan mülkinə ol işin kəndü bilə,
Çün iş gəldi hasilə, bu mülk varlıq evidür.

Vüsləti olan kişiye bu dərd ilə fəraq nədür?
Dostı yaqın görən kişi bu baqdığı ıraq nədür?

Vüslət əri olan kişi gərək varlıqdan əl yuya,
İşbu yola gedən kişi, bir görələüm yaraq nədür.

Vüslət əri oldun isə gör xitabın bildün isə,
Dostı əyan gördün isə bu varlığı bırağ, nədir?!

Elm xud göz hicabıdır, dünyə axirət hesabıdır,
Kitab xud eşq kitabıdır, bu oqunan vərəq nədür?

Zinhar gözüni açə gör, nəfs duzağını seçə gör,
Dost mənzilinə köçə gör, andan yegrək duraq nədür?!

Aydursın kim, gözüm görür, də'viyi mə'niyə irür,
Gündüzün gün şö'lə verür, gecə yanan çırağ nədür?

Yunusdur aşkərə nişan, Həqq toludur iki cəhan,
Gəlsün bərü dostə gedən, hurü qüsür burağ nədür.

Həqiqətün mə'nisin şərh ilə bilmədilər,
Ərənlər bu dirligi riya dirilmədilər.

Həqiqət bir dənizdür, şəriət anun gəmissi,
Çoqlar gəmidən çıqub dənizə talmədilər.

Bular gəldi tapuya şəriət tutdı turur,
İçəri girübəni nə varın bilmədilər.

Dört kitabı şərh edən asidür həqiqətdə,
Zira təfsir oquyub mə'nisin bilmədilər.

Yunus, adun sadıqdür bu yola gəldün isə,
Adın dəğşürməyənlər bu yola gəlmədilər.

Qoyub nəqşü nigarı nəqşə yol vermə zinhar,
Nəqş ilə yola girən aqibət dünya sevər.

Dünyəyi bırağ əldən, dünyə keçməz bu yoldan,
İki eşq bir könüldən əsla keçməz bu xəbər.

Ya sevgil dünyə dutğıl, ya sevgil yol ilətgil,
İki də'vi bir mə'ni bu yolda sığmaz derlər.

Keç məxluq taətindən, göz ırma dost qatından,
Aldanma fani nəqşə, fani nəqşi nədərlər?!

Qalma bu dəgmə rəngə, yüz bin yıllıq fərsəngə,
İki cəhan bir adım şaşurmadm adarlar.

Bu dövrədən ötə gör, kərvan getdi yetə gör,
Qorqu var sağda solda, qayıqmadın gedərlər.

Yaban yolın gözətmə, yol evdə, taşra getmə,
Can yolu can evində, can razını can tuyar.

Can razını can bilə, can verməz razın dilə,
Gerçək aşiq dost ilə yalan yabanda söylər.

Əvvəl qədəmdən bəru gerçək yöni ilərü,
Gəldi gedər içərü Yunus taşra bixəbər.

Eşqsüz adəm dünyədə bəllü bilün ki, yoqdur,
Hər birsi bir nəsnəyə sevgüsü var, aşiqdür.

Çələbün dünyəsində yüz bin dürlü sevgü var,
Qəbul et kəndözünə, gör qanğısı layiqdür.

Biri Rəhmani-Rəhim, biri şeytani-rəcim,
Anun yazuğı muzdı sevgüsünə təəllüqdür.

Dünyədə Peyğəmbərün başına gəldi bu eşq,
Tərcümanı Cəbrayıl, mə'suqəsi Xaliqdür.

Ömərü Osman, Əli Mustafa yarənləri,
Bu dördinün ulusu Əbubəkri-Siddiqdür.

Aləm fəxri Mühəmməd me'racı ağıcağız,
Çələbdən dilədügi ümmətinə azıqdur.

Yunus, sana həqiqət budurur buyurduğı,
Gözünlə gördügünə dönüb baqma, yazıqdur.

Gəlün soralum canlara, surətindən noldı gedər?
Dün gün sənünəm der ikən səbəb nəyi buldı gedər.

Əcəb dəgül gedər isə, surəti tərək edər isə,
Yanlı, yalan, gəybət dəgül, dostdan xəbər gəldi gedər.

Qanı anun mülkü malı, tərək eyləmiş cümləsini?
Ol padişəh dərğahma həman əməl aldı gedər.

Eylə ki dost olmuş idi, ol işlər düzülmiş idi.
Bəllü bilün, can surətün saqalma güldi gedər.

Eylər idi satu bazar, bir pul üçün genə bozar,
Olmış bu dünyədən bezar, yensüz könlək geydi gedər.

Bini toğar, biri gedər, buyruq böylə gəldi məgər,
Kim ola dünyəyə doyar, peymanəsi toldı gedər.

Ertə gecə söyləşürlər Həqqi bulalum deyübən,
Yunus aydur, miskin olan Həqqi bunda buldı gedər.

Dərvişlik dedükləri bir əcayib duraqdur,
Dərviş olan kişiye əvvəl dirlik gərəkdür.

Çün ərdə dirlik ola, Həqq ilə birlik ola,
Varlığı əldən qoyub ərə qullıq gərəkdür.

Qullıq eylə ərənə, baqub Həqqi görənə,
Səndən xəbər sorana key miskinlik gərəkdür.

Həqq ərə bənüm dedi, varlığın ərdə qodı,
Ərənlərün himməti yerdən gögə dirəkdür.

Bu dərvişlik bəratın oqumadı müftilər,
Anlar nə bilsün anı, bu bir gizlü vərəqdür.

Yunus, sən arif isən anladum bildüm demə,
Dut miskinlik ətəgin, axır sana gərəkdür.

Sən xud bizə bizdən yaqın görünməzsən, hicab nədür?
Çün eybi yoq görklü yüzün, üzərinde niqab nədür?

Sən ayıtdun ey padişah, “yəhdillahu limən yəşə”,
Şərikün yoq sənün, ey şah, suçlu kimdür, itab nədür?

Lövə üzərə kimdür yazan, azdıran kim, kimdür azan?
Bu işləri kimdür düzən, bu sualə cəvab nədür?

Rəhimdürür sənün adun, rəhimligün bana dedün,
Mürşidlərin muştıladı “la təqnətü” xitab nədür?

Bu işləri sən bilürsən, sən verürsən, sən alursən,
Nə kim qıldum çün bilürsən, ya bu soru hesab nədür?

Qanı bu mülkün sultanı, bu tən isə qanı canı?
Bu göz görmək dilər anı, bu mərhuma məab nədür?

Yunus, bu göz anı görməz, görənlər xud xəbər verməz,
Bu mənzilə əql irməz, bu qodığun sərab nədür?!

N’oturursın taş qapuda, gör içəri nələr gəzər,
Təmə’ arturur daima, səf bağlamış, fitnə düzər.

Gəl, indi gəl qənaətə, usan, dutma, tez bin ata,
Olmaya kim əcəl yetə, fasid ola satu bazar.

Sən qanda isən təslim ol, qamulardan aşğa tur,
Ədəb tacın başuna ur, gör müfsid necəsi qızar.

Yaramazdur büxlü həsəd, kibr mübarizdür gəyət,
Kökünü qaz, yabana at, fariğ otur, ey gəmgüzar.

Qoğıl bu dünyə babını, ögrən dostlıq ədəbini,
Bulursan ustabanmı ögə varan qaldan zərər.

Kibrü mənidür subaşı, dəlim kişidür yoldaşı,
Sən olmağıl anun eşi, ana uyan yoldan azar.

Var dedüğüm yerlərdə dur, hiqdü həsədi oda ur,
İxlas gəlür cümləyi yur, Yunus yolu yavlaq düzər.

Eşit sözümi, ey ğafil, tanla səhər vaxtında tur,
Eylə buyurmuş ol kamil, tanla səhər vaxtında tur.

Eşit, nə der xorusumuz, tanla verilür ruzunuz,
Dost dərğahına dutğıl yüz, tanla səhər vaxtında tur.

Eşit sözümi, ey səğir, ta tərəzün gələ ağır,
Yalvar Çələbünə çağır, tanla səhər vaxtında tur.

Yatanların yatlı hali, hiç nəsnəyə irməz əli,
Səhər əsər rəhmət yeli, tanla səhər vaxtında tur.

Quşlar ilə turğıl bilə, qıl namazı imam ilə,
Yalvar günahını dilə, tanla səhər vaxtında tur.

Oqına Qur'anü Yasin, qulaq urub dinləyəsin,
Tağca günahlar yuyasın, tanla səhər vaxtında tur

Oqına hədisü kəlam, deyələr əleyhissəlam,
Aşiq isən bəllü biləm, tanla səhər vaxtında tur.

Hələl ola sana uçmaq, uçmaqda hurilər quçmaq,
Kövsər şərabını içmək, tanla səhər vaxtında tur.

Miskin Yunus, aç gözünü, oyar ğəflətdən özünü,
Ta biləsin kəndözünü, tanla səhər vaxtında tur.

İşbu vücudum şəhrinə bir dəm girəsüm gəlür,
İçindəki sultanun yüzün görəsüm gəlür.

Eşidürəm sözünü, görəməzəm yüzünü,
Yüzünü görməkligə canum verəsüm gəlür.

Ol sultan xəlvətinün yedi hücrəsi vardır,
Yedisindən içəri seyran qılasum gəlür.

Hər qapuda bir kişi, yüz bin çərisi vardır,
Eşq qılıcın quşanub cümlə qırasum gəlür.

Ərənlərin söhbəti arturur mə'rifəti,
Bidərdləri söhbətdən hər dəm sürəsüm gəlür.

Leyliyi-Məcnun bənəm, şeydayi-Rəhman bənəm,
Leyli yüzün görməgə Məcnun olasum gəlür.

Dost oldı bunca mehman, bunca yıl necə zəman,
Gerçək İsmayıl kibi qurban olasum gəlür.

Miskin Yunusun nəfsi dörd təbiət içində,
Eşq ilə can sirinə pünhan varasum gəlür.

Yandı yürəgim, dutuşdı bağrum, cigərüm kəbabdurur,
Aşıqlərin şərbətləri bu dərdümə səbəbdürür.

Bir neçələri eşq düzər, bir neçələri eşq bozar,
Bir neçələr əsrük gəzər, eylə kim var xərabdurur.

Eşq ilə çalındı qələm, eşqə yesirdürür aləm,
Aşıqlər arasında Cəbrayıl dəxi hicabdurur.

Mədrəsələr müdərrisi oqumadılar bu dərsi,
Şöylə qaldılar aciz(ü) bilmədilər nə babdurur.

Əzazil də'vi qıldı, də'visi yalan oldı,
Yalan də'vi qılanun pəs cəzası əzabdurur.

Ölməz eşq bilişləri, əsrük məclis xoşları,
Daim bunların işi çəngü şəştə rəbabdurur.

Yunus, imdi miskin ol, həm miskinlərə qul ol,
Zira miskin olanları arzulayan Çələbdürür.

Padişahlıq sənündür, heybətün var,
Yaratdun yerü gögi, qüdrətün var.

Binişansın, nişanun kimsə bilməz,
Əgərçi binəhayət ayətün var.

Cümlə insü mələk vühuş və tüyür,
Qamunun üstünə ibadətün var.

Nə dünya axirət, nə qafü nə kaf,
Bular qətrə, dərya mələkutun var.

Nə rəngü nə şəkil, nə qədd, nə qamət,
Nə cövher, nə ərəz, nə surətün var.

Sənündür ərşü kürsi, lövhü qələm,
Dönər çərx, yer turur, xoş hikmətün var.

Bu yüz yigirmiyü dörd bin nəbiyə
Gecə me'rac, gündüz münacatun var.

Dört yüz qırq dörd təbəqat övliyaya
Verilmiş anlara kəramətün var.

Altı bin altı yüz altmışü altı
Oqınur xəlq üzərə ayətün var.

Bu əmələ Yunus necə keçisər,
Rayigan cümləyə çoq rehmətün var.

Bənüm könlüm, gözüm eşqdən toludur,
Dilüm söylər yarı, yüzüm suludur.

Ud ağacı bigi yanar vücudum,
Dütünüm görənə səhər yelidür.

Çuqal, cövşən eşqün odına doymaz,
Oqı canə batar, qatı yalıdır.

Oquram şahumı kəndü dilümcə,
Şahum aydar bana hər dəm gəli dur.

Səni sevənlərün ola mı əqli?!
Bir dəm usluysa hər dəm dəlidür.

Yunus, sən topraq ol ərən yolında,
Ərənlər mənzili ərşdən uludur.

Ey dost, səni sevərəm, canumda yerün vardır,
Gecə-gündüz uyunmaz, əcəb əhvalum vardır.

Güli görə turur ikən dikənə sunmaz əlün,
Qorqma düşmənləründən, çün toğrı yarun vardır.

Düşmənlər aydur bana, söz demək qandan sana,
Söz demək qandan bana, illa ustadum vardır.

Ələ gətür dügəli, xərc eylə miskinlərə,
Dünyəyi kimsə dutmaz, son ucı ölüm vardır.

Bundan kəndözün gedən oldurur yolda qalan,
Bənüm bir qarmcaya vallah isnadum vardır.

Yunus Miskin, kəndözün topraq eyləgil yüzün,
Mə'şuqəyə yaraşur bir miskinligüm vardır.

Sənsin bənüm canum canı, sənsüz qərarum yoqdurur,
Uçmaqda sən olmaz isən, vallah, nəzərüm yoqdurur.

Baqsam səni görür gözüm, söylər isəm sənsin sözüm,
Səni gözətməkdən dəxi yegrək şıkarum yoqdurur.

Çün bən bəni unutmuşam, şöylə ki sana getmişəm,
Nə qalda, nə haldəyisəm bir dəm qərarum yoqdurur.

Əgər bəni Cərcisləyin yetmiş gəz öldürür isən,
Dönəm gerü, sana varam, zira ki arum yoqdurur.

Yunus dəxi aşiq sana, göstər didarmı ana,
Yarum dəxi sənsin bənüm, ayruq nigarum yoqdurur.

Muştulanuz aşiqlərə bu eşq ulu dövlət olur,
Eşq kimə kim dəgdiyisə canında, bil, işrət olur.

Hər sevdügi tərkin ura, qayıqmaya dəgmə yana,
Hər dəm anun seyrəngahı, həm zatü həm sifət olur.

Seyri içində çapukbaz, fikri daim nazü niyaz,
Çün səadət oldı həmrəz, həzaran münacət olur.

Müşahidə qapar anı, həm biqərar olur canı,
Hər dəm dəvi'sizdür mə'ni, bu dərd ilə rahat olur.

Ol binişandur cəhandan, nə deyəlüm, dilümüz andan,
Ol alimi-dəyyan zat, hər zat içində zat olur.

Büxlü təmə' sığmaz ana, izzətdə qaldı bir yana,
Yol bulmaz hirsü həva, kimdə ki bu dövlət olur.

Ol işlərə əli irən, Həqq eşqinə könül verən,
Dostını gözə göz görən cümlə varlıqdan mat olur.

Kimə endiyse ol nüzul, ana gəlür cümlə üsul,
Təziyəyə varur isə ol ölüyə rəhmət olur.

Yunus ərdür nihayətsiz, eşq andan dəxi gəyətsiz,
Nə gəyət var, nə nihayət, qamusı bir heyret olur.

Bu sima'yə girməyən sonra peşiman olur,
Erişür bizüm ilə, sərbəsər düşman olur.

Dostdur bizi oqıyan, üstümüzdə şaqıyan,
Şimd' üç buçuq oqıyan dərini danışman olur.

Danışmanın cahili onamaz dərvişləri,
Dərviş ilə danışman yavlaq üləşgən olur.

Bir neçənün könlinə şeytanlar tolupdurur,
Ərənlər sima'inə anlar erişgən olur.

Danışmənd oldur gəldi oquduğında buldı,
Əhl dərvişlərə canı qatı qarışgən olur.

Hey biçərə danışman, eyt dərvişi dərvişan,
Dərvişlərə irişən işinə peşman olur.

Yunus aydur, mövlana, əbsəm otur yeründə,
Bu söhbətə döyməyən sonra savaşqan olur.

Aydı verəm nə qılduğm bənüm ilə ol dilpəzir,
Hər dəm yeni şivəyilə bəni yeni qılır əsir.

Hər qancaru baqar isəm, oldur gözümə görünən,
Nə hövsələ ola bəndə, yaxud ana layiq bəsir.

Neçə ömrüm olur isə azadluğum mühaldurur,
Səyyadun əlindədürür tuzığa tutılan nəxcir.

Aqılanə xoşdur nəfəs, netəlin sorma anun,
Neçə nişan aydıverəm, ol misli yoqdur, binəzir.

Və'də kəsildi qamuya ki, yarın görələr anı,
Bənüm yannum bu gündür, bunda göründi ol qədir.

Yunusun cümlə baqımı gərç oldı dost didarına,
Hiç qalmadı ansuz ara, tolı göründi cümlə yer.

Əgər gerçək aşiq isən, boynundağı mənşur nədür?
Həqq yolına sadıq isən, yanlış sanu təzvir nədür?

Sımaq gerek könlün bütün, fasiddür qamu taətün,
Keçməyincə ibadətün Həqdən sana mə'zur nədür?

Çünki adun oldı fülən, həb dirliğün oldı yalan,
Gəlsün bizə mə'ni bilən, həqiqətdə məstur nədür?

Tərək eyləgil tən tərtibin, gedər səndən bənlik adın,
İçün imarət olmadın taşundağı məmur nədür?

Aydırsun kim, gözüm görür, də'viyi mə'niyə irür,
Gündüzün gün şö'lə verür, bu gecə yanan nur nədür?

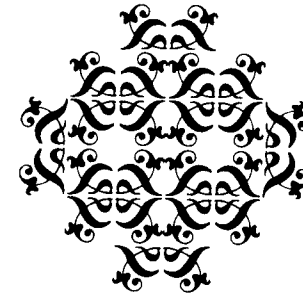
Gündə yer - gög gedə durur, qonşun səfər edə durur,
Əcəl bir-bir yudadurur, bu dünyəyə məğrur nədür?

Mö'min isən gəl, gəl bərü, cəbbar ola bürcü baru,
Fəxr edəlüm ərənləri, məlum olan münkir nədür?

Bunda bəli deyən kişi anda təmam olur işi,
Bizdən nişan istəyəne ol Həllaci-Mənsur nədür?

Yunus, imdi söylə Həqqi, Allah oldı sana saqi,
Gedər könlündəki şəkki, əlündəki mənqur nədür?

İMƏDƏDDİN NƏSİMİ

Təsəvvüf poeziyasının modern düşüncə tərzı səviyyəsinə qaldırılmasında, ictimai-siyasi məzmun kəsb etməsində, üsyankar intonasiya qazanmasında böyük rol oynamış İmadəddin Nəsimi (1369-1417) türk ədəbiyyatı tarixinə ən böyük şair-şəxsiyyətlərdən biri kimi daxil olmuşdur. Müəllimi Fəzlulah Nəimidən (1339-1394) sonra sufizmin ən müasir qolu olan hürufizm cərəyanına başçılıq edən mütəffəkir sənətkar Türk dünyasının Cənub-Qərbində (Azərbaycan, Kiçik Asiya) daha çox tanınmışdır.

Nəsimi öz ideyaları, məsləki uğrunda qurban getməyin simvolu kimi məşhurdur.

Onun “insan kamilliyi”, yaradılmışın yarıdan səviyyəsinə qalxmaq imkanı barədəki düşüncələri dünya ictimai-fəlsəfi fikrində inqilab idi.

Böyük şair-mütəffəkir modernist ideyalarına görə mühafizəkar qüvvələrin təzyiqinə məruz qalmış, diri-diri dərisi soyulmuşdur. Azərbaycanda (Şamaxıda) doğulsa da, məzarı edam olunduğu Hələb şəhərindədir.

İ.Nəsiminin modernist görüşləri, şəriətdə aparmaq istədiyi sosial-fəlsəfi reformasiya kəskin müqavimətlə qarşılaşdığından onun yaradıcılığı da əsrlər boyu təqib olunmuş, yalnız üsyankar, təriqətçi mütəffəkkirlər sayəsində qorunub saxlanmış, nəsildən nəslə ötürülmüşdür.

Mərhəba, xoş gəldin, ey ruhi-rəvanım, mərhəba!
Ey şəkərləb yarı-şirin, laməkanım, mərhəba!

Çün ləbin cami-Cəm oldu nəfxei-Ruhülqüdüs,
Ey cəmilim, ey cəmalım, bəhrü kanım, mərhəba!

Könlümə heç səndən özgə nəsnə layiq görmədim,
Surətim, əqlim, üqulim, cismü canım, mərhəba!

Ey mələk surətli dilbər, can fədadır yoluna,
Çün dedin ləhmikə ləhmi, qanə qanım, mərhəba!

Gəldi yarım naz ilə, sordu, Nəsimi, necəsən?
Mərhəba, xoş gəldin, ey xırdadəhanım, mərhəba!

Şol ləbi şirinə, yarəb, gər şəkər dersəm, nola?
Şol günəş təl'ətli ayə gər qəmər dersəm, nola?

Adəmi növ'ində mislin görmədi dövri-fələk,
Şol cəhətdən gər sana xeyrül-bəşər dersəm, nola?

Şol gül üzrə dağılan ənbər sifətli sünbülə,
Ənbərin reyhan, əcəb, ya mişki-tər dersəm, nola?

Bilməyən eşqin təriqin hər xəbərsiz qafblə,
Çün hidayət bulmamış, gər bixəbər dersəm, nola?

Sənsiz, ey cani-cahan, bir pula dəyməz kainat,
Heçə dəyməz nəsnəyə gər şol qədər dersəm, nola?

Gər üzün ayın görənə, ey cahanın fitnəsi,
Şübhəsiz həqqi görən sahibnəzər dersəm, nola?

Kim ki, həqqi pərdəsiz üzündə, ey can, görmədi,
Bibəsirətdir, gər ana bibəsər dersəm, nola?

Zülfü rüxsarmdır, ey can, sureyi-nurü düxan,
Gər bu mə'nidən ana şamü səhər dersəm, nola?

Nuri-imandır cəmalın - kim ki, səddəqna deməz,
Kafirü müşrikdir ana div əgər dersəm, nola?

Çün Nəsiminin məqamı Qaf imiş ənqamısal,
Şol müəllaqdrə gər ari göhər dersəm, nola?

Nuri-təcəlli şö'ləsi düşdü əzəldən alınə,
Gözlərimin bu rəng ilə yaşı boyandı alınə.

Həm mö'cüzati Əhmədin gözləri sehridir anın,
Rəhməti-həq bu cadunun ümmətinə vü alınə.

Cəhd edərəm ki, alınə könlümü verməyəm, vəli,
Həm bilirəm ki, aqibət alınə könlüm alınə.

Kimse əgərçi istəməz düşməgi fitnəyə, vəli,
Şükr edirəm ki, düşmüşəm alə gözünün alınə.

Düşdü Nəsiminin başı zülfü kimi ayağına,
Düşəli can gözü anın bədri-müəmməm alınə.

Aşiq bəla yolunda gərək kim, həmül ola,
Mə'suqədən ana nə gəlürsə, qəbul ola.

Gerçək mühibbə cövrü cəfa çünki yar edər,
Neyçün cəfadən incinə, qəmdən məlul ola?

Nazü nə'imü işrəti-cavid içindədir,
Dilbərdən ol könül ki, muradı hüsul ola.

Hər aşiqin ki, yar ilə oldu çeravü çün,
Arif qatında adı anın bülfüzul ola.

Şirin həlavət ol yemiş imiş ki, sidrəsi,
Zatında xub xilqətü şirinüsul ola.

Yoxdur nəsibi eşqi-həqiqətdən, ey könül,
Şol kimsənin ki, mürşidi naqisüqul ola.

Ey xaliqin əmanətmı zayə' eyləyən,
Layiqdir ada ol ki, zülümən-cəhul ola.

Gər şərh edərsəm ayəti-hüsnün kitabını,
Hər bab içində fəslinə yüz min füsul ola.

Me'racə çıxdı ruhi-Nəsimi Buraq ilən,
Şol laşədən nə faidə kim, la-zəlul ola?

Vəchində peydadır sənin ənvəri-zati-kibriya,
Ol nurə qarşı daima şərməndədir şəmsüzzüha.

Leyli cəmalından cüda Məcnun kimi sərgəştəyəm,
Fərhadivar istər könül Şirin dodağından şəfa.

Cami-müsəffadən mənə saqi içirdi bir qədər,
Sufi nə bilsin mən necə ol camdən buldum səfa.

Hər kim ki, tövhid əhlidir, ol didü vadıd əhlidir,
Ruzi-əzəldən ta əbəd istər kəməli-müntəha.

Eynəl-yəqin həq sirrinə idrak edən insan mənəm,
Ey mə'rifətdən bixəbər, insafa gəlgil, biriya.

Canı, cahanı sənsizin neylər Nəsimi xəstədil,
Səndən müdam ehsan umar, çün kim, gədədir binəva.

Hər kim ki, baxa bir dəm dilbər qaşı yasına,
Navəklərinə qarşu ya can tuta, ya sinə.

Derdim sənə, ya naseh, yar tərkin edə bilmən,
Bil doğru bu sözümnü, sına mavü ya sına.

Bimari-qəmi-eşqin timar ilə önülməz,
Yərəb, nola bir sorsan bu haləti-yasına.

Daş alubani dilbər, könlüm şişəsin atar,
Qarşu tutaram, şişə bilməm qala ya sına.

Qaşu yayını qurmuş, qanımı tökər billah,
İnanmaz isən baxgil qolları boyasına.

Məhbubi-dilaramsan bir bax mana sən, yarəb,
Yarəb, dilərəm səndən bu sureyi-Yasinə.

Xəstə Nəsimi, yarın əhvalını heç sormaz,
Sormağına çün gəlməz, barı gələ yasına.

Başını top eyləgil, gir vəhdətin meydanına,
Ey könül, müştəq isən gər zülfünün çövkənina.

Aşiqin qanilə oynar dilbərin simin əli,
Ey yalançı aşiq, əbsəm, girmə canın qanına.

Çəkməyən eşqin bəlasın, görməyən hicrin qəmin,
Dərdi dərmansızdır anın, çar`ə yox dərmanına.

Canını qurban edəndir yar üçün gerçək şəhid,
Səd həzaran rəhmət olsun ol şəhidin canına.

Zülfünün sirrin nə bilsin zahid, anı sor mana,
Gər əsir olmaq dilərsən zülfi-canəfşanına.

Gəl niqabın tərfini gülgün yanağından götür,
Ta gülüstan gülməsin ayruq güli-xəndanına.

Xublarm bağında çoxdur fitnəli nərgis, vəli
Fitnəlik xətm oldu anın nərgisi-fəttanına.

Lə'lü mərcandır dodağın, lö'löi-dürdür dişin,
Afərin şol bəhri-kanın lö'löi-mərcanına.

Kirpiyin navək oxudur, qaşların çaçı kəman,
Uğramaz aşiqdən özgə şol oxun peykanına.

Ey Nəsimi, gər sözün mə'nisi bipayan deyil,
Neçin irməz kimsənin fikri onun payanına.

Ey Məsihadəm, niyə can vermədin cansızlara?
Ol ki, hər dəm can ilə aydır ki, canan sizlərə.

Ləblərin abin məni-diltəşnədən qılma diriğ,
Nola dərman eyləsən bu dərdi dərmansızlara.

Abi-heyvan qiymətin heyvana sorma, Xızra sor,
Çünki idrak eyləməz hər dəgmə heyvan sizlərə.

Hüsn içində Yusifi-Kən'ana təhsin etməzəm,
Onların dövranı keçdi, gəldi dövrən sizlərə.

Barmaq ilən göstərərlər kim, üzündür qibləgah,
Ol şəhadətdən dönübdür küfri-iman sizlərə.

Dilbərə, könlündə yoxdur aşiqə qılmaq vəfa,
Keyri qoymaz miskinə qılmağa şeytan sizlərə.

Çün Süleyman mülkünü qoyduvü getdi dünyadan,
Qaldı andan sonra bu mülki-Süleyman sizlərə.

Eşq içində binəva qaldım, hədə cəhd eylərəm,
Halımı ərz edə bilmən, şahı-xuban, sizlərə.

Əhli-ələm ildə bir qurban edərlər eyd üçün,
Hər zaman qurbanınam, ey cümlə qurban sizlərə.

Lütfü ehsan vaxtıdır, şaha, mənə ehsan gərək,
Çün əzəldən qismət olmuş lütfü ehsan sizlərə.

Ey Nəsimi, xublarm bir başı vardır, min dili,
Eşqilə bel bağlama bu əhdü peymansızlara.

Çünki rəf oldu üzündən, ey şəhi-xuban, niqab,
Qalmaq küfrü zəlalət, zahir oldu afitab.

Həq əyan oldu sənə, ey məzhəri-zatü sifat,
Kənzi-məxfi aşıkar olduvü həm yövmül-hesab.

Xeymeyi-miad imiş gördüm vücudum sərbəsər,
Kafü nundan iki yana hər tərəf əlli tənab.

Ol ki, bu sirri bilir oldu şəhi-Misri-vücut,
Höküm anın, buyruq anın, ol sahibi-əmrü xitab.

Kirpigin, qaşınla zülfün sirrini məndən eşit,
Ta sənə ərz oluna həm mə'niyi-ümmül-kitab.

Arifi-həq istərəm söz tanıya aləmdə kim,
Söyləyəm məqsudumu ta ol verə gerçək cavab.

Divi-naməhrəm nə bilsin sirri-ərvahi-nəbi,
Talibi-dünyayi-dundur nəfsi-nadanü kilab.

Sirri-pənc əlhəmd faş oldu zi vəchü dəstü pa,
Ey kəlamüllahi-natiq, ta be key başi bexab.

Valiyi-əhd oldun, ey Seyyid, zi Fəzli-ləmyəzəl,
Gör nə der vali budur, vallahu ə'ləm bissəvab.

Şol tamam ayın üzündən çünki rəf oldu niqab,
Zülmətin dövrünü keçdi, zahir oldu afitab.

Ləblərin camı meyindən cümlə əşya əsrimiş,
Təyyib, ey pakizə saqi, barəkallah, ey şərab!

Ey yanağın həsrətindən cənnətin qəlbində nar,
Vey dodağın şərbətinlə kövsərin eynində ab!

Ey üzün həmrə gülündən lələnin camında mey,
Vey gözün sevdalarından nərgisin gözündə xab.

Həq-təalanm kəlamı surətin təfsiridür,
Ey üzün inna fətəhna, həqdən açıldı bu bab.

Kirpigin, qaşınla zülftin həq kitabıdır, vəli
Ol kitabı kim bilir mən indəhü ümmül-kitab?

Surətin lövhündə yazılmış hürufu bilməyən
Bilmədi sövmü səlatı, sağışi-yövmül-hesab.

Abi-heyvandır dodağın, ruhi-qüdsidir dəmin,
Surətin həqdir, üzün - vəllahu ə'ləm bis-səvab.

Qaziyül-hacat imiş lə'lin mægər kim, aşiqə
Hər nə kim, qıldı təmənnə, üstəcib gəldi cavab.

Dilbərin eşqində, ey salık, ikilik pərdədir,
Mənligin rəf, olmayınca aradan getməz hicab.

Ey Nəsimi, səcdə qıl şol maha kim, həqdən sana
Fə'budu əyyahu vəscud veqtərib gəldi xitab.

Vəhdən dilbər götürmüşdür niqab,
Qəd nəcatəm min şitab illa nəcab.

Qatə təbtəm, sirri çün qaşi, gözü
İz əbəd aydır hürufi-lil-hicab.

Əmr çün gəldi bəşarətlər bizə,
Min həbibini indəhü elmül-kitab.

Latələzmu gəldi əyyami-vüsal,
İz fətəhtüm eyyühəl-üşşaq bab.

İz rəfə-təl hicb, bir baxın bizə,
Fənzəru fil-yovm qeyrən-niqab.

Layənalı bu qapıdan getməniliz,
Zinqədər hərrəm ələynəl-ictinab.

Əsməu Seyyid kim, aydır uş sizə;
Və'ləmü vəllahü ə'ləm bissəvab.

Əcəb lə'linmi şol, ya cani-əhbab?
Əcəb zülfünmü, ya zənciri-pürtab?

Gözümdən axan, ey dilbər, qəmindən
Əcəb xunabəmi, ya əşki-innab?

Əcəb qəddinmi şol, ya sərvə-bustan,
Əcəb xəddinmi şol, ya vərdi-sirab?

Əcəb eyninmi şol, ya sehri-Babil,
Əcəb dişinmi şol, ya lö'löi-nab?

Əcəb üzünmü şol, ya xirməni-gül,
Əcəb qaşınmı şol, ya taqi-məhrab?

Əcəb şol məsti-sevdayi-moğolçin,
Mənim bəxtimdir, ya çeşmi-pürxab?

Nəsiminin gözü yarın qəmindən
Dürün dürcümidir, ya bəhri-simab?

Zülfün girehləri, sənəma, həlqə-həlqə tab,
Hüsnün qatında zərrəcə yox nırxı-afitab.

Dərgahınızda qoyma rəqibi-münafiqi,
Zira ki, Kə'bənin hərəmi istəmər kıláb.

Abi-rəvanü səbzəvü məhbubi-məhliqa
Busi-kənarü yarı-qəzəlخان ilə kitab.

Xoşdur, əgərçi cümləsi bir yerdə cəm ola,
Avazi-çəngü nəğməvü tənbur ilə rübáb.

Saqi, gətir bu məclis içində qədəh yürüt,
Sığmaz hədisü tövbəvü təqva, gətir şəráb.

Nari-qəmində bağırımı büryan bişirmişəm,
Bildim yəqin ki, nərgisi-məstin dilər kəbab.

Bülbül kimi Nəsimi dilər ki, fəğan edə,
Gül söhbətinə yaramiyə naleyi-ğüráb.

Ey üzün "nəsrün-minəllah", vey saçın "fəthün-qərib",
Ey bəşər surətli rəhman, vey mələksima həbib!

Valehəm hüsnünə, ey mişkin saçından münfəil,
Cənnətin bağında reyhan, sünbülün çiyində tib!

Zülfü rüxsarındır ərrəhman-ələl-ərş-istiva,
Kə'bənin mehrabı qaşın, fitnəli eynin xətib.

Ənbərəfşan sünbülün əsrarı oldu aşıkar,
Gəldi ruhüllahü mənsux üldü zünnarü səlib.

Surətin lövhindən endirdi kitabı Cəbrəil,
Ey camalın həq kəlamı, innəhü-şey'ün-əcib.

Aşiqin əsrarını, həqqi bilən arif bilir,
Aşına halın nə bilsin nəfsini bilməz qərib.

Kim ki, sevdasından oldu sayru şəhla gözlərin,
Şərbəti şirin ləbindir, İ səvi nitqin təbib.

Xublarnın eşqindən, ey zahid, məni mən' eyləmə,
Çün mana eşq eyləmiş qismət günündə həq nəсіб.

Ey ədib, uy vermə adabından əhli-vəhdətə,
Əbsəm ol, niçün ki, eşq adabını bilməz edib.

Cənnəti-ədnin gülüstani rüxündür, şək deyil,
Ey gülüstani ruzüllahi-rizvan əndəlib.

Ey Nesimi, çün rəfiqin Fəzl imiş, yə'ni ilah,
Lütf ilə qəhr oldu vahid, həm həbib oldu rəqib.

Gülşəni-firdövs edər can bağrını vəsli-həbib,
Atəşi-duzəx qılır həm möhnəti-cövri-rəqib.

Dərdimin dərmanma heç kimsə bilməz çün əlac,
Yaridən özgə nə çarə, söyləgil sən, ey təbib.

Çün bəlavü qüssədən xali deyil könlüm, vəli
Mən gədavü kəmtərə artıqdurur hər dəm nəsib.

Rəhm edər şol gözlərin hər qanda bir üftadə var,
Mən fəqirəm, mən həqirəm, cümlədən miskin, qərib.

Gər görər vaiz üzünü, dəmbədəm eylər fəğan,
Oda yaxar mənbərini, görsə ani həm xətib.

Gül üzünə aşiq olub qanda bir üşşaq var,
Xoş nəvayi-saz edər daim nəvayi-əndəlib.

Hacəti vəsl oldu hüsnündən Nəsimi müşküli,
Sübhdəm irdi, gətirdi ol səba xoş buyü tib.

Canana, mənim sevdiyimi can bilir ancaq,
Könlüm diləyin dünyada canan bilir ancaq.

Bildim, tanıdım elmdə mə'budu, yəqin ki,
Söylə bilərəm kim, anı Qur'an bilir ancaq.

Abdal oluban bəylik edən arifi gör kim,
Bu səltənətin qədrini sultan bilir ancaq.

Sufimidir ol cami-musəffasına məşğul,
Pünhani içər eylə ki, şeytan bilir ancaq.

Ey saqi, gətir dövr əyağını dövr eləsün kim,
Bu dövr əyağın dövrünü dövrən bilir ancaq.

Könlüm gəmisin qərq edə gör eşq dənizinə
Kim, bu dənizin bəhrini ümman bilir ancaq.

Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.

Yarəb, nə səbəbdəndir olur taqətimiz taq,
Çoxdan bəridir çeşmimiz ol çeşminə müştəq.

Andan bəri kim, eynimiz ol üzünü gördü,
Bir mu ilə asıldı canım, qaldı müəllaq.

Gülzarə qədəm bas sənəmə saz ilə, mütrib,
Gəl eyş edəlim zövq ilə, gər olmasa zərraq.

Pərvanəsifət oldum o rüxsarına qarşı,
Bel bağlamışam xidmətinə mən də çü üşşaq.

Yazım der idim naməyi əz xuni-cigər mən,
Töküldü yürək qanı yerə, tutmadı övraq.

Gördü ki, tükənməz yazuban vəsf ilə şərhin,
Qatlanmadı bu dərdə zəif, oldu qələm şaq.

Ey hüsn iyəsi, aşiqə bır mərhəmət eylə,
Sun lütf ilə biçarəyə bir cami-mürəvvaq.

Gər istər isən yarı bu gün, pir tələb eylə,
Gör kim, neçə yol göstərir ol piri-mühəqqaq.

Allah ilə ol imdi, niyaz eylə, Nəsimi,
Başəd ki, suçundan keçə, lütf eyləyə rəzzaq.

Könlümün şəhrini çün kim, eylədi yəğmayi-eşq,
Saldı aləm mülkünə şuri-şərü qovğayi-eşq.

Çıxdı sərvim, aləmə əsrarımı faş eylədi,
Halıma həmdəm olandan dünyada sevdai-eşq.

Qalmaq namusü namım eşq içində zərrəcə,
Qoymuşam namusü namı, olmuşam şeydai-eşq.

Nitq imiş aləmdə mövcud, eşq imiş qayimməqam,
Bizə bildirdi əzəldən rəhbəri-mövlai-eşq.

Sən humayun laməkansan, kəndözündən bixəbər,
Gəlmədin ta kim, görəsən mənzili-ə'layi-eşq.

Çıx qəfəsdən, gəlgil, ey bülbül, gülüstan seyrin et,
Bas qədəm meydani-eşqə görəsən mə'vayi-eşq.

Eşq ilə hər dəm, Nəsimi, seyr edərsən Kuhi-Qaf,
Sənsən ol ali məqamda şəhpəri-ənqayi-eşq.

Nagəhan könlümə düşdü şurişi-qovğayi-eşq,
Aqili divanə qıldı aqibət sevdayi-eşq.

Eşqə düşənlər bilir həm yenə eşqin qədrini,
Ol aşiq aşiqmidir kim, olmadı rüsvayi-eşq.

Eşq içində dinü dildən gəl keç imdi, ey fəqih,
Şeyxi Sən'an kimi ol gəl sən dəxi tərsayi-eşq.

Kim ki, istər dilbərinin xəlvətinə yol bula,
Can fəda qılmaq gərəkdir min kərə dər payi-eşq.

Sevgilimin sevgisindən özgə sığmaz könlümə,
Sevgilimdən özgəyə qılmaz bu gün pərvayi-eşq.

Könlümün viranəsin mə'mur qıldı eşqi-yar,
Canımın xəlvətsərasın qılmışam mə'vayi-eşq.

Aşiqi-canan olubsan, ey Nəsimi, sən bu gün
Könlünü aldurdun, oldun axərin yəğmayi-eşq.

Bu nə adətdir, ey türki-pərizad,
Qəmindən olmadım bir ləhzə azad.

Siyəhdil gözlərin qan tökmək üçün
Çəkibdir tiğini manəndi-cəllad.

Bu bidadı mana eşqin qılıbdır,
Cahanda qılmadı Nəmrudü Şəddad.

Rəvamı, könlümün şəhrində səndən
Fəraqü qüssəvü qəm tutdu bünyad.

Gəl, ey Şirindəhən, eşqin yolunda
Mənəm ol kuhkən biçərə Fərhad.

Nəzər qılğil bu viran könlümə, şah,
Qılır sultan olan viranı abad.

Bir eyü ad edin fani cahanda,
Ululardan cahanda qaldı bir ad.

Nəsiminin kəlamından eşitgil,
Vəfasızdır cahan, sən qılma bidad.

Bənövşə zülfünü salmış gül üzrə ənbərin sayə,
Könül heyranü zar oldu bu reyhanı-səmənsayə.

Lətafətdən edər əksi ləbin lə'li-bədəxşanə,
Zərafətdən urar tənə dişin lö'löi-lalayə.

Pərişanhal olmuşdur könül zülfün səvadından,
Bu divanə nədən düşmüş bu piça-piç sevdəyə.

Əzəl nəqqaşı yazarkən cəmalın nəqşini, dammış
Qələmdən nöqtəyi-ənbər bu gülbərgi-dilarayə.

Nə gül bitdi gülüstanda ki, bənzər uşbu rüxsarə,
Nə bir sərvi ola bostanda ki, həmta qəddi-balayə.

Xəti reyhandürür gör kim, göyərmiş kövsər üstünə,
Və ya rüxündən ayətdir oxunmuş bədr ilə ayə.

Nə şirin şərhini eylər Nəsimi ləblərin, yarəb
Ki, məst olur həlavətdən bu tutıyı-şəkərxayə.

Düşürmüş ənbərin zülfün hümayun kölgəsin ayə,
Təaləllah, zəhi sünbül, təaləllah, zəhi sayə!

Nəzirin yazamaz ayruğ əzəl nəqqaşı rüxsarın
Ki, hüsnün dövri xətm oldu bu rüxsari-dilarayə.

Qaşın me'racinə sufi irişmək istər, ey huri,
Vəli hər qasir idrakın ürucu irməz ol yayə.

Üzün vəş-şəmsü yasindir, müsənnə kirpiğin taha,
Tanıqdür əlləzi-əsra bu me'racü bu əsrəyə.

Rüxün əsmayi-hüsnadır, təala şənəhu, gör kim,
Nə ehsan eyləmiş möhsin bu hüsnə-surət-əsməyə.

Saçındır leylətül-əsra, qaşın əsrari-ma əvha,
Qanı həqdən irişmiş can bu ma əvhayü əvhayə.

Vüsalın qiyməti dürdür, nəhayətsiz dəniz eşqin,
Bu dürrün kanın ol buldu ki, qərqi oldu bu dəryayə.

Rüxün rəngi, saçın buyi nə zibə rəngü budur kim,
Gülü gülsarə göndərdi, buraxdı mişki səhrayə.

Gəl ey tuba, sücud eylə bu siminbər səhi sərvi
Ki, əmri-əscədü gəldi bu rə'na qəddü balayə.

Pərişan zülfünün halın nedirsən bilmək, ey aqil?
Bu sevda incə sevdadır, dolaşma sən bu sevdəyə.

Saçın vəslindən ol aşiq həyati-cavidan buldu
Ki, təslim eylədi canın bu reyhanı-səmənsayə.

Münəvvər əbhərin türkü evin yəğmaladı əqlin,
Moğol hər qanda varırsa düşər taracü yəğmayə.

Nəhəngi-məcməül-bəhreyn xüruç etdi məkanından,
Sədəf ağzındakı dürrü buraxlı qə'ri-dəryayə.

Bu gün şol mahi-tabanın üzün gör zahir, ey abid
Ki, məhrum oldu ol xasir ki, məğrur oldu fərdəyə.

Nəsimi çün səni buldu, dü aləmdən vəhid oldu,
Kəsildi mavü mənlikdən, ulaşdı zati-yektayə.

Bu necə qəddü qamətdir ki, bənzər sərvə-balayə,
Bu necə hüsnü surətdir ki, nur ehsan edər ayə.

Cəmalından münəvvər ay ilə xurşid, ey dilbər,
Mələkdir valehü heyran bu gün bu hüsnü-zibayə.

Qaşındır qab ilə qövseyin ki, əsrarına əql irməz,
Vəli bu sirri ol bildi ki, qurban oldu ol yayə.

Ləbin şol lə'li-əhmərdir, dişin ol dürri-gövhərdir
Ki, lə'li torpağa saldı, buraxdı dürrü dəryayə.

Rüxün kimi müzəyyəndir gülü lələ, anın şövqi,
Yanağm əksi düşmüşdür məgər kim, vərdi-həmrayə.

Cahanın torpağı çünki, əbirə ənbər olmuşdur,
Səba mişkin saçın buyi buraxdı müşkü səhrayə.

Vüsalın istəyən aşiq əcəb sevdəyə düşmüşdür,
Cahanü canı tərək eylər, düşər hər kim bu sevdəyə.

Bu gün, ey xubların şahı, əmiri-dilbəransan kim,
Xəyalın ləşkəri verdi könül şəhrini yəğmayə.

Gözümdən gərçi pünhandır nigarın surəti, amma
Görünən vəchidir anın nəzər qıldıqca hər cəyə.

Ölürsə iştiaqından, nə qəm, hicran ilə Seyyid,
Üzünü gördü vü irdi bu gün firdövsi-ə'layə.

Surəti-həqqə, ey sənəm, bədri-rüxündür ayinə,
Daş ola kim ki, surətin olmaya aşiq ayinə.

Eşqi-rüxün təriqidir dari-sələmətin yolu,
Mənzilinə qaçan irür kim ki, bu yolda tayinə.

Dünyəvü mülkü malinə meylü məhəbbət eyləmə,
Çün gedisərsən, ey məlik, axirətin sarayinə.

Vəsli-rüxündən, ey pəri, ta əbəd oldu möhtəcib
Kim ki, müqəyyəd olmadı zülfü girehgüşayinə.

Fatihədir anın üzü, nunü əlifdir ayəti,
Səllü və səlləmə əla surəti-canfəzayinə!

Zülfi-dütasının qəmin sor bu əsiri-eşqə kim,
K'oldur əsir edən məni silsileyi-dütayinə.

Başinə kim ki, düşmədi kölgəsi ənbərin saçın,
Dövlətə sadıq olmadı, uğramadı hümayinə.

Hur ilə cənnətü liqa görməyə həqdən, oyla bil,
Kim ki, üzündə görmədi həqqi bu gün müayinə.

Eşqinə kim ki, qılmadı baş ilə canını səbil,
Dərdinə çarə bulmadı, uğramadı dəvayinə.

Vermişəm ol qara saçın qövlü qərarma könül,
Gərçi inanmazam anın əhdinövü vəfayinə.

Hüsnü rüxün zəkətını ayə gər eyləsən əta,
Mehii-müniri-tələtin görünə, mah bayinə.

Hüsnünə xaliqülbəşər xətmə-mələhət eylədi,
Dövlət anın kim uğradı xətməsinin duayinə.

Canverici ləbindədir şərbəti xəstə könlümün,
Kimdir irişdirən anı şərbətinin şəfayinə?

Lə'li-ləbin hədisini iricuyə nisbət eyləyən,
Gör nə cəfalər eyləmiş cövhəri-canfəzayinə.

Eşqinə verməsin könül şol sənəmin, Nəsimitək
Kim ki, təhəmmül eyləməz cövrünövü cəfayinə.

Hər kim ki, müştəq olmadı şol dilbərin didarinə,
Yetişmədi Musa kimi anəbtünarın narinə.

Yarın liqasın istəgil, canını vergil vəslinə
Kim, şol nigara, çox degil, sən qalma dünya varinə.

Qalü bələdə yar ilə qövlü çü qıldın, ey könül,
Qövlündə sadıqdir ki, mən inanmışam iqrarinə.

Yarəb, nə şəm'in nuridir gülgün yanağın, ey qəmər,
Kim, noh fələk pərvanədir şol surətin ənvarinə.

Çün dünya cifədir dedi həqqin rəsulu, talibi,
Çün kəlb imiş, gəl fariğ ol, baxma anın murdarinə.

Ol dilbərin yolunda tərək etdi Nəsimi canını,
Bil çox deyil canü cahan gər tərək edərsə yarinə.

Canda ki, eşq olmadı, dıldə xəbər nə faidə?
Gözdə ki, gormək olmadı, nuri-bəsər, nə faidə?

Hər kişi kim, əzəldə ol binəsib oldu mə'nidən,
Ayətü təfsirü kəlam, ana xəbər nə faidə?

Gövhərin üstə qiymətin sərraf olan arif bilir,
Ol ki, mübəssir olmadı görə göhər nə faidə?

Tutidurur bu şəkərin dadını, ləzzətin bilən,
Qarğa nədər bu gülşəni, zağə şəkər nə faidə?

Dərd ilə sən Nəsiminin gövhərini gəl almağıl,
Aşiq olan kişilərə eşqə süpər nə faidə?

Ay ilə gün sücud edər surəti-canfəzayinə,
Ay ilə gün nədir kim, ol düşməyə xaki-payinə.

Cami-cahannümadur ol, səndə iki cahanı gör,
Çün görəsən sən olmusan cani-cahanə ayinə

Faili-mütləqi-yəqin kim ki, dilər görə bu gün,
Baxsın anın camalına, həqqi görər bu ayinə.

Aşiqi-sadiq oldurur həq yoluna şəhid ola,
Həq deyəni alır anun durmuş anun bəhayinə.

Yusifi-Misri canü dil, yə'ni ki, Fəzli-zülcəlal,
Gəldi səfavü zövq ilə şəhri-bədən sərayinə.

Qıldı fəna vücudumu küll kərim ilə kəlam,
Zərqi-həsən budur ki, şah sandı bu gün gədayinə.

Hər ki, Nəsimitək sücud Fəzli-ilahə qılmadı,
Div kimi bu gün anı bəlkə bu yolda dayinə.

Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə!
Aldanma anın adına, andan həzər eylə!

Bir halə qərar eyləməz əyyam, keçər ömr,
Ey əhli-nəzər, baxma bu halə, nəzər eylə!

Payənd? degil dövləti, ey xacə, cahanın,
Əsbabinə aldanma, gəl andan güzər eylə!

Gər aşiq isən sidq ilə şol dilbər üçün, gəl
Can ilə cahan ortaya qoy, tərki-sər eylə!

Düşdü saçının zülmətinə könlüm, ilahi,
Şol hali pərişanə bu şami səhər eylə!

Çün hüsnünə xətm oldu bu gün dövri-mələhət,
Ey fitnələrin xatəmi, şəqqül-qəmər eylə!

Gər Musiyi-İmran kimi şol narə sataşdı,
Gəl, tabişini göstərü şərhi-şəcər eylə!

Dünya evinin səltənəti beş gün imiş çün,
Bünyadını yıx, ər kimi, zirü zəbər eylə!

Şol püstədəhanın xəbərini bildi Nəsimi,
Şirinlərə şol tünqi-şəkərdən xəbər eylə!

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fıkrı nədir, xəyali nə?

Al ilə ala gözlərin aldıadı aldı könlümü,
Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.

Qiyətini dodağmm dəgmə xəsisə sorma kim,
Mən bilirəm ki, can ilə susamışam zülalinə.

Gözlərinə əsir olan halımı, oldur anlayan,
Kim ki, bu halə düşmədi qoy vara kəndü halinə.

Sirrini şol qara bənin çünki yanağı şərh edər,
Can, nə ola nisar edəm yanağınavü xalinə?

Dadlı sözündən utanır abi-həyat, məhv olur,
Gülbəşəkər nə nəsnədir kim, irişə məqalınə?

Hüsnü cəmalü surətin məclisi bərkəməldir,
Şərhü bəyanü vəsfinə əql irəməz kəmalinə.

Üzünü, qaşını görən qarşubəqarşu, gözbəgöz,
Sanma ki, baxa ol gögün bədrinə ya hilalinə.

Aşiqi-sadiqin qanı yarə həlal imiş, vəli,
Girsə əgər rəva degil dilbər anın vəbalinə.

Ay ilə gün sücud edər surətini görəcəgiz,
Bu nə cəmalü hüsn olur, səlli-əla cəmalinə.

Buldu Nəsimi çün səni, keçdi qamudan, ey sənəm,
Qoydu hərürü ətləsi, girdi əbavü şalınə.

Bahar oldu, gəl ey dilbər, tamaşa qıl bu gülzarə,
Buraxdı qönçələr pərdə bəşarət bülbüli-zarə.

Şəqayiq pərdədən çıxdı, boyandı bağ ilə bostan,
İrişdi gülşənin hüsnü boyandı rəngi əzharə.

Məni mən' etmə, ey zahid, güvənmə zikrə, ey sufi
Ki, sən moğrurisən zikrə, mənəm müştəq didarə.

Ki, hər bəlhüm əzəl bilməz nədir kim, eşqin əhvalı,
İrişməz qasirin əqli bu müğləq sirri-əsrarə.

Əbirü mişkü ənbərtək rəyahindən çəmən doldu,
Səhərdə tə'n edər saçın nəsimi mişki-tatarə.

Ki, çıxdı qönçədən sünbül giriban çak edər məntək,
Dəlindi qüssədən bağrım, sən etmə yürəgim yarə.

Çəmənler müxtəlif oldu həzar əlvan çiçəklərdən,
Açıldı laləvü nəsrin, şükufə goldi əşcarə.

Açıldı nərgisü lalə, tutubdur yasəmən çadır,
Söyütlər, ərgəvan titrər, qamışlar mindi ənharə.

Bənövşə, gül tamaşası qənimət bil ki, beş gündür,
Satar mə'suqə gül hüsnün, xəridar ol bu bazarə.

Yaxıldı canına canı dəmi-İsa Nəsiminin
Vüsali dərdinə dərman, irişdi cani-bimarə.

Həbibə, firqətin saldı mələlə,
Kabab oldu ürəgim həmçü lələ.

Nəsib olmuş mənə həqdən, nigara,
Dilimdə gecə-gündüz ahü nalə.

Qaşın mehrabinə qıldım sücudi,
Vəli münkir olan düşdü zələlə

Rəqibin olmasın məqsudu hasil,
Əliftək qəddimi ol saldı dalə.

Boyun tuba, ləbindir abi-kövsər,
Yüzün tə'nə qılır şomsü hilalə.

Mon ol qəvvas təkə can tərkin etdim,
Sənin çöhrəndəki ol xəttü xalə.

Yer ilə göy bina olmazdan əqdəm
Nəsimi aşiq idi ol cəmalə.

Bir saqiye-baqi ki, vəfa qıldı vüsələ,
Lütf ilə nəzər qıldı-mana, sundu piyalə.

İçdim qədəhi-pürmöyi mə'suqə əlindən,
Cismim qamu can olduvü can uğradı halə.

Can məsti-ələst olduvü la-yə'qəlü heyran,
Könlüm qədəhi dürdü içib irdi zülalə.

Hər bir səri-mu Mənsur olub söylər ənəlhəq,
Həqqə mey içənlər irişərlər bu xəyalə.

Hər kimi ki, yaxmadıvü yandırmadı firqət,
İrmədi Xəlil kimi bu gün nuri-vüsələ.

Yandırdı, bəli, eşqin odu, qıldı məni kül,
Eşqində kül olan irişər külli-kəmalə.

Dəxi nədərəm dünya mənə ərzani qılsa,
Səni dilərəm, qılma məni qeyrə həvalə.

Seyyid, qədəh iç, əbsəm, əzəldən şəhi-təqdir
Hər kimsəyə öz qədri ilə sundu nəvalə.

Yandırıcı firqətin yaxdı məni narinə,
Könlüm ulaşmaq dilər yarı-vəfadarinə.

Eşqə əsir eylədi canımı şol cövri çox,
Lütf ilə bir baxmadı yarı-giriftarinə.

Oldu gözümdən iraq şol sənəmin surəti,
Yarəb, irişdir məni dövləti-didarinə.

Gərçi süzülmüş gözü eylədi sayru məni,
Rəhməti anın qanı aşiqi-bimarinə?

Yürəgimi yarəli eylədi şövqün, iriş,
Yarəsinə bax bu gün, qoyma anı yarinə.

Yandırırım canımı şəm'inə pərvanətək,
Yanar imiş yar üçün vasil olan yarinə.

Mülk ilə mal, ey məlik, kimsəyə çün qalmadı,
Yox tut anı, heçə say, qalma onun varinə.

Eşqinə qalu bəla çün demişəm sidq ilə,
Əhdini sındırmazam, durmuşam iqrarinə.

Yarə Nəsimi kimi canını qurban edən,
Məhrəm olur ta əbəd məxzəni-əsrarinə.

Gəlgil ki, müştəq olmuşam şirin ləbin gül qəndinə,
Gəlgil ləbin qəndin ilət, gül anların gülqəndinə.

Hər qanda kim, şərh eyləsəm şirin dodağın qəndini,
Ərvah üşər sinək kimi ol dadlı şəkərxəndinə.

Şəhla gözün məndən könül aldıvü and içər ki, bu
Kəffarət olsun canü dil ol gerçəgin sövgəndinə.

Mişkin saçın məndən məni kəsdivü peyvənd eylədi,
Təhsin anın təqtiinə, rəhmət anın peyvəndinə.

Zülf ilə qaşı qarədir, sərvə-xuraman dilbərin,
Qaşlarına qurban olam, ya türreyi-dilbəndinə?

Ey vaiz, əbsəm ol, mana tamatını ərz eyləmə,
Mən aşiq oldum, girməzəm hər qissəxanın pəndinə.

Ey eşqə inkar eyləyən, çünü çəravü çəndi qoy,
Niçin düşərsən aşiqin çünü çəravü çəndinə?

Zülfü kəməndindən könül qurtulmaz ayruq şöylə bil,
Sevdəsinə bel bağlamış, həm göz qaratmış bəndinə.

Çün şəhriyarın şəhrinə bu gün Nəsimidir məlik,
Buyruq anındır, hökm anın həm şəhrinə, həm kəndinə.

Dərdə müştəq olmayan kimdir ki, dərman istəyə?
Qəbləl-mövti bilməyən, sən sanma ki, can istəyə.

Cövhəri olmaq gərəkdir, cövhəri bulmaq gərək,
Hər kimin könlündə vardır, vara ol kan istəyə.

Can ilə, dünyavü üqba hər kim ol tərək etmədi,
Müddəidir, sanma kim, ol vara canan istəyə.

Xizrlə zülmatını tanımayan heyvan kimi,
Nə bilə kim, qanda vara, abi-heyvan istəyə?

Kim əzəl tanımadı kəndi vücudu şəhrini,
Ol gədəhimmət nə yoldan vara sultan istəyə?

Ənbərin zülfü anın, kim ki, doladı boynuna,
Başı top olsun anın, gər özgə çövkən istəyə.

Zülfünün küfrün əgərçi əhli-fəzl iman bilir,
Ey Nəsimi, sanma sən kim, kafər iman istəyə.

Sümbüli-zülfünün əgər qonşusu lələ düşməyə,
Almaya kimsə könlünü, şiveyi-alo düşməyə.

Surəti-həqsən, ey qəmər, pərdəsiz eylə üzünü.
Ta büti-azəri yazan nəqşi-xəyalə düşməyə.

Sovməə əhlini üzün də'vət edərsə gər meyə,
Zahid əlindən ayruq ol cami-piyalə düşməyə.

Yüz ilə qaşını necə vəsf edə ya bəyan qıla,
Şol ki, anın nigahı ol bədrü hilalə düşməyə.

Xalü xətin qələm kimi şərh edəram ki, bir dəxi
Sərzəniş eyləyən məni cürmü vəbalə düşməyə.

Sümbülünü gül üstünə qoyma ki, yeli dağıda,
Ta ki, xəyalı-xam edən fikri-məhalə düşməyə.

Xal ilə ənbərin saçın dal ilə nüqtədir, vəli,
Kim deyə zal, əgər bənin nüqtəsi dalə düşməyə.

Fitnə qara gözün məni-məsti mələlət eylədi,
Şol qədəhi kim içə kim, varə bu halə düşməyə?

Pərdədə yaşır, ey qəmər, üzünü ta ki, münkirin
Kəmnəzəri bunun kimi hüsnü cəmalə düşməyə.

Qüdrət əli əgər üzün nəqşini yazə günəşə,
Ta əbəd ol kəmal ilə qalə, zəvalə düşməyə.

Söylənə gər Nəsiminin mədrəsədə məqaləti,
Dərsini qoya mədrəsə, qiyl ilə qalə düşməyə?

Afərin olsun nigarın zülfü ilə qaşınə,
Gər macal bulsam həbibin çövriləydim başınə.

Mənzilə irmək dilərsən, eşqi yoldaş eyləgil,
İrmədi mənzilinə, kim baxmadı yoldaşınə.

Kə'bənin ehramına irməz hacının dəgməsi,
Çizginir dər girdinə, sürtər üzünü daşınə.

Şol rəqibi görə idim çah içində bir kərə,
Gilliyəydim başına şol səd həzaran daş yenə.

Ey rəqib, bir yerdə ölgil ki, bulunmaz aşü su,
Qarğavü quzğun yığılsın leşinə, hey leşinə.

Buduna çıxsın ufalar, gözünə həm qara su,
Tutulsun dilü qulağın, bir neçə daş dişinə.

Dedilər, miskin Nəsimi, doğruya yoxdur zaval,
Müddəilər qalib oldu, hazır olgil başınə.

Düşdü könül ala gözün ağnavu qərasinə,
Ayrıq anınla kimsənin ağı nədir, qərası nə?

Gəldi fəğanə can yenə ney kimi, suzü dərd ilə,
Kim nə bilir bu xəstənin dərdi nədir, dəvasi nə?

Türrəsinin cəfalərin sorsa bu mübtəlayə kim,
Eyləmişəm fəda anın canımı hər bəlasinə.

Çünki cəfasız, ey könül, kimsə murada irmədi,
Cövrə təhəmmül eylə, dur şol sənəmin cəfasinə.

Nurü səfa içindəyəm qərgə, vəli, bu haləti
Ol nə bilir ki, düşmədi mehri-rüxün həvasinə.

Yekcəhət olğıl, ey könül, canü cəhanə ur qəfa,
Yüzünü doğru dut həqə, ur qamunun qəfasinə.

Hüsnü cəmalə baxmağa ari səfa nəzər gərək,
Düşməsin arısız nəzər ayinənin səfasinə.

Dilbər əlində aşiqin qətli nədən həram ola,
Aşiqə çün həlal edər vəslini qan bəhasinə?

Çün bu yalançı dünyanın aqibəti fəna imiş,
Keç qamudan Nəsimitək, baxma anın bəqasinə.

Susadı könlüm nigarın lə'li-ruhəfzasinə,
Talibi-şövqəm həbibin surəti-zibasınə.

Ey səba, uğraşdığmca şol xuraman sərvə tuş,
Məndən öp anın ayağın, səcdə qıl balasinə?

Gözləri sevdası aşiq canına qıldıqların
Ol bilir kim, aşiq olmuş nərgisi-şəhlasinə.

Eynini aç, eynimə bax, cümlə eynin eyniyəm,
Səd həzaran can fədadır eyninin sevdasinə.

Sorma sevdailərin halın, təbib-i-amə kim,
Düşməyən bilməz bu halə, gözləri sevdasinə.

Surəti, hüsnü cəmalı cumlə zıbadır anın,
Hüsnünə qurban olayım, bəlkə sər ta pasinə.

Kim ki, zahir görmədi üzündə həqqin surətin,
Güzgüzü ari degildir, çarə qılsın pasinə.

Bibədəldir hüsn içində, lütf içində binəzir,
Vahidiyyət sabit oldu husni-bihəmtasinə.

Xırmanmda hüsnünün gündür başaqçı ay ilə,
Utan, ey nisbət qılan, qaşi-hilalı dasinə.

Zahidin heç oldu zöhdü, heçə keçdi taəti,
Başladı yasinə, şimdiki kimsə gəlməz yasinə.

Çərxi-nərradin nüquşin tərs oxur gözsüz fəqih,
Kə'bəteyni gör ki, atar hoqqabazın tasinə.

Ruhi-qüds oldu Nəsimi, cismini tərh eylədi,
Gövhəri-fərd oldu düşdü vəhdətin dəryasinə.

Mövsimi-novruzü neyistan aşikar oldu yenə,
Şəhrimiz şeyxi bu gün xoş badəxar oldu yenə.

Qönçədən gül baş çıxardı, saldı üzündən niqab,
Bülbüli-şeyda xətib-i-laləzar oldu yenə.

Köhnə dünya yeni xə'l'ət geydi bu mövsümdə uş,
Çöhrəsi dövrü bu gün nəqşü nigar oldu yenə.

Nərgisi gör, cam əlində mey sunar ariflərə,
Cümləsin məst eylədi, kəndi xumar oldu yenə.

Badə içmək rövzədə gər sən dilərsən hur ilə,
Yar əlin tut, bağçaya gir, növbahar oldu yenə.

Saqiya, camı gətir kim, mən uşatdım tövbəmi,
Köhnə təqvimim mənim bi'e'tibar oldu yenə.

Sən Nəsimi razını, ey dan yeli, yarə yetir:
Sənsizin halım pərişan, biqərar oldu yenə.

Canımı qıldım fəda şol dilbərin didarına,
Aşiq oldur canını qıldı fəda dildarına.

Çünkü Məcnun gördü ol üzündə həqqin surətin,
Aşiqin mə'suqəsi Leyli olur didarına.

Gəl asıl bərdar çün Mənsurləyin, Mənsurvar,
Aqibət mənsurini Mənsur asar darına.

Dünyanın nazü nəimi laşcyi-murdar imiş,
Assıği yoxmuş anın, sən girməgil bazarına.

Şəm'i-ənvari-təcəllidir camalı dilbərin,
Ey könül, pərvanətək gəl yan bu şəm'in narına.

Xoş keçir ömrün, Nəsimi, sən cahanda yar ilən,
Aqil isən təkyə qılma dünyanın dinarına.

Rəhməti gəldi irişdi fəzli-rəhmanın yenə,
Çiçəgi açıldı, güldü şol gülüstanın yenə.

Gül götürdü pərdə üzündən, açıldı növbahar,
Rövnəqi gəldi, dirildi bağü bostanm yenə

Könlümün əhvalını, gəldi, gözümdən sordu yar,
Övni irdi dərdə yanan canə dərmanın yenə.

Gəldi ruhəfza ləbindən susamış canə səlam,
Xızra ən'amı irişdi abi-heyvanm yenə.

Firqətin dövrəm keçdi, gəldi əyyami-vüsal,
Müddəti-dövrü tükəndi acı hicranın yenə.

Zülmətindən leylətül-hicrin mana ayruq nə qəm!
Nuri çün düşdü mana şol mahi-tabanın yenə.

Dilbərin buyi-vəfası zülfünün çinindədir,
Ənbəri yayıldı şol zülfi-pərişanın yenə

Başıma qutlu ayağın gəldi basdı ol nigar,
Kölgəsi duşdu mana sərv-i-xuramanın yenə

Əhdü peymanından, ey yar, istədi can ol yumaq,
Qoymadı mehrin vəfası, əhdü peymanın yenə.

Ey qəmər, eynin bəla yetməzmidi alomdə kim,
Fitnə oldu xəlqə zülfi-ənbərəfşanın yenə.

Çün Nəsiminin susamış qanına yarın ləbi,
Noldu, ey münkir, sana kim, qaynadı qanın yenə.

Ey nazı çox dilbər, məni yandırma hicrin narinə,
Çün yanaram pərvanətək şəm'-ruxün ənvarinə.

Hicrin şərabı acıdır, müştəqə içirmə anı,
Neçin ki, yar ol ağuyu içirməz, ey can, yarinə.

Hüsnündən, ey şəmsü qəmər, afaqə duşdu fitnələr,
Kimdir yetən əndişəsiz zülfü ruxün əsrarinə.

Dünyavü üqbadə mənə məqsud sənsən, yoxsa mən
Üqbayə sənsiz baxmazam, həm dünyanın miqdarinə.

Vəslindən oldum çün qəni, mən mülkü malı neylərəm,
Mən künfəkani vermişəm vəsli-ruxün didarinə.

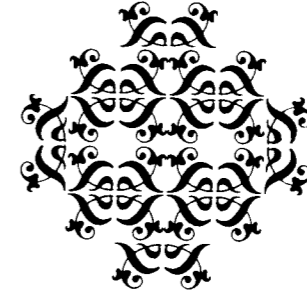
Saçır xəyalın nəqşinə lö'loi -şəhvarı gözüm,
Ey dişləri dur, bax anın dürdaneyi-şəhvarinə.

Üzün ənhəqqi məni zülfündə bərdar eylədi,
Mənsur olandır asılan aləmdə eşqin darinə.

Təsbih ilə səccadə çün zərq əhlinin ərkanidir,
Aşıqlərə zülfün yetər də'vət qıla zünnarinə.

Gər vasil olmaq yar ilə istərsən, ey aşiq, bu gün
Gəl ur Nəsimi tək qafa kövnü məkanın varinə.

ƏLİŞİR NƏVƏİ

Sərq, yaxud Türküstan regionunun orta dövrdə yetirdiyi ən böyük ədəbi hadisə Əlişir Nəvainin (1441-1501) yaradıcılığıdır. Türk ədəbiyyatının Əmir Teymuru olan Nəvai yalnız Türküstanda deyil, Şimal-Qərb və Cənub-Qərb regionlarında da ədəbi prosesə təsir göstərmiş, türk dilinə şöhrət gətirmişdir.

O, sadəcə, mütəfəkkir şair deyil, böyük elm adamı, dövlət xadimi kimi də məşhur olmuşdur. Hüseyin Bayqarının hakimiyyəti dövründə geniş fəaliyyət imkanı qazanan Nəvai ümumiyyətlə ədəbiyyata, xüsusilə türkdilli ədəbiyyata hamilik etmiş, vətəni Heratda (Xorasanda) böyük ədəbi məktəb yaratmışdı.

O, Nizamidən sonra “Xəmsə” yazmış ikinci böyük türkdür.

Nəvainin müasirləri olan görkəmli türk şairləri onun məhvərində dolanmış, qüdrətlərini göstərmək üçün özlərini onunla müqayisə etmişlər.

QƏZƏLLƏR

Laləzarmı, yoxsa ahimdən cahana düşdü od?
Al şəfəqmi, ya ürəkdən asimanca düşdü od?!

Dedilər el xanımın yandırar o gülyanaq,
Bu söz eşitgəc məni - bixanimanğa düşdü od.

Gözlərin bir cıncı atdı... döndü səbrim boz külə,
İldırım şaqıldadı... bir karivanğa düşdü od.

Oxların könümə dəycək, yandı həm göz, həm bədən,
Quru ney tez odlanar, çün neysitanğa düşdü od.

Sovurub gül xanımınmı burulğanlar təkin?
Ya fələk bidadidən sərvə rəvanğa düşdü od.

Yandım, öldüm ki... üz açdın, xəlqə atəşlər saçıb,
Yurda od saldın, vəli mən natəvanğa düşdü od.

Ey Nəvai, bil ki, ahlar çəkmişəm biixtiyar,
Kim desə, yandı meşə, Mazəndaranğa düşdü od.

* * *

Tün axşam oldu ki... gəlməz neçin şəmi-şəbistamm?
Qəm içrə hər dəm atəşdən yanar pərvanə tək canım.

Nə qəm, göstərsə köksüm pərəsin çəki-giribanım,
Görünməz olsa köksüm yərəsindən daği-pünhanım.

Qəmindən dürri-məknun tək sirişgim axdı Ceyhun tək.
Müzəyyən qıldı gərdun tək cahanı əşki-qəltanım.

Günəşlər endi göylərdən; fələklər pul-pul ülkərdən,
Fəqət düşməz də tülperdən mənim xurşidi-rəxşanım.

Cahan zülmət quyu, eyvay, bu zülmətdə boğulduq, vay,
Yol aç, ey Xızr - altun Ay, hanı bəs abi-heyvanım?

Demə göydən günəş getmiş; qaranlıq ulduza yetmiş.
Ayın hicrində tar etmiş cahanı dudi əfqanım.

Nəvai bezdi hicrandan, bu axşam öldüm əfqandan.
Qəmim yox böylə yüz candan, qayıtsa gəlsə cananım.

* * *

Nobahar əyyamı gəlmiş, mən diyarü yarsız,
Necə ki, bülbül xəzan fəsli gülü gülzarsız.

Gah sərv üstə, gəhi kül üstə bülbül nəğməsaz,
Vəh ki, mən, mən lal kimi ol sərvü gül rüxsarsız.

Yox təəccüb gər diyarü yarsız qan-yaş tökəm,
Heç olar bülbül gülü gülzarsız, azansız?

Cənnətin bağı odundur, gülləri canımğə od.
Orda mən bir an belə tab etmərəm dildarisiz.

Mey ki, verdin, zülf ilə bənd et məni, ey muğbeçə,
Xoş degildir muğ ilə içmək qədəh zünnarisiz.

Tapmadıq gül rəng cami bixumar, ey bağiban,
Vəh ki, bu gülşən ara gül bitməz imiş xarisiz.

Əhli zöhd içrə Nəvai tapmadı məqsudə yol,
Baxtı daim xoş tutun, ey cəm kim, xummarisiz.

* * *

Hər kimin ki, bir mələksima pərivəş yarı var,
Nə pəridən ehtiyacı, nə mələkdən arı var.

Yox təəccüb, sarmaşırca hər gecə tər qönçəyə,
Qönçə tək hər sübh olub xəndan nişat izharı var.

Ağ sinən, ləlin xəyalilə mən oldum az qala
Bir hörümçək ki, onun can rıftəsindən tarı var.

Yox əcəb, gül həsrətilə zar ola bülbül əgər,
Cisminə hey sancılan yüz-yüz tikanı, xarı var.

Sünbülü zülfi əgər aşuftədir, eyb etmə kim,
Gül üzündə qoşa yatmış nazənin bimarı var.

Məst olub, bixud olub qoy çıxmasın meyxanədən,
Çün mənim tək dövr əlindən dərdi var, azarı var.

Ey Nəvai, yar üzər olsa məhəbbət rıftəsin,
Gəlməz olsa ol sənin sarı, sən anın sarı var!

* * *

Nə diriyəm, nə ölü, ancaq sənin bimarınəm,
Heç deyə bilməm də, gəl, hicrində hicranzarınəm,

Nöqtəyi ağzın qəmindən saçmışam ah oxları,
Tökürəm göz yaşları, sərgəştənəm, pərgarinəm,

Dostlarım, könlüm hədisi tanrıma aid degil,
Axı ol divaneyi-sərgəştənin bizariyəm.

Köynəyindən Yusifin ətrin alanlar can tapar,
Ey əzizim, mən də, bil, ol köynəyin bir tairiyəm.

Bir günəş hicrində tün tək ruzigarım qarədir,
Yox əcəb, gər tün kimi ağlar gözüm hey dəmbədəm.

Meydə əfyun ver ki.ey saqi, bu aski dəhr ara
Dəliyəm gah qüssədən, kah bir dəmin hüşyariyəm.

Nə üçün el qarğışmdan biz olaq aşuftə hal,
Hər nə kim el der: Nəvai yüz dəfə ondan da kəm...

* * *

Nəsihət əhli mənə der ki, “meyi tərək et!”, ah.
Əl alar, ağız içər, söylə varmı məndə günah?

Sanma mey içmək mənim şəkərimdir, ey naseh,
Bu işə cənək qədi dalu şahid oldu güvah.

Qılır cünuni-qədəh məninə mənə zahid,
Deyərmə telbəyə bu eybi, olmasa əbləh?

Qədəh çırağını qarşımda tut sən, ey saqi,
Ki, zəhd zülmətində hədsiz olmuşam gümrah.

Apar bu şəm ilə bir sən məni xarabata,
Ki, qara zəhd tünü içrə ölməyək nəgah.

Baş qoyum piri xarabat evində astanaya,
O yerdə birləşib də, tənleşib gəda ilə şah.

Nəvai söylər imiş dəhr ara sənəm zikrin,
Bu ism zikrinə kim qılsa meyl bismillah.

* * *

Günəş hüsnünlə, gülüm, sən yenə peyda, peyda,
Varlığm hər balası bağçana şeyda, şeyda.

Üzünün ağılığı ol dan yerinin şöləsidir,
Zülfünün qarəsi hər bir gecəyə baş sevda.

Zühuri hüsnün üçün gör nə qədər lövhə çəkib,
Bu güzgülərdə anı cülvəgər qılıbdı xüda.

Birin qəbul edə bilməm anı mægər kim mən,
Adımı zıkr edib zəlüm, cəhul ilə əda.

Deməyin öz-özünə aşiq olub, məşuq olub.
Ki, tiği qeyrət olub anə nəqş qeyri-züda.

Nəvai ölmədi tövhid göftgu ilə fəhm,
Dilini kəssələr də, qılsa da cismini fəda.

* * *

Aşiq oldum, bilmədim yar özgələrlə yar imiş.
Allah, allah, eşq ara hansı bəlalər var imiş!

Bir əlifdən gör neçə aşiq yıxılmış, xəstədir.
Qəddinə vurğun könüllər hasili azar imiş.

Sancılıb el bağına kırıq ucun qanım tökür,
Sən demə qanım tökən hər kırpiyin bir xar imiş.

Sarıdım sarğın ilə qan fısqıran min yarəmi,
Anladım: sarğm sənin ağ bir kəfəndən tar imiş.

Dan yerində mən şüa... sən kölgə saldın üstümə,
Kölgə yox, canım alan nazəndə bir dildar imiş.

Qaşlarm bir cüt qılnc... baxdım, yaman qorxdum, inan,
Sən demə, ölsəm də, can ol tiğə minnətdar imiş.

Ey Nəvai, aşiq olma, sən gözəllərdən çəkin,
Göz ki, gördü, can ki, yandı, üzmək əl düşvar imiş.

* * *

Canə yox könlümdənü könlümdə yox candan xəbər,
Nə özündən bir xəbər, nə könlüm alğandan xəbər.

Öylə məsti-nazidür ol şux kim, bilməz özün,
Nə əcəb gər yox ona mən zari heyrandan xəbər.

Vaiza, duzəx odun bir dağ sanarsan, anladım,
Tutmadım ömrün boyu sən daği-hicrandan xəbər,

Gərçi qasid ləfzi can əfza idi, lakin məni
Qıldı candan bixəbər, gər qıldı canandan xəbər,

Sən nə cür qıydın mənə... kirpiklərin yarəmdədir,
Tutmadın ömrün boyu sən daği-hicrandan xəbər.

Saqiya, dövr əhli cövrü can üzür... məst et məni,
Öylə ki, heç tutmayım ölsəm də dövrəndən xəbər.

Ey Nəvai, şah lütfündən əl üz... xatircəm ol,
Can pərişan olsa, xoş gəlməz Xorasandan xəbər.

* * *

Hicridən kövrəlmişəm çox, saqiya, tut bir qədəh,
İstərəm könlüm kimi badəm dola, tut bir qədəh.

Gər onu nuş eyləməkdən aciz olsa əhli-bəzm,
Cəm edib ellixcəni bir yol mana tut bir qədəh.

Qane olmam bir qədəhlə, çünki dərdim çoxdu, çox!
Hər nə cür lacürə içsəm, bir daha tut bir qədəh.

Bir nəfəs məst olmasam, hicran qəmi eylər həlak,
Canimə rəhm eyləyib, bəhri xüda, tut bir qədəh.

Gər müyəssər olsa bəzm, vəsl lütf eylər isən,
Sal nəzərdən sən məni, çoxraq ona tut bir qədəh.

Oylə ki, məst olduq hədsiz, ixtiyarm var sənin,
Xəlvət eylə ver icazət yarə, ya tut bir qədəh.

Çün xərabat içrə düşdün, çıxmağm müşgüldü çox,
İxtiyarm yox meyə, ey parsa, tut bir qədəh.

Xirteyi-zöhdün Nəvai tulladı, ey meysatan,
Huş əlində anı qoyma binəva, tut bir qədəh.

* * *

Görüb dərdim irəhmə gəlmədin heç,
Çox ağlatdım, təbəssüm qılmadın heç.

Fəğan çəkdim fərağm atəşində,
Vurub yıxdım, bu könlü almadın heç.

Cahanə göz yaşımından düşdü qovğa,
Bu tufandan, bu seldən qorxmadın heç.

Sənin dərdindən öldüm də, dirildim.
Sorub halım, xəbərdar olmadın heç.

Məhəbbət zülmünə təslim, a könlüm,
Şikayət nə, giley nə - bilmədin heç.

Bu eşq əhlinə bəs nədəndir ey çərx,
Nə bir nemət, nə sərvət qıymadın heç?

* * *

Qıldı düşmən rəhm bəs ki, qıldı cövr izhar dost,
Ey könül, düşmən tap indi, tutmagil zinhar dost.

Hər zaman düşmənlərim amadədir, ey dostlarım.
Bəs ki, hər dəm göndərir mən zariğə azar dost.

Düşmənim min yarə vursa canımə, tab eylərəm,
Vay o gündən ki, vura bircə yara hüşyar dost.

Gecələr düşmənlərə naləmdən uyğu gəlmədi,
Naləmi heç saymadan rahat yatır aşkar dost.

Mən ölən çağımnda düşmən də bir az dostum olar,
Ölməyim neçin? Gəlir üstümə düşmənvər dost.

Gülsə düşmən eybi ox... çün görmədim az həm vəfa,
Canımı verdim, qazandım gərçi mən bisyar dost.

Sən fələk mehrinə məğrur olma çox da... mehri var
Hərgiz olma kimsəyə ol düşməni qəddar dost.

Saqiya, ülfət yarat, tut badə kim, yoxdur qəmi
Olsa aləm düşməni hər kimə sən tək var dost.

İtlərin qovğa qılır, kuya Nəvai öldü... vay!
Başı üstə çəm olub əfqan qılırlar yar-dost.

* * *

Ey səba, halım varıb sərv-i-xuramanımğə de,
Sıçrayır göz yaşlarım... gülbərki-xəndanimğə de.

Uf deməm, mən əhdi-peymanımda lap ölsəm belə,
Yaxşı fürsət tapsan ol bəd əhdü peymanımğə de.

Hardadır kör? Zülfi zünnannda dinim hasili,
Küfr ilə bulmuş mübəddəl namüsəlmanımğə de.

Etmişəm canı, cahanı yerli-dibli qurbanı,
Yüz tümən canü cahandan yaxşı cananimğə de.

Söylə, yüz can sədqəsi qılsam, peşiman olmazam,
Vəslinə bir vədə qılmaqdan peşimanımğə de.

Yaxa cırmaqnan gələr, əsrək çıxar el qəsdinə,
Ölərəm... el can tapar, bibəki nadanimğə de.

Dəhr bağı gülləri çoxdan vəfasızdır, haray!
Üzü gül, cismi səmən, qoynu gülüstanımğə de.

Ey Nəvai, heç bağın bircə sənintək xoş nəva,
Bülbülü yoxdur hələ... şahı-süxəndanimğə de.

* * *

Gül çağrı hər gülgə bir bülbül coşub dastan düzüb,
Tazə qanlı dağ ilə könlüm quşu əfqan düzüb.

Mən bir ar kül həsrətindən sübh açılmış gül kimi,
On ləçək, onbeş ləçək hey dişləyib canım üzüb.

Hicrin ahı ruhumu həm endirir, həm qaldırır,
Yel qopur, tufan gəlir, qönçəm küsür, ağzın büzüb.

Mən zəifəm, mən yıxıldım, ayağın öpməkdəyəm,
Sərv tək qarşımda qəddinin xəyalın durğuzub.

Sən dirildib öldürürsən gündə yüz yol bülbülü,
Ey tikanə yandaşan¹ gül, kim sənin əhdin pozub?

Dəhr pirinin əlindən istərəm mey xıltı mən,
Razıyam xıltı içim, zahid ridasından süzüb.

Ey Nəvai, ömr ötür yel tək.. darıxma, şad yaşa!
Yelə yetməmi olar? Yellər önündə kim dözüb?

* * *

Bağ mənim tək sapsarı, bülbül mənimtək nitqi lal,
Öz gülündən ayrı şəxsi qaplayar özgə bir hal.

Yerdəki yarpaqların halındadır halım mənim,
Rəngi solğun, göz yaşı yaqut kimi atəşli al.

Qızaran yarpaq suda yarpaqmı, ya bağımmıdır,
Bələnib al qanıma çırpınmada, etdim xəyal.

Sulara Məcnun söyüd qan-yaş tökür, üryan olub.
Sərv Leylinin üzündə ağlayır Nil rəngli xal.

Gəldi hicran; baxmadı ah-naləmə, fəryadıma,
Şükr ki, etməz əsər sərvə külək, tufan, şəmal.

Göz yaşım solğun üzümdə hər yana car olmada,
Bağda güz fəsli saçır şölə sular, yaxud zülal.

Eşq bağının baharı vəsldən bir lövhədir,
San yarpaqlar dolu küz hicrdən məktub, misal.

Nə səmər, səbkəşlik etsə bu çəmən rənaları.
Tufana dözsün nə cür yazzıq fidan, yazzıq nihal?

Ey Nəvai, güz gedər, güllər səpər gül mövsimi,
Gəlsə dövlət külbünü, şahzadəyi-sahibcəmal.

* * *

Vay, yüz min vay kim, tərki-məhəbbət qıldı yar,
Getməyindən vermədi heç bir xəbər... ayrıldı yar.

Getdi ox tək... ya tizü... tək qamətim yad etmədi,
Eşq ara mən əyriyəm guya... məgər düz bildi yar?

Çün kədalar ilə şahlar qılmaz imiş yarlıq,
Öncə bəs neçin mənə söz verdi, məktub aldı yar?

Bir nəsihətdir sözüm... heç kimsəyə yar olmayın,
Bağımmı həsrət qılıncıyla nə cür gör dəldi yar.

Məndən ayrılmış bəlavü dərd üçünmü ağlayım,
Ya ona kim, birləşib əğyar ilə... qatıldı yar.

Ağlasın qəm axşamı, qoy zahir etsin dərd odun,
Kimə ki, beytülhəzəndə şəm tək tapıldı yar.

Ey Nəvai, yar üçün çox çəkmisən qürbətdə qəm,
Düş yola, indi rəvan ol ki, əzimət qıldı yar.

* * *

Mən cahandan doymuşam, doymaz mənim qanımdan el,
Mən canımdan üzdüm əl, çəkməz əlin canımdan el.

Tay-tuşum rüsvay olub, rüsvay odu lav-lav yanar,
Rast kələn yoldan çıxar, ötməz mənim yanımdan el.

Toz basıb üz-gözləri, yox tanıyan bir-birini,
Halımı sorsa, girib çıxsın bu viranımdan el.

Kəbəmin hər daşına, ey Xızr, mən can sürtərəm,
Axışar, tutsa xəbər Kəbəmdən, ünvanımdan el.

Ey Nəvai, tutmasınlar eyb əgər divanəyəm,
Oxusun qoy ol pəri vəsfin bu divanımdan el.

* * *

Keçdi ömrüm nəqdi qəflət içrə nadanlıqda, heyf.
Qalan ömrüm qəmlər ilə, min peşimanlıqda, heyf.

Canıma vermə əziyyət, sən riyazət qılma çox,
Gəncliyin asan sovuşdu, yandın asanlıqla, heyf.

Bağladım peymanədən peyman fəğan ki, əqlü din
Oldu bu peymanədən ol süst peymanlıqda, heyf.

Ey müsəlmanlar, bilin ki, ötdü ömrüm hasili
Nəfsi kafir fitnəsindən namüsəlmanlıqda, heyf.

Heyf kim, nəf eyləməz, üzsəm də əl peymanədən,
Desəm öz əhvalıma bu tövr heyranlıqda, heyf.

Elə işlər gör ki, heç vədə peşiman olma sən,
Nə qədər işdə xəta qıldım peşimanlıqda, heyf.

Çox sözüm bəlkə yalandır, bir sözüm sərrast, dürüst:
Yalana qurban gedib ömr oldu qurbanlıqda, heyf.

Bir qədər yüngül gəlir siqlətdə sultandan gəda,
Heyf kim, çox-çox gəda olmuş da sultanlıqda, heyf.

Ey Nəvai, vaqifəm rüzgara mən, əsrara mən:
Keçdi ömrüm nəqd qəflət içrə nadanlıqda, heyf!

* * *

Dedim: badə damızdır, acışırsa gözlərin,
Dedi: badə nə lazım? Onsuz da xumarıq biz.

Bitər gül içrə qönçə, ağzı bağlı, gözü məst,
Qönçə qədər gözəldir gülüş saçan dil-ağız.

O qədər ağlatdın ki, göz yaşlarım tükəndi,
Köçdü sənün köksünə köksümdəki min dəniz.

Hüsnün günəşmi sənün, ya günəş sənün hüsnün?
Bəlkə əkiz yarandın, qızıl günəşlə əkiz?!

Sənün itin olaram, göz sürtərəm izinə,
Mənim təbərrikimdir ayağmdan düşən iz.

Halal ana südümdür özbəyimin verdiyi
Tustiğan içindəcə ağ köpüklü saf qımız.

Muğbeçənin sunduğu meyə qurban olayım,
Qara salxım, ağ salxım mənim üçün oğul, qız.

Fələk çərxinə bənzər aləmin qəmi, dərdi
Könül fərağətini badədən nuş edin siz.

Neçin uzaq dayanaq meyxaşdən, saqidən?
Ey Nəvai, onların qulu, müridləriyiz.

* * *

Sufilik eşq aləmində hər kəsə qismət deyil,
Eşqsizlər tayqanaddır, hökm edən qüdrət deyil.

Sufilik ən yaxşı əxlaq, tərbiyə ariflərə,
Sufilikdən bixəbərdir aləmə zinət deyil.

Kim deyir tərki cahandır, köləlikdir sufilik?
Sufilikdən bixəbərsə aləmə zinət deyil.

Sufi-mərdlik qaynağı, ülfət, ləyaqət bayrağı,
Mərhəmətdir məsləki, sərvət deyil, şöhrət deyil.

Dinsizin, imansızın bir həddi yox, sərhəddi yox,
O, müqəddəs Kəbərdir, küfr ilə həmsərhəd deyil.

Gizlədib öz mənliyin allah vücudunda yaşar,
Ey Nəvai, bu məgər ən ülvi bir fürsət deyil?

* * *

Ey cəmalın gülşəni xubu vüsalın bağı xub,
Xəlqə lütfün xub isə, canımka zülmün dağı xub.

Meydən al rüxsarinə güllər saçılmış incə, tər,
Saf sular üstündə titrər yasəmən yarpağı xub.

Ləli könlüm halını sorğac dirildim hier ara,
Min bəla vermişsə də ləlin bizi sormağı xub.

Demə bu aləmdə ol ay xub, ya cənnətdə hur,
Cənnəti göydə görən yox, yerdəki gül bağı xub.

Günəşə göydə qürub xoş gəlməz heç... əmma mənə
Allı, güllü yanmın əynində göy qurşağı xub.

Gəncliyi say bir qənimət... mən qocaldım, anladım:
Gəncliyin eşqi, odu, cəngi, qılınc çalmağı xub.

Sən riyanın ən uca təxtində əyləş, zahida,
Qul Nəvai eşq arar, fəqrü fəna toprağı xub.

* * *

Vəh ki, rüsvayam yenə, divanəyəm aqıl ara,
Valehəm, halım olub əfsanə hər məhfil ara.

Hier əlində dustağam, yar atmış əhdi, ülfəti,
Eşq ucundan dardayam, ömrüm keçir müşkül ara.

Əqlü səbrü huş itib, dağlar çəkiblər köksümə,
Karivan getsə qalar tonqal yeri mənzil ara.

Oxların müjgan düzüb giryan gözüm ətrafına,
Yaz gələrkən key qamış, otlar bitər sahil ara.

Kirpiyin batmış könül içrə xəyalın, ey pəri,
Bəlkə Yusifdir, düşüb qalmış çəhi-Babil ara.

Qulluğunda hər gün ölsəm, istəməm azadlık,
Kim bu damğadır nişani tədbiri müğbil ara;

Məskənin istər Nəvai, nisyə cənnət zahidin...
Böylədir fərq, təfavüt alimü cahil ara.

* * *

Qanlar uddum, çün cahən əhlində bir yar istədim,
Neyləmək, seyrək tapıldı, gərçi bisyar istədim.

Hər kimə canım fəda qıldım, can atdım dəmbədəm,
Min cəfa çəkirdi, çünki bir vəfadar istədim.

Bilmədim aləmdə yox başdan-başə mütləq vəfa,
Ah... bağırim yandı... neçin yərdən ilqar istədim?

Sən bəşər cinsində heç tapdınmı bir kamil vücud,
Mən pərilər içrə, ah, divaneyi-zar istədim.

Yox təəccüb qaşla, gözlə sirrimi faş eyləsəm,
Nakəsi, napakı mən çün sahib əsrar istədim.

Şeyxi gördüm, xanəgahdan tapmadım bir nur, işıq,
Dəhr piri xidmətində köşki xəmmar istədim.

Ey Nəvai, qüssə çəkdim, bir rəfiq, dost tapmadım,
Ol səbəbdən cismimi dərdə giriftar istədim.

* * *

Məni könlüm sevən öz könlünə bir ərcümənd etməz,
Məni istər kişinin mehrini könlüm pəsənd etməz.

Nə bəhrə bəklərəm ondan ki, məndən bəkləyər bəhrə,
Çün ol kim bəhrəni ondan dilərmən, bəhrəmənd etməz.

Mənim qanım gedər bəlkə... qucaq açsa pəri bəzmi,
Zəhərli, fitnə gözlərdən bu könlüm nuşxənd etməz.

Gərəkmez ay ilə gün şəkli ki, hüsnü məlahətdən,
İçim ay çək-çək etməz, tənim gün bənd-bənd etməz.

Cəsur Məcnun şüarımdır, keçər başdan, çıxar daşdan,
Uçuq könlümdən özgə səmtə cövlani-səmənd etməz.

Əlin üz çərxi zalimdən, yalandır zəhrini içmə,
Əcəl sərrişəsindən boynuna özgə kəmənd etməz.

O ay üzlüm cəmal açsa, Nəvai, dəyməsin yad göz,
Məhəbbət toxmu ummaqda... o, hər səngi sapənd etməz.

* * *

Açdı üz şami əcəl, zulfün pərişan eyləgəc,
Getdi ömrümdən günəş, ol çöhrə pünhan eyləgəc.

Könlümü yıxdı, sürüb can toprağım üstə səmənd,
Yelə verdi toprağı zərbilə viran eyləgəc.

Ləli hicri bağrımı qan eylədi... qan ləxt-ləxt,
Qətrə-qətrə axdı yaşlar gözdə cövlan eyləgəc.

Ah kim, bəxtim oyanmaz ən ağır bir uyğudan,
Leyk oyandı neçə min fitnə, mən əfqan eyləgəc.

Qarşıma zünnarını, ey muğbeçə qoyma, sakın,
Qılma sərxoş könlümü dəhr içrə mehman eyləgəc.

Aşiq oldum, şöhrətə bənd etdi ol kafər məni,
Kafəri şəhr içrə gəzdirdi müsəlman eyləgəc.

Çəkmədi bülbül Nəvai tək fəğan kim, yanmasın,
Seyr çün ol sərvi gülruş əzmi bostan eyləgəc.

* * *

Qönçə gül ağzınmıdır, peyda olur gülzaridə,
Olmadı hərgiz əyan ağzın sənin rüxsaridə.

Zəfidən yüngülləşib uçmaq dilərsəm uçdurar,
Hörümçək ki, tellər hörmüş bəlkə hər divaridə.

Mən cünunəm, məlhəmidir çöhrən ilə göz yaşın,
Tik, qızıl sapla toxunsun zəfəran tumaridə.

Göz yaşım dünyanı tutdu, uddu, insan qalmadı,
Bəlkə mərdum qalmadı bu didəyi-xımbaridə.

Dəhr toprağında bitmiş yamyaşıl otlarımdır,
Pas tutan oxlarıdır can üstə, yüz-yüz yarədə.

Hər birisin anla bir kafər cəzasından hesab,
Bu düğümlər ki, düyülmüş rışteyi-zünnaridə.

Sınsa ibriqi vizu, ondan mənə bəs bir səfal,
Mey dilənməkçün yetər bir guşeyi-xəmmaridə.

Çərxin eyvanı münəqqəş, nəqqaşı - allah özü,
Çəkmədi nəqşi-vəfa bu taği minakaridə.

Ey Nəvai, aləmi əğyar tutsa qəm yemə,
Bircə telcə gər sənin fikrin var isə yaridə.

* * *

Ta əzəldən eşq odu canımdadır, qanımdadır,
Ondan özgə hər nə varsa lövhi-nisyanımdadır.

Dedim: - Ey ox tuşlayan, atdın oxu... ismin nədir?
Dedi: ismim ilə cismim, anla, peykanımdadır.

Hansı şahlar başı qəsrin dövrəsində var, dedim,
- Bax-dedi-şahlar başı bu taği-eyvanımdadır.

Olsa tabe Vamitu Məcnun mənə, şəkk etməyin,
Yazdı tale, eşq tuğrası mənim şanımdadır.

Eşq dastanında, ey dost, sən oxursan min bəla,
Fəhm qıl, yüz min bəla bir günlük hicranımdadır.

Qəm xəzinəm şərhini, ey kim, dilərsən, qılmışam,
Neştərilə min qəmim bir gənci viranımdadır.

Yətubun qəmgin həyatmdan nə bilsən bil, fəqət,
Anla, min canan cəfası beytül ehzanımdadır.

Rizə-rizə doğradın, atdın məni, ey gül çölə,
“Eşq şərhə sonsuz... əczayi-pərişanımdadır.

* * *

Vəfanı atdı çiyindən, hilal qaşım cəfa qıldı,
Ədəm dəştində bu qəlbi vətən seçdi, cida qıldı.

Vəfa qaçdı, uzaqlaşdı cəfakərdən... əgər mən də
Qaçarsam... başqa ülfətdə deyərdim can xəta qıldı.

Deməm dövrən ara yoxdur vəfa saçmış, vəfa görmüş,
Məgər azmı cəfakəşlər bu dünyaya vəfa qıldı?

Yıxılsan eşq cövründən, nicat umma Məsihadən,
Bizə min dərd verən gərdun haçan bircə dəva qıldı?

Səfəli fəqr ol, canü cahan nəqdin verib fəxr et,
Kim aldı cami cəmşidi, bu bazarı baha qıldı.

Vəfasızlar qəmindən qurtula bilsən, könül, şükr et,
Bəla çəkdi başı hər kim təzə bir aşına qıldı.

Bizim əfsanəmizdən sorma nüktə, ey zəka əhli,
Nədən ki, bu cünun əhli tükənməz macərə qıldı.

Mənə yox, özgə bir yarə vəfa qılmış bir ər tapsam,
Dolannam başinə... derlər: canın dostu fəda qıldı.

Bizim ağ günləri qarə edənlər oldu avarə,
Dolaşsın, dərbədər gəzsın, özü üzün qara qıldı.

Qənaət əhlinə lütf et, şəha, bu şükr üçün kim, həqq,
Səni lütfiylə şah etdi, bizi bir qul, gəda qıldı.

Nəvai, kimsə yox ki, çərx zülmündən nicat tapsın,
Nəva bəxş etdi əğyarə, bizisə binəva qıldı.

* * *

Əlini gülrəng edibdir lalə yafrağı bilə,
Ovcunu bərgi bilə, dırnağların dağı bilə.

Riştəyi-zülfi xəyalından havalanmış könül
Quş olub, qalxıb göyüə öz kəndiri, bağı bilə.

Yarəmi köksümdə gör, Fərhad bəhsin qoy kim, ol
Qazmadı mən tək bəla dağını dırnağı bilə.

Şəm həmdərdimdürür hicran tünü kim, mən kibi
Hicr odunda qovrulur öz dağı, öz yağı bilə.

Atəşin ləlin şəhidi qəbrindən gül rəngli toz
Kim, qopar, oddur, degil qan rəngi toprağı bilə.

Biməhəl əfqan ilə incitmə, bülbül, xəlqi kim,
Dəhr bağı gülləri xoşdur, vədi çağı bilə.

Gülşənə od saldı lalə, yoxsa hicran aləmin
Odlayır hər dəm Nəvai nalə qılmağı bilə.

* * *

Ləblərin... heyfim gəlir, tən tutsam ani qənd ilə.
Sındırır yüz qənd bazarını şəkkər xənd ilə.

Ta ki, heyranam sənə, namus ilə itmiş könül,
Bir cünun nisbət qaçar el qafil ikən bənd ilə.

Ata ol saat ki, cənnət içrə övladın görər,
Qəlbinə qüvvət gələr sən nazənin fərzənd ilə.

Öyüdü kəs, zahida, qaynar çatımdan qorx, çəkin!
Nər ki, qızdı... yoxdur imkanı sağalsın pənd ilə.

Hacəti ərz etməyə heç bəlkə hacət yox, gülüm,
Xoş keçirsən ləhzəni bu zari-hacəmənd ilə.

Ləblərin hicrində, bax, yüz parə ki, olmuş könül,
Lələ dönmüşdür, inan, al qan deyil pərkənd ilə.

Çün Nəvai könlü sındı, indi lütfündən nə sud?
Şişə ki, sındı, məgər vəhdət tapar peyvənd ilə?

“FƏRHAD VƏ ŞİRİN” POEMASINDAN

QƏLƏMİN TƏRİFİ, NİZAMİ VƏ XOSROV DƏHLƏVİNİN XATIRLANMASI

Qələmdir yel kimi sürətlə gedən,
Əzəldən yüksəkdir yeri fələkdən.
Vəhmin ədhəmindən daha tez çapar,
Onun Şəbdiz kimi bir sürəti var.
Minmişdir üstünə şahənə barmaq,
Buğum belbağdır, üzüdür dırnaq.
Quyruğunu edər çapanda ələm,
Ayağından etmiş başını qələm.
Şəbdiz demə, o bir quşdur xoşavaz,
Qanadsız eyləyər hər yana pərvaz.
Şəvədir dimdiyi, hər yerdə zahir,
Saçar o şəvədən daim cəvahir.
Quşda ola bilməz o gözəl cisim;
Yaratmışdır tanrı onu bir tilsim.
Xəstəlik çəkməmiş o zəif bədən,
Yüz-yüz mənə saçar xəznəsi birdən.
Yalnız bu xəznədən almışdır kami
O Gəncədə yatan böyük Nizami.
Gəncədə olsa da aramı onun,
Xəznələr üstədir məqamı onun.
Ağız qapıları səs eyləmədən,
Könül xəznəsini eylədi mədən.
O mədənə qapı—iki dodağı,
Bir kəsin dəyməsin ora ayağı.
O hikmət memarı söz yaradırkən,
Daş atan yaratmış onu əzəldən.
Kimin oğurluğu edilərsə faş,
Fələklərdən yağar başına min daş.
Yandırar daşları hər yan aşkara,
Dostu gövhər tapar, düşməni xara!
O, daş atmaq üçün xəznəni açmaz,

Açsa xəznəsini nə gövhər saçmaz!
Tutub gövhərləri bütün cahanı,
Necə ki, ulduzlar bu asimanı.
Bu qiymətli gövhər enməz torpağa,
Əksilməz şöhrəti, düşməz ayağa.
Elə inci hanı, saçarkən işıq,
Bütün qulaqlara versin yaraşığı?
Yox! Onu sadəcə bir zinət sanma,
Qulaqdan kənar da qalsın—inanma.
Qulaqda bu dürrələr edərsə məskən,
Könüllər dürcünü eyləyər məxzən.
Könül dürcü dolsa bu dürdən nolar,
Dəryalara töksən, dəryalar dolar.
Bu kandan daşısan əgər qış və yaz,
Yenə də gövhəri, dürrü qurtarmaz.
Kimsə onun kimi saçmamış gövhər,
Yalnız bir hind oğlu saçmışdır şəkər.
Hindli yox, tutidən dili şirindir,
Tuti nə, bülbüldən eşqi dərinidir.
Sözləri tutitək tutmuş dünyanı,
Bülbültək göylərə yetmiş fəğanı.
Ona yaşıl paltar geydirmiş sözü,
Tuti yox, bəlkə də Xızrdır özü.
Hindistan olmuşdur onun zülmatı,
Axıcı sözlərdir abi-həyatı.
Əgər bülbül desən—yeri Hindistan,
Zülmət gecə desən—bir ənbərfəşan.
Bu, gecə yatmayan, nalan bülbüldür,
Şəbistanda fəryad salan bülbüldür.
Ona bülbül demə, qəqnusdur ol zar,
Səsindən qəqnuslar durmadan ağlar.
Qəqnuslar çəksə də yüz nalə hər an,
Onda min nalə var, könül yandıran.
Ahına ox demə, şimşəktək çaxar,
Balıqdan ayadək yandırır yaxar.
Hər dəm şölə salar can xərməninə,
Özü yox, aləm də yanar qəminə.
Mənə dəryasında saçar dalğalar,
Doqquz fələk onun altında qalar.
Şeiri söz sapına incitək düzər.

O dürrlə fələyin bəhri öyünər.
 Yaz buludu kimi o xətt, o əşar
 Ellərin başına gövhərlər saçar.
 Bir dürrdür o bulud gövhərlər ara,
 Neysan buludu da onuntək qara.
 Ona qara demə, müşkü ənbərdir,
 Hər bir qətrə saçar ondan təzə dürr.
 O dürrün tərifi sığmaz heç sözə,
 O qədər zərifdir, görünməz gözə.
 Dili dürrlər saçan gövhərlər tacı,
 Qarşısında heçdir ölkə xərəcə.
 Gövhər yox, mədəndir o fəzlə, elmə,
 Mənalər dağına sən mədən demə.
 Buluddan qorxmayan dağ deyilsə gər,
 Bəs nədən qaldırılmış fələyə xəncər?
 Bu meydanda sanma asandır durmaq,
 Nizamilə pəncə-pəncəyə vurmaq.
 Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs,
 Qırılar pəncəsi, murada yetməz.
 Şir pənçəsi gərək şirlə edə cəng,
 Barı şir olmasa, qoy olsun pələng.
 Yığılsa bir yerə çaqqalın yüzü,
 Tüpürçəyə layiq onların üzü.
 Qorxmazsa küləkdən dərin dəryalar,
 Yel onun bağırını min yerdən yarar.
 Şiddətli küləkdən coşar dənizlər,
 Hər külək dənizə eyləməz əsər.
 Nizami bir fildir, yox bərabəri,
 Söz incisi ondan aldı dəyəri.
 Fil olmaq gərəkdir, şübhə yox buna,
 Fil salar xortumu fil xortumuna.
 Xortumlu olsa da ağcaqanadlar,
 Xalqa neştər ilə verər min azar.
 Fil öz xortumunu sürtəndə hər dəm,
 Olur yarasına yüz minin mərhəm.
 Ulu filə olub hindli müqabil,
 Kiçik də olsa o, fil adlanır, fil.
 Kiçik görünsə də xalqa nişanı,
 Hind meşəsi olmuş onun məkanı.
 Neysan buludundan bu fil qorunar,

Əyninə geymişdir göy rəngli paltar.
 Gəl, bu iki fili allahpərəst et,
 Rəhmət şərabından onları məst et.
 Nəvaiyə dəxi şövkət əta qıl,
 İki fildən ona qüvvət əta qıl.
 İki filtək onda məharət olsun,
 Bəlkə qızmış filtək cəsarət olsun.
 Tapsın sərxoş olmaq peşəsini o,
 Ələ alsın sözün meşəsini o.
 Gəl, ey saqi, qanım gəlibdir coşa,
 Bu iki xatirə qədəh ver qoşa!
 Onların eşqilə içim iki cam,
 Caminin mədhinə başlayım kəlam.

DASTANIN YAZILMASI SƏBƏBLƏRİ

Sehr yaradarkən hoqqabaz fələk,
 Hər vücuda verər min cürə bəzək,
 Biri gözəl olar, biri eybəcər,
 Biri sevilməyib, biri sevilər.
 Başlanğıc işini tapmaqdır mahal,
 Könül dəftərinə girməz bu xəyal.
 İbtidaya çatmaq deyildir mümkün,
 Bu söz gizlin deyil yanında əqlin.
 Hər şey səbəblidir, düşünsən bir az,
 Dünyada səbəbsiz bir iş yaranmaz.
 Məndə bu təmənnə olanda peyda,
 Onun şövqü etdi könlümü şeyda.
 Canımı incilər xəyalı aldı,
 Sahili olmayan dəryaya saldı.
 Əmr etdi hörümçək toru yumaxla,
 Onunla fələyin bürçünü bağla.
 Bu bəla dağına girişəm gərək,
 Qaqumla sərt dağı mən eşəm gərək.
 Nəsrin yarpağına qələm çəkərək,
 Fərhadla Şirini əks edəm gərək.
 Geniş bir təfəkkür lazımdır, inan,
 Yüzlərcə gül dərsin quru tikandan.
 Vermək lazım idi bu işə təğyir
 Ki, ürəklər açsın çəkdiyim təsvir.

Bir sevgi bəlası baıdır buna,
 Qüvvət aldım, düşcək eşqin oduna.
 Onun tərifində dilim olub lal,
 Qoy qələm diliylə şərh edim əhval.
 O həzin canıma verdi bir bəla,
 Eşqdən başıma gəldi min həva.
 Bir ov eşqi çəkdi sinəmə yüz dağ,
 Yüksəltdi qəm daşı üstümə min dağ.
 Zülm odu yandırdı xəstə canımı,
 Qaraltdı tüstülər xanimanımı.
 O, bir ov deyildi — qan içən cəllad,
 Pəri üzlü divdi, zalım pərizad.
 Gözünün küfründən yüz cana afət,
 Din mülkünü edər kirpiyi qarət.
 Zülm ordusu ilə hücum edərəkən,
 Dünyanın mülkündən qoparar şivən.
 Könül xəznəsinə gözü salar şər,
 Kirpiyi səbr ilə əqli süpürər.
 Salıbdır aləmə hər yanda qovğa,
 Təngə gəlmiş onun əlindən dünya.
 Firənglər də edib zülmədən fəğan,
 Zülmü olub Çində, Xətada əyan.
 Şəfəq rəngli meyə o, əl uzatdı,
 Günəşin camını alıb boşaltdı.
 O, ellər qətlinə olmuşdu mayıl,
 Əcəl tiği kəfən eylər həmayıl.
 O, yel yerişilə bağlayarsa bel,
 Fələyin çölündə əsdirər min yel.
 Ərköyün gözəldir, əql-huş alar,
 Bir az o pərinin dəliliyi var.
 Eşqi mən yazıgı, ildirimsayaq,
 O afət oduna yandırar ancaq.
 Fələk zülm etmişdir mən mübtəlaya,
 Düçar etmiş mənə öylə bəlaya.
 Dərd ilə könlümü etmişdir məhzun,
 Bu dərdi çəkməmiş aləmdə Məcnun.
 Könlümü uçurdu möhnət quşları,
 Yağar üstümüzə tənə daşları.
 Sevda çəkmiş mənə qəm səhrasına,
 Bəlalara salmış, qəm demə ona.

Nə dərdli könlümə vəsli müyəssər,
 Nə ayrılıq odu söndü, müxtəsər.
 Sevgi qorxuludur, qəm saçar əcəl,
 Bunlardan betərdir o rəna gözəl.
 Nəhl ilə dostdur, vəfasızla xoş,
 Vəfalıyla olur həmişə naxoş.
 Göz yaşına mələk həsrətlər çəkər,
 O pəri divlərin göz yaşı tökər.
 Eşqində göz yaşım gövhərlər saçar,
 O daim bədgövhər ardınca qaçar.
 Özü tovuzdan da gözəl bir quşdur,
 Heyf ki, yoldaşı o şum bayquşdur.
 Məni dərdə salan hərcayi dilbər,
 Gecələr ay kimi dünyanı gəzər.
 Məni dərdə, qəmə etmişdir aşiq,
 Özü hər məclisə şamtək yaraşiq.
 Ulduztək səbrimi alan məhpara,
 Gecə kimi etmiş günümü qara.
 İşim ki, olmuşdur müşkül bu qədər,
 Yəqinlik üz verdi mənə müxtəsər.
 Hikmətlə düşünüb tapsam bir çara,
 Gərəkdir əl çəkəm candan, aşkara.
 Xoşdur eşq əhlinə verəsən könül,
 Çarə tap, yar əgər hal əhli deyil.
 Ağlımı, huşumu qəm qarət etdi,
 Nagahan Hatıfdən bir səda yetdi:
 «Ey, tənə gücüylə bükülən beli,
 Gözündən axıdan dərdü qəm seli.
 Əvvəllər qələmi ələ alarkən,
 Samanı sünbülə döndərərdin sən:
 Gedərdin Xızırtək gizlin zülmata,
 Xalqı qərq edərdin abi-həyata.
 Cənnət bəzəkli bir saray ucaldın,
 «Heyrətül-əbrar»tək əsər yaratdın.
 Sən aləmə saçdın qiymətli gövhər,
 Eşitdin mələkdən min afərinlər.
 Çox zəhmət sərf etdin əgərçi buna,
 Gör nə xəznə tapdın, gəlib baxsana!
 Kimdir bir neçə gün zəhmət çəkərək,
 Qiymətli bir xəznə tapsın sənintək?

Onda min inci var, güntək alışan,
 İnci deyil, bəlkə ləli-Bədəxşan.
 Önündə qızıldır zırnıqdan alçaq,
 Yanında gümüş də bir qara torpaq.
 Balıqdan ayadək işığı tutub,
 Şahanə xəznəni nəqdi unudub.
 Bir sənəm tapmısan gümüş bədənli,
 O ki, fərq eləməz kəsəkdən ləli.
 Gah onu səslərsən: «Ey gümüşbədən!»
 «Ayüzlü sərvənaz» söylərsən hərdən.
 Səcdə etdin ona, haqqı itirdin,
 Ahını eşqində çərxə yetirdin.
 Bu dünyada səni o eyləmiş zar,
 Qiyamətdə edər dərdə giriftar.
 Dinin, dünyan olub cəhalətdə heç,
 Cahillik eyləmə, gəl cəhldən keç!
 Bütü burax, iman xəzinəsi tap!
 Cəhli burax, irfan xəzinəsi tap!
 Bütü qırıb, küfrü sovuursan axir,
 Müsəlman olarsan, olsan da kafir.
 Viranəliklərə qədəmini at,
 Yeni bir xəznəyəcün əlini uzat.
 Qazımağa başla yeni bir mädən,
 Nəqdini bağışla dostlarına sən.
 Mədəni tapmağı kim etsə peşə,
 Əlində gəzdirər dağyaran tişə.
 Mədən qazımağa gər etsən rəğbət,
 Olarsan Fərhadla yaxşı həmsöhbət.
 Bu mädən eşqində daş çapsan, tişən
 Kütləşsə Fərhadın daşına çək sən.
 Durub Fərhad ilə verin əl-ələ,
 Qart daşlar canına salın zəlzələ.
 Bu işdə nə danış, nə bir ləhzə dur,
 Mətanət üstündə mətanəti qur.
 Çox əziyyət çəkib öldüsə Fərhad,
 Sənə xəznə vermiş tanrı, gör ol şad.
 Tapdın bu xəznədən gözəl məişət,
 Çəkmə sən Fərhadtek dünyada zillət.
 Fərhadın işini gəl eyle şirin,
 Tapasan dünyada bir elə Şirin.

Gözəlin Şirinlə gər olsa həmdəm,
 Onda şirinliyi heç olarmı kəm?
 Könlünü ovlayan o xəznə yenə,
 Məna xəzinəsi bəxş etdi sənə.
 Tapdın o xəznənin beşdə birini,
 İkinci xəznənin gör tədbirini.
 Səndən tələb gərək, bizdən hidayət,
 Səndən gədalıqdır, bizdən inayət».
 Elə ki, Hatifdən bunu eşitdim,
 Özümdən özgə cür oldu ümidim.
 Sevda fitvasını eyləyib kənar,
 Pirin dərğahına üz qoydum ağlar.
 Ağlaya-ağlaya düşdüm torpağa,
 Nurlandı gözlərim, döndü çırağa.
 Ərz edərəkən, məni xəcalət aldı,
 Cəlalı canıma titrətmə saldı.
 O dünya günəşi torpaqda mənim,
 Gördü, civə kimi əsir bədənim.
 Gülüb səhər kimi şəfəq göstərdi,
 Qəmimin şamını sübhə döndərdi.
 Dedi: «Halın nədir, bir-bir söylə sən?»
 Çavab aldı hər bir suala məndən.
 O mənim halıma olanda vaqif,
 Özü oldu mənə ikinci hatif.
 Birinci hatif nə hökm etdi durdu, —
 İkinci hatif də onu buyurdu.
 Onun pak nəfəsi xoş gəldi mənə,
 Xeyirlər, dualar istədim yenə.
 Söylərkən İsatək o öz kəlamın,
 Duasına dedi mələklər amin.
 İcabət özüyü, deyildi dua,
 Duaydı, icabət qarışmış ona.
 Elə ki, o, dövlət nişanı saçdı,
 Məna qapısını üzümə açdı.
 O bəhərli bulud qara torpağa
 Başladı incilə dürr yağdırmağa,
 O qədər yağdı ki, dənizlə mädən
 Tutmadı bunları, keçdi fələkdən.
 Mən bir torpaq ikən göylərə yetdim,
 Yer öpüb, oradan evimə getdim.

Saqi, qədəh gətir xəlvətdə bir dәм,
Cəld ol, qapını da tez bağla möhkəm.
Camidən almışıq arzunu, kamı,
Onun xatirinə ver bizə camı,
İçək, göy altında torpaq olmadan,
Cənnətdə bir quru budaq olmadan.

ƏSƏRİN MƏXƏZLƏRİ

Bəxtimin ulduzu parlaq nur saçdı,
Mənə yüksəklərdə bir büsat açdı.
Ulduzu göz yaşı edəndə fələk,
Süpürmüş o yeri pərilə mələk.
Onun səqfi idi o əyilmiş tağ,
Çərx olmuşdu ona atlas bir otaq.
Gecə məcmər idi, ay isə udu,
Ulduz — qığılcımı, günəş də odu.
Xoşdur bu məclisdə mənə əylənmək,
Sürtər ayağıma üzünü fələk.
Vərəqimdən alar səfanı səhər,
Gecə qələmimdən rəng alıb gəzər.
Yazı yazmaq üçün yonarkən qələm,
Yontusunu yığdı Ütarid o dәм.
Qələm etməmişkən yazıya adət,
Qapıdan içəri girdi səadət.
Şən üzlə əylədi dünyaları şad,
Məni təbrik edib, o əylədi yad:
«Nə arzun var onu tanrı yetirsin,
Uğruna sevdiyini şeyi gətirsin.
Fələk kimi yüksək himmət bax budur,
Günəş kimi yeni niyyət bax budur.
Bu himmətə alın sürtər fələklər,
Günəş bu niyyətə afərin deyər.
Gözünü ən uca eyvana saldın,
Böyük bir təpənin torpağın aldın.
Görüm qızıl olsun tutduğun torpaq,
Səpdiyini qətrələr inçitək parlaq.
Himmət məclisində hər kim içsə cam,
Bu camla arzusu tapar sərəncam.
Alsa hansı bir quş himmətdən qanad,

Alçaq yuvalara etməz iltifat.
Nəsri-tayir açar himmətlə qanad,
Göyün məclisində oynar gecə şad.
Əl açsa himmətlə hər kim dünyada,
Şübhəsiz yetişər hər bir murada.
Yüksəklik himmətdən olmuşdur nişan,
Himmətsiz alçaq etmişdir zaman.
Milçək tez uçmağı bacardığından,
Yerdə gəzən bir fil acizdir ondan.
Müşkün xoş qoxusu göylərə çatdı,
Qaranlıq şamını ulduz parlatdı.
Kim lağım atmağı etmişsə peşə,
Diriykən məzara girər həmişə.
Belə bir himmət ki, sən zahir etdin,
Şübhə yox, dünyada məqsədə yetdin.
Sən ancaq tanrıya təvəkkül eylə,
Onuntək əvvəldən təhəmmül eylə!
Çünki bu evdə sən toxusan ipək,
Gərək nəqş oluna onda hər bəzək.
Nəzmin qulaqlarda xoş olsa əgər,
Alar əfsanədən nəşə könüllər.
Tarixdə nə varsa topla bir yerə,
Bir tarix yarat ki, tarixə girə.
Bəlkə ondan tapdın elə gözəl söz
Ki, dəyməmiş olsun ona başqa göz.
Yazdığın nəzmə ver öylə yaraşlıq,
Olsun əsərinə görənlər aşlıq.
Söz yaz ki, yazmamış onu xəlayiq,
Sözü təkrar etmək sənə nə layiq?
Xoş olmaz ellərdən geri at sürmək,
El yüyürən yoldan bir də yüyürmək.
Girmə o bağa ki, başqası girmiş,
Açılan güllərin cəmini dərmiş,
Bu bağda tapmazsan açılmış gül sən,
Dünya bağında tap çox gül, çox çəmən».
Dedikcə bu sözlər beynimə batdı,
Bütün bu mənalar könlümə yatdı,
Bu düşüncə etdi qəlbimi şeyda,
Tarix eşqi saldı başıma sevda.
Tarixi diqqətlə tamam oxudum,

Hər hadisə oldu mənimçün məlum.
 Bir neçə söz tapdım, kamımca oldu,
 Camım mən istəyən şərəblə doldu.
 Bu dürrləri sapa düzdüyü zaman,
 Onda bilər nədir qulaqdan asan.
 Keçmiş ellər əgər çox dürrlər almış,
 Qiymətli incilər hələ də qalmış.
 Budur nəhayəti olmayan dəniz,
 Çatmaq mümkün deyil dibinə hərgiz.
 Əliboş mən də bu dəryaya girdim,
 Bu söz bəzəyini ələ gətirdim.
 Bu bağa qısqanar Çin nəqqaşları,
 Ateş rəngindədir gülü, gülzarı.
 İnsan bu gülşənə gələndən bəri
 Bir söz eşitməmiş qüssədən qeyri.
 Onlar eşq əhlinin əfsanəsidir,
 Məhəbbət əhlinin nişanəsidir.
 Kimin bu badədən qədəhi dolmuş,
 Həmişə Xosrovun məddahı olmuş.
 Söyləmiş ölkəsi, ayini belə,
 Ordusu beləydi, təmkinini belə.
 Bəzən dünya gəzən Şəbdizdən deyər,
 Gah gənci-badavər məqamı söylər.
 Kef məclisindəki gözəl süfrələr
 Gözəl saraylarda möhnət törəder.
 İçib gah Baribüd nəğməsilə mey,
 Şapur dastanından deyər peyapey.
 Büzürgümmid ona hikmət arayan,
 Könlünü açmaqda işə yarayan.
 Məryəmin qoynunda gah tapar aram,
 Şəkər halvasından gah alar o kam.
 Gah Xosrovtək Şirin eşqiylə yaşar,
 Bəzən kəviz, bəzən yartək yanaşar.
 Bu, nazla bəslənən şahzadə yəqin,
 Dünyada qüssədən, dərddəndir əmin.
 Arada söyləyib bir-iki dastan,
 Zavallı Fərhaddan vermişlər nişan.
 Qart daşları çapan bir dağ gövdəli
 Şirinin qəmindən olmuşdur dəli.
 Yüyürmüş vəsl üçün bir neçə gün o,

Onu daş içində öldürmüş Xosrov.
 Belə nəqş eyləmiş bu rəsmi qələm,
 Bu dastanı belə eşitmiş aləm,
 Ancaq ki, nəzmdə hər mahir nəqqaş
 Düzüb söz sapına qiymətli qaş-daş,
 Onu dərk etməkdən düşüncə heyran,
 Ona vurğun olur ağıllı insan.
 Onların nəzminə etdikcə diqqət,
 Bildim, qarşımdadır böyük əziyyət.
 Başqa cürə lazım bildim tərhini,
 Bu möhnətnamənin yazdım şərhini.
 Demirəm sözlərim dürrtək yaxşıdır,
 Daş da olsa şeirim, çaxmaq daşdır.
 Od rəngli olsa da gər ləparə,
 Çaxmaq daşı kimi saçmaz şərərə.
 Çaxmaq daşı deyil, bu— möhnət dağı,
 Qəmlər burda qoymuş dağ üstə dağı.
 Bu qəm dağı içrə dərdu mühəndən,
 Mümkün deyil qaçım mən Kuhkəndən;
 Nizami ardınca getdisə Xosrov,
 Əgər o şah isə, bu oldu xosrov.
 Bu işdə uyuşdu iki yeganə,
 Xosrovdan dedilər gözəl əfsanə.
 Mənimtək yazığa eşq etdi bidad,
 Salıb qəm dağına, eylədi Fərhad.
 Yeri var qaldırsam ahü fəğanı,
 Desəm Fərhad üçün mən bu dastanı.
 Yazım can lövhündən iki rəvayət,
 Fərhadla Şirindən edim hekayət,
 Tişəsi sinəmdən çıxartsa fəğan,
 Onu itiləsin gərək bu suhan.
 Gəncədə bəslənən o böyük ustad
 Bu xoş əfsanəni belə etmiş yad.
 Demiş, yazıq Fərhad daşlar çapardı,
 Sanma bu sənətdə bir misli vardı.
 Şirinin qəlbində varmış bu maraq,
 Qart daşlar bağrında çəkdirə bir arx
 Bu işçün arardı bir əhli-hünər,
 Şapur ona verdi Fərhaddan xəb
 Fərhadcün Sanuru Şir

Şapur da tez gedib tapdı Fərhadı.
Pərdə arxasında Şirin durarkən,
Şirin dillə ona iş buyurarkən,
Bu xoş səsi duyan o xəstə Fərhad
Aşiq oldu ona, qopartdı fəryad,
Səbrini itirdi, qərarı getdi,
İş bir yerə çatdı, həyatı bitdi.
Lakin hindistanlı mahir sənətkar
Bu qəm dastanını edəndə izhar,
Bu qissə üstündə işlətdi qələm,
Açdı bu səhfədən bir başqa aləm,
Hansı bir sözü ki, gördü müvafiq,
Onu əsərinə bildi o, layiq.
Gövhər dəryasında qələmi üzdü,
Əsərinə belə incilər düzdü
Ki, nəslən çatardı o, sultanlara,
Xətə mülkündəki böyük xanlara.
Hər sözü hünərdən verərdi xəbər,
Alnında parlardı şahlıqdan əsər.
Bəllidir insanın lakin adəti,
Məlumdur bəşərin bu xasiyyəti:
Könlü hər bir işə göstərsə marağ,
Çətindir özünü ondan qurtarmağ.
Həvəs nizə alıb göstərərsə zor,
Əvvəl aqlın eylər gözlərini kor.
Nəfsilə vuruşan basılar, inan,
Bu işdə tən durar dərvişlə sultan.
Onun qəlbindəki coşğun bir həvəs,
Hünərlər yaratdı Fərhadə əbəs.
Oğlunu bu sayaq görünəcə xaqan
Çox çalışdı onu qaytarsın yoldan,
Gördü mümkün deyil çün tərki-adət,
İnsanda fitridir niqəbət, səadət.
Bu işdə oldusa çox fikrə düşər,
Şahlıq namusuna bu iş gəldi ar.
Çox səfərlər etdi özgə diyara,
Bu müşkül bəlaya tapmadı çara.
Axırda oğlundan əl üzdü bütün,
Onu səyahətə sövq etdi bir gün.
Hünərlə at sürdü Əşrəf meydana,

Bu sözü başqa cür çəkdi bəyana.
Bu qəmli dastanı yazmışlar belə,
Yazan adam bəlli deyildir mənə.
Hər üç şair bundan bir qədər içdi,
Arada bununçün ixtilaf düşdü.
Xosrov bu qissəni istərkən yazmaq,
Qabaqca yazandan o verdi soraq.
Bu müqəddəs işə eylərkən rəğbət,
Başdan başlamağı bildim məsləhət.
Bir sözü bilməsən ta başdan-başa,
Ortadan oxusan o gəlməz xoşa.
Olsa «iyman» sözü rəhmətdən nişan,
Əlifsiz yazılsa, oxunar «yaman».
Şəmsi hər bir adam qızıl edər hiss,
Başdan «şi»ni atsan, dönüb olar mis.
Möhnet gecəsinə şam işıq saçar,
Kəsilə şöləsi, qaranlıqlaşar.
Qəm şamı salmışdır canıma atəş,
Can da bu yanmaqda olmuş mənə eş.
Başında olmasa gər zərli bayraq,
Etməz şəbistanı şam belə parlaq.
Mənim can evimi işıqlandıran
O tərəz şamına var ümid inan,
Günəştək göylərdə cövlan edəcək,
Aləmi nuruna heyran edəcək.
O işıq şamını dur gətir, saqi!
Şam deyil, o, parlaq günəşdir baqi.
Günəş yayılarkən ucalıqlara,
Mən də Fərhad kimi çıxım dağlara.

FƏRHADIN DOĞULMASI

Bu Çin libasını nəqş edən rəssam
 Onu bu nəqş ilə bəzəmiş tamam:
 Çin gözəl nəqşlər ölkəsidir çün,
 Ona qibtə edir dünya bununçün...
 Orada var idi çox böyük bir xan,
 Ona xan deməyin, söyləyin xaqan.
 Məmləkəti geniş, dünyalar qədər,
 Yeddi qat göy ilə taxtı bərabər.
 Elə bil qum idi yerdə qoşunu,
 Nə qum, ulduzlarla bir tutun onu!
 Əfridundan çoxdu cahı, cəlalı,
 Qarundan artıqdı dövləti, malı.
 Uca göylər kimi dərgahı vardı,
 Hətta göylərdən də ali durardı.
 Önündə qul idi elə bil xanlar,
 Ona bac verərdi ölkə alanlar.
 Səxavəti vardı ümmandan artıq,
 Cəvahir saçardı o, kandan artıq.
 Həm imkandan artıq, nəinki kandan,
 Hər kəs tapmadığın tapardı ondan!
 Günəş incisindən olsa da tacı,
 Ayrı bir inciye var ehtiyacı.
 Arzu bağı açsa yüzlər ilə gül,
 Çırpınırdı başqa bir gülçün könül.
 Ondən nur alırkən hər iki cahan,
 O işıqlanmadı öz işığından.
 Dedi: «Çün cahanın bəqası yoxdur,
 Uca sarayların əsası yoxdur.
 Əbədiyyət evi deyildir ali,
 Dünya bədbəxtlikdən olarmı xali?
 Min il padşahlıq etsə də insan,
 Baş əysə hökmünə illərlə cahan,
 Bir gün içər ikən yoxluq camından,
 Zənn edər yaşamış dünyada bir an.
 Taxtı göyə dəyən şah olsun, ya da
 Bir daxma tapmayan yoxsul bir gəda;
 Onları bərabər siləcək zaman,
 Əbədi deyildir nə yoxsul, nə xan.

Baxıb fəxr eyləsin nəyə tacidar,
 Ondən qalmaz isə bir dürr yadigar?
 Yaranan dürrdü, yaradan sədəf,
 Sədəf, yəni ata, dürr isə—xələf.
 Sədəfsiz dənizdə iz yox incidən,
 Dəniz zənn eyləmə bu suları sən.
 Necə də qəzəblə köpürür sular,
 Üzündə dalğadan qırışıqlar var.
 Çoxdur çəmənlikdə gözəl sərvlər,
 Lakin nə faydası, verməyir səmər.
 Ağac gözəllikçün yaranıbsa gər,
 Meyvə verməyirsə, odun edilər.
 Bulud yağış ilə verməsə fayda,
 Havada boş duman olacaq o da.
 İldırım parlarsa göydə nə qədər,
 Sönər, arxasında buraxmaz əsər.
 Ocaq yanıb bitsə, nə qüssəsi var,
 Təzədən qor ilə yandırmaq olar.
 Mən o dənizəm ki, gövhərim yoxdur,
 Yaxud, bir odam ki, külüm soyuqdur.
 Yox, iyrenc gölməyəm, dəniz deyiləm,
 Bu od nə oddur ki, tez sönür görən?
 Bu odsuzluqdandır könlümdə dağım,
 Dövrən keçirməsin deyə ocağım,
 Ah, həsrət! İllərlə çox udmuşam qan,
 Çin—Xəta mülkündə olalı xaqan.
 Bu fani dünyadan gedən zamanda,
 Bir yad tutacaqdır yerimi onda,
 O mənim taxtıma basacaq ayaq,
 Qoşunla ölkəmə əl uzadacaq,
 Yatağım içində tutacaq aram,
 Zəmanə sübhümü edəcək axşam.
 Zəhmətlə yığdığım bu xəzinələr
 Ona çatan zaman olacaq hədər.
 Düşməni tənindənmi əfsus eyləyim,
 Ya kişilik, namus, hansından deyim.
 Oğulsuzluqdandır bu əzablarım,
 Məni iztirabdan xilas et, tanrım!
 Bu dərin girdabda gəl tut əlimdən,
 Varis işığı ilə işıqlanım mən!»

Sözləri, söhbəti daim bu idi,
 Həqdən bir oğuldu ancaq ümidi.
 İncilər saçardı göz yaşlarından,
 Lakin sevinc yaşı istərdi o xan.
 Bununçün pul tökdü dünyalar qədər,
 Çox nəzirlər verdi, etdi kərəmlər.
 Oğulsuz kəslərə min lütfü yetdi,
 Çox atasızlara atalıq etdi.
 Bütün bu işlərdən məqsəd isə, bax,
 Bir oğul atası olmaqdı ancaq.
 Lakin nə çəkmişə qarşıya təqdir,
 Tədbiri eyləmək olmayır təğyir.
 Bir işdən mənfəət görməsə insan,
 Əzəldən alınma yazılıb haqdan.
 Rəngləri qırmızı bir çox gövhər var,
 Əslində ləl deyil, kömürdür onlar.
 Çox sarı boyalar yaratmış cahan,
 Mədən görünmə də, alovmuş haman.
 Edilən arzuda varmı bir xeyir?
 Madam ki, məchuldur insana bu sirr,
 Elə bunun üçün deyirəm ki, mən,
 Razılıq eyləyəm taleyimizdən.
 Çün bu arzularla yaşayırdı xan,
 Duasını etdi məqbul yaradan,
 Bir yeni ay doğdu evində xanın,
 Ay deyil, günəşi bütün cahanın.
 Açıldı bağında atəşin bir gül,
 Gül deyil, yox, onu dərd şöləsi bil.
 Tale üzük taxdı əlinə həmə, n,
 Zinətini etdi odlu ləldən.
 Yazıldı alnında eşqin sirləri,
 Qazıldı qəlbində dərd tilsimləri.
 Yox, ona ləl deyil, deyiniz bari
 Gecəni nurladan parlaq mirvari.
 Mirvari deyildir, dünya yandıran
 Qiymətli bir gövhər sanılsın o qan.
 Sapı eşilmişdi tabi-vəfadən,
 Qəlbi deşilmişdi hökmi-qəzadan.
 Gözündə göz yaşı selindən izlər,
 Köksündə var idi ahlər, əninlər.

Alnında məhəbbət nuru yanardı,
 Camalında vəfa damğası vardı.
 Onu dərd əhlinə şah dedi fələk,
 Qəm oduna tanış, söylədi mələk...
 Eşq əhli içinə düşmüş idi cuş,
 Doğulub odlarda gəzdi Səyavuş.
 Şadlıqdan quruldu böyük mərəkə,
 Başladı bir-birin hamı təbrikə.
 Ata da o dürrə tez nəzər qıldı,
 Sədəftək gülməkdən ağzı açıldı.
 O qədər payladı o, xalqa qaş-daş,
 Dənizlər, mədənlər qaldı buna şaş.
 Ölkə parlayırdı bəzək içində,
 Bu sayaq keçirdi ayinlər Çində.
 Sonra əmr verdi xalqa hökmdar:
 «Varsa Çin mülkündə nə qədər divar,
 Adətimiz üzrə bəzənsin gərə, k,
 Üstünə vurulsun naxışlı ipək.
 İpək yox, zər-xara, həm cazibədar,
 Xətə naxışından olsun naxışlar».
 Beləcə bəzəndi hər tərəf bütün,
 Çin büt-xanəsinə bənzədildi Çin.
 Yox sorğu-sualı, xalq nə eyləsə,
 Yaman demək olmaz, kim hər nə desə.
 Elə bir ziyafət qurdu ki, o xan,
 Onun dövrünəcən fələklər, inan,
 Ömründə görməmiş belə səltənət,
 Mən yüzdə birini yazmıram fəqət.
 Geniş süfrələri göyə oxşardı,
 Orda günəş boyda çörəklər vardı.
 Şah eli qurtardı hər ehtiyaçdan,
 Üç il azad etdi xalqı xərəcədən.
 Kef çəkdi camaat durmadan bir an,
 Kef, nəşə həddini aşmışdı yaman.
 Nəşə doldururkən həmin diyarı,
 Dincəldi məşəqqət karivanları.
 Nəşələr çəkildi həddən ziyada,
 Soyğunlar, talanlar düşmədi yada.
 Ölkə üzündə yox qırıqdan əsər,
 Çöldə qırıq varsa, o da ki, şəhər.

Badə məhv eylədi, qalmaqadı qayğı,
Qaranlıq kədəri yudu qızıl su.
Saqi, bir qədəhlə xatırla bizi,
Gətir o məclisdən qismətimizi.
Məni, Çin əhlitək meypərəst eylə,
Çin piyaləsini doldur, məst eylə.

FƏRHADIN TƏRBİYƏ OLUNMASI

Bəzəkli məclisdə mahir nəğməkar
Dastana bu sayaq başladı təkrar:
Oğul bəxş edərəkən ona yaradan,
Bu gözəl töhfədən çox şadlandı xan.
Sevindi uşağın gözəlliyilə,
Hazırlaşdı ona ad qoysun deyə.
Həmin o şahənə hüsnün nurundan
Sonsuz işıqlara qərq oldu cahan.
Tale yardım etdi, üz verdi dövlət,
O nurdan hər bir kəs tapmışdı zinət.
Bütün bu əsaslar üzərində xan,
Fərhad ad qoymuşdu ona bu zaman.
Dedi: «Fər—nur demək, bəxt isə—hadi»,
Bundan şahzadəyə verdi o adı.
İpəklərə büküb şahın oğlunu,
Qaş-daşlı beşiyə qoydular onu.
Yox, ata qoymadı onun adını,
Sevgi görən kimi təmiz zatını,
Ona Fərhad deyə o, isim qoydu,
Həm də hərflərini beş qisim qoydu:
«Fəraq», «rəşk», «hicr» və «ah» ilə «dərd»,
Onların ilk hərfin eyləyərək fərd,
Sonra eşq ustadı sözləri qatdı,
Bu tərkibdən onun adın yaratdı.
Kədər beşiyində ağlatdı onu,
Həmin buxov ilə bağlatdı onu.
Uşaq dinclik tapdı, müxtəsər desək,
Şahanə qəfəsdə huma quşutək.
Ona dayə oldu çərxin gəlini,
Bildirdi hər halını, tutdu əlini,
Yığıldı yanına nə qədər ki, var

Gözəl nəğmə deyən çinli qadınlar.
Yuxudan eylədi xalqı şıltağı,
Laylaya tutdular o dəm uşağı.
Başqa uşaqlara bənzəmirdi bu,
Bir an gözlərinə girmirdi yuxu.
Cismi tapsın deyə qüvvət və mayə,
Südünü sağırdı ağzına dayə,
Ona xoş gəlirdi bu südü içmək,
Üzümlə qarışmış badam yağıtək.
Verdi neçə qətrə süd eşq dayəsi,
O dəyişib oldu eşq sərmayəsi.
Dürrə çevrilirdi nə içsə uşaq,
Mənəvi dürr idi bu dürr ancaq.
Onun qarışqadan azdı qidası,
Ancaq ki, qüvvətdə aslan balası.
Kim eşqə düşərsə, ona gələr qut,
Süd içsə dürr olar, qan içsə yaqut.
Tamam olar ikən onun bir yaşı,
Şərəf incisilə dolmuşdu başı.
Qalxıb beşiyini tərk etdi bir gün,
Özü özbaşına yerimək üçün.
Sonra üç yaşına gəlib yetişcək
Sözləri ağzından saçıldı dürtək.
Hər sözü-söhbəti eşq əfsanəsi,
Oldu məskəni də eşq kaşanəsi.
Üç yaşlı olarkən, görkəmi ilə
On yaşdan az vermək olmazdı tiftlə.
Bu işdən qalmışdı el ona heyran,
Günəş də heyrətə düşdü bir zaman.
Ata belə görcək işləri əlbət,
Onu oxutmağı bildi məsləhət.
Çağrıldı o dəmdə həkimi-zaman,
Biliylə cahan içində cahan.
Göyün sirlərini oydu həll edən,
Göylər dad edərdi onun əlindən.
Günəştək aydındı mühakiməsi,
Ondan da parlaqdı könlünün səsi.
Bir bilik yox idi heç ondan nihan,
Nə vardı ki, ona olmasın əyan!
Göylərə sürərkən o, fikr atını,

Öyrəndi göylərin yeddi qatını.
 Hikmət nöqtələrə bölsəydi fərdi,
 Nöqtə gözlərində cismə dönərdi.
 Ona ilahiyyat, hesab, təbiət
 «Əlif», «bey», «tey» kimi aydındı əlbət.
 Fəlsəfi biliyi çatdı Yunana,
 Bir kiçik şagirdi Ərəstu ona.
 Məclisə gələrkən həkimi-ələm,
 Hökmdar, Fərhadı çağırtdı o dəm.
 Çox səy eylədilər təhsili üçün,
 Göyün ortasında mənzil tutdu gün.
 Ustad «əlif», «bey»dən başladığı dəm,
 «Beyə» bəla deyib, «əlifə» ələm.
 Gülüzlü şahzadə vermişdi ilk gün
 Əbcəddən hədiyyə atası üçün.
 Üç ay keçməmişdi, oxudu rəvan,
 Əzbəri olmuşdu bir ildə Qur'an.
 O hər hansı dərəcə baxsa bir kərə,
 Bir də əl vurmazdı o vərəqlərə.
 Könlünə yazardı onları özü;
 Yox, o, can lövhünə yazardı sözü.
 Bir dəfə oxusa dərəcini ancaq,
 Əzbər bilər idi o, varaq-varaq.
 Görərkən eşq ilə aşiq sözünü,
 Könlü vurğun gördü buna özünü.
 Şərhini eylədi çox dəfə təkrar,
 Tez-tez oxuyaraq etdi ahü zar.
 Hər eşqə düşənin halına yandı,
 Hər gözü yaşlını bir yoldaş sandı.
 Kim etsə dərindən bir az rəvayət,
 Ona dərd edərdi tamam sirayət.
 Bir qəlbi oxursa, fikrində ağlar,
 Bir gözdə yaş görsə ağlardı zar-zar.
 Həkim lal etdi Fərhadın dərdi,
 Dərhal öz-özünə yüz hökm verdi.
 Getdikcə atanı heyretlər aldı,
 Ana fikr əlində lap aciz qaldı.
 Dedi: «Uşaqlarda bu hal çox olar.»
 Xaqan dedi: «Yoxmu başqa uşaqlar?»
 Hərə bir növ ilə dedi bir tədbir,

Ancaq bilmədilər nə yazıb təqdir.
 Onun el içində yayıldı sözü;
 Yenicə çatmışdı on yaşa özü,
 Bütün elmləri bildi dərindən,
 Bir nöqtə qaçmadı nəzərlərindən.
 On yaşını tamam etdiyi zaman,
 Az vermək olmazdı iyirmi yaşdan.
 Elmi vərəqlədi elə ki bir-bir,
 Bildi dilavərlik silahı nədir.
 O hər hansı işə meyl etsə əgər,
 Çətinlik çəkmədən onu düzəldər.
 Həm qövsi-qüzehi o elə əydi,
 Məşriqi əyərəkən məğribə dəydi.
 Zülmətdə gər nişan alsa Sühanı,
 Fələkdə vurardı həmin nişanı.
 Ayrı nişan alıb ox atsa əgər,
 Fələk qəhrəmanı afərin deyər.
 Dəysə qılıncının zərbəsi hara,
 Yarılıb yarağan olardı ora.
 Nəinki yer, hətta qranit dağlar
 Onun zərbəsindən yarağan olar.
 Əgər vursa idi Əlbürzə bir gürz,
 Uçardı toz kimi, qalmazdı Əlbürz.
 O, dövri-fələyə nizə tutantək,
 Qorurdu qalxanla özünü fələk.
 Nizənin küt ucu balıqdan keçər,
 Tiz ucu fələyin qəlbini deşər.
 Döyüş meydanında at çapar ikən,
 Düşmənlər qaçardı qərbdən-şərqəcən.
 Göyün yel atını ötər səməndi,
 Bəhrəmin boynuna düşər kəməndi.
 Göyə zərbə vurdu o, şeşpərindən,
 Hutun qəlbi oldu su xəncərindən.
 Şir bürcünün boynun əlilə üzdü,
 Onun qarşısında şirlər gücsüzdü.
 Ağrı duyar idi hətta Ruintən,
 Nə vaxt tutsa idi onun əlindən.
 Elm dünyasında bir parlaq gövhər,
 Qüvvət ələmində göstərən hünər.
 Heç saydı özünü, əbcəd oxurtək,

Nəinki elmdə, gücdə də gerçək.
 Şahlar qapısında onun bir gəda,
 Gədalara ayaq tozuydu o da.
 Onunçün şah, gəda - nə fərqi vardı,
 Gədanı şahdan da üstün tutardı.
 Nə ki könlü, onun gözü də pəkdi,
 Dili pək, sözü pək, özü də pəkdi.
 Layıqdir bu təmiz böyük varlığa
 Dünyada kim varsa eyləsin dua.
 Soyuq yellər əssə üstündən naghah,
 O vaxt Çin xalqı da çəkər soyuq ah.
 Fəda edər ona el xanimanın,
 Nə ki xanimanın, bəlkə də canın.
 Ona toxunmasın deyə bir xata,
 Hər gün bir xəzinə paylardı ata.
 Uşağın duysaydı bir dərdi vardı,
 Onu ölümlərdən satın alardı.
 Dərdə əsir oldu Fərhadın başı,
 Gəlib çatar ikən on dördə yaşı.
 Saqi, qəm dağıdan şərab ver bizə,
 Əsər eyləmişdir dərd qəlbimizə.
 Başımın üstündə çəkməmiş ikən
 Kədər xəncərini, şənlik düzəlt sən.

FƏRHADIN SEVGİSİ

Mühəndis bu qəsri tikdiyi zaman,
 Onu bu növ ilə qurmuşdur: xaqan
 Həmin arzusuna elə ki, yetdi,
 Şənlik məclisində o, dinclik etdi.
 İndi o şam idi evində rövşən,
 Məclisi o güldən olmuşdu gülşən.
 Alovlanan bir qəlb olsa da o şam,
 Qəlbini yandırardı alovu tamam.
 Alışib parlardı bəzən alovlar,
 Bəzən də göz yaşı olardı onlar.
 Eşq onun üzünə dəyərdi nihan,
 Olsun qoy bu gülün rəngi zəfəran.
 Deyərdi qəm yükü ona gizlicən:
 «Dal»tək əyməliyəm bu əlifi mən!
 Dərd çəkmək istərdi gözüne füsün
 Ki, bir gün onları yuxusuz qoysun.
 O könlü qorxudub deyərdi kədər:
 Qoy yıxım bu evi, qalmasın əsər.
 Əgər bir iş etmək istəsə təqdir,
 Qabaqdan əsərin göstərər bir-bir.
 Qızdırma edincə zahir şərərət,
 Bədəndə əvvəlcə olur hərərət.
 Yarpağı tökmədən qabaqca xəzan,
 Rəngini çevirib eylər zəfəran,
 Kimə ki, bir bəla yetirir təqdir,
 Əvvəlcə eyləyər əhvalın təğyir.
 Çün onun qarşıda çoxdu kədəri,
 Qəm ilə boyandı şadlıq günləri.
 O, eyşü işrətə meyl eyləyəntək,
 Əlində parlarkən şərabi-gülrəng,
 Musiqi coşardı o vaxt hər yandan,
 Hər könlüə şənlik gətirən dastan.
 O nəgmə ki, xalqı eyləyərdi şad,
 Onu qəm içində eylərdi bərbad.
 Məcnundan desələr dastan içində,
 Könlü çırpınardı al-qan içində.
 Nə zaman dinləsə qəmli rəvayət,
 Bu qəmdən olardı qəmgin nəhayət.

Eşitcək eşq ilə aşıqlıq sözü,
 Çaylar axıdardı durmadan gözü.
 Xan olduğu zaman bu işdən agah,
 Fikirlər içində çəkdi soyuq ah
 Ki, neçin olmadı o heç zaman şad,
 Ürəyi qəmlərdən, qüssədən azad?
 Nədir eylədiyi bu ahü fəğan,
 Neçin ayrılmayır göz yaşlarından?
 Deyim Çin mülkündə qəribəlikdən,
 Əcaib işlər var nə qədər desən.
 Yasəmən sinəli qızları çoxdur,
 Mahir ustaların əvəzi yoxdur.
 Vəfasız göy kimi oyunbazlar var,
 Göy tasından möhrə oğurlar onlar.
 Nə vaxt düzəltmələr bir əfsun əgər,
 On dəfə aldanar hər anda göylər.
 Gündüz ay doğurub, gecələr günəş,
 Oddan su səpərlər, sudan da atəş.
 Alovdan göyərdir onlar sipəndan,
 Hörümçək torundan asarlar zindan.
 Bu kimi minlərcə məkrü əfsunlar,
 Onun nə həddi var, nə hüdudu var.
 Hər gün ki, şənlikdə olaraq zahir,
 Min əfsun edərdi onlar təzahür,
 Şahzadə dalararaq xəyala dərin,
 Təhqiqlə eyləyərdi keyfiyyətlərin.
 Tapmaca tapılsa, şənlik olardı,
 İşdə nə möcüzə, nə sirr qalardı.
 Bir gün çətin işlər olunca asan,
 Qəribəliklərdən qalmazdı nişan.
 Bunlar ilə dəxi şahı-cahangir
 Eyləyə bilmədi bu işə tədbir.
 Təhəmmül elədi yenə də naçar,
 Düşündü verməkçün ayrı bir qərar
 Ki, dörd qəsrlə eylesin bununçün bünyad,
 Hər fəsil birində yaşasın Fərhad.
 Düzəltsin şadlıqçün nə varsa bütün,
 Fərhad dərdrini unutmaq üçün.
 Hər qəsrin yanında saldırsın bir bağ,
 O bağın hər gülü olsun şəbçirəq.

Hünərvərlər orda eylesin gərək,
 Hər qəsri hər fəslə münasib bir rəng.
 Bahar sarayına verərkən əsas,
 Qızılgüllə gərək edilsin qiyas,
 Gül üzül büt kimi gözəl qurulsun,
 Gözəl yanağıtək min rəng vurulsun.
 Yay sarayına da bina qoyan gün
 Orda bolluq olsun yay kimi bütün,
 Yaşıl olduğundan bağda yarpaqlar,
 Saray yaşıl olsun, dedilər onlar.
 Payız sarayına başlanan zaman,
 Onun da rəngini edin zəfəran.
 Həm də ki, xəzəna oxşamaq üçün,
 Qızıl suyu ilə bəzənsin bütün.
 Olsun qış sarayı qışın rəmzitetək,
 Ağ çin ipəyilə bəzənsin gərək.
 Baxanda qar ilə buz əks salsın,
 Dumağ kafur kimi bir boya alsın.
 Göylərə bənzəyən bu saraylarda
 İlin dörd fəslə də gəlməli yada.
 Elə Çin lövhəsi çəkilsin gərək
 Ki, olsun fəzası cənnət bağitetək.
 Saraylar tikilib qurtaran zaman
 Ora lazım olsa huri və qılman,
 Xətə ilə Çində varsa nə qədər
 Huriyə, qılmana əvəz gözəllər,
 Onlar bu cənnətdə olsun xuraman,
 Cənnətdə gəzəntək hurilə qılman.
 Heç şübhə yoxdur ki, bu dəbdəbələr
 Bizim şahzadəyə şənlik gətirər.
 Ustad bu işlərə əsas qoyanda,
 Hazırlıq işləri qurtaran anda,
 Bütün sənətkarlar göstərər hünər,
 Daşyonan da olsa, nəqqaş da əgər,
 Biri yonar yüz cür qranit hər an,
 Hovuz, ya döşəmə etməkçün ondan.
 Biri hər dəm çəkər yüz gözəl lövhə,
 Sarayları bir-bir bəzəsin deyə.
 O vaxt ki, nəhayət, həmin kərxa
 Qurtarıb bir gündə yetəcək sona,

O zaman göz burda görəcəkdir nələr?
 Hər addım başında gözəl şəkillər!
 Bir şəkil olacaq göz qabağında,
 Tam ayrı bir şəkil - çevrilən anda.
 Lövhələr xoş gəlsə əgər gözüne,
 Yüz iş tapacaqdır Fərhad özünə.
 Saray tikilərkən tapsa bir sənət,
 Qurtaran zamanda sürərsə işrət,
 Alışar bunlara nəhayət Fərhad,
 Şübhəsiz ki, olar qəmlərdən azad.
 Həmin bu işlərə başlayarkən xan,
 Qəlbində bir şadlıq duydu o zaman.
 Müdrik bir vəziri var idi xanın,
 Ölkə tədbirilə abaddı onun.
 Çinin ondan idi zinəti bütün,
 Mülkara adlandı o bunun üçün.
 Ondən məsləhətsiz iş görməzdi xan,
 Rəyincə gedərdi onun hər zaman.
 Atabəy olmuşdu vəzir Fərhad,
 Atatək sevirdi vəziri o da.
 Aşuftə halına yanardı gerçək,
 Xəzinəsi itən xəzinədartək.
 Bu fikirlər ilə vəziri pünhan,
 Bir gün öz yanına çağırtdırdı xan.
 Sarayın vəsfindən, huridən dedi,
 Açıb xəyalını bir-bir söylədi.
 Vəzir cavab verdi təzim edərək:
 «Sizdən gizlin bir şey qalmamış, gərək
 İşə başlanılsın bir an durmadan».
 İşləri tapşırırdı vəzirinə xan.
 Vəzir fərmanından şadlandı xanın,
 Önündə baş əyib o hökmüranın,
 Oradan şad-xürrəm qayıtdı geri,
 Töküdü bundan sonra çox tədbirləri.
 Təmiz şərab gətir, ver mənə, saqil!
 İş başa çatmışdır, içək şərabi;
 Göydə yeddi qəsrin vəfası yoxdur,
 Dünyada dörd fəslin bəqası yoxdur!

SARAYLARIN TIKILMƏSİ

Həmin karxananı qurub yaradan
 Ondən verir idi belə bir nişan:
 Həmin sarayları tikdirmək üçün
 Şah, Mülkaranı təyin edən gün
 Atına minmişdi özü də dərhal,
 Yandı dövlət kimi alnında iqbəl.
 Yanında minlərlə alim gedirdi,
 Onu mühəndislər təqib edirdi.
 Şərab nəşəsilə Çini gəzib xan
 Seçdi ən nəhayət dörd gözəl məkan.
 Hər biri cənnətin bir guşəsitək,
 Abü havasından açılır ürək.
 Hər biri bir fəslə gəldi müvafiq,
 İstirahət üçün Fərhadə layiq.
 Divar tikənləri tapdırdı əvvəl,
 Verdi hər birinə dörd ədəd cədvəl.
 Çəkildi bir ağaç uzununda xəstə,
 Bödülər sonra da onu xətbəxət.
 Gördülər gözəldir bağın sahmanı,
 Yetişdi dörd saray tikmək zamanı.
 Artıq əmr etməyin zamanı yetdi,
 Mülkara işlərə rəhbərlik etdi.
 Vardı Çin mülkündə həm iki ustad,
 Onlarda bir idi hünər, istedad.
 Baniylə Maniydi onların adı,
 Görüb tanıyanlar iki ustadı,
 Fərq edə bilməzdi biri-birindən,
 Bani zənn edərdi Manini görəni.
 Memarlıq işini Bani etmiş faş,
 Mani Çin mülkündə ən gözəl nəqqaş.
 Banidə məharət o qədər çoxdu,
 Təsvir eyləməyə onu söz yoxdu.
 O, elə tez çəkdi nəqşəni görçək,
 Bir divar nəqşəsi çəkən ustatək.
 Uca qübbələri çatdırmaq sona,
 Su içimi kimi asandı ona.
 Bir evin binasın o qoysaydı həm,
 Fələk sarayıtək olardı möhkəm.

Qranitdən möhkəm bina qurardı,
 Kirəci dəmirdən sərt yoğurardı.
 Elə nəqş edərdi Mani, doğrudan
 Çərxin nəqşbəndi əskikdi ondan.
 Rəqəm dairəvi, istər olsun düz,
 Çəkərdi cədvəldən, pərgardan təmiz.
 Cansız lövhələri bəzəyən zaman
 Onlara verərdi elə bil ki, can.
 Onun çəkdiyinin əksini belə
 Çəkə bilməmişdi yüz nəqqaş hələ.
 O, yatmışa təlim verərsə əgər,
 Ayılıb mahir bir ustaya dönər.
 Var idi yenə də cəld bir sənətkar,
 Sənəti həm incə, həm də ahəngdar.
 O idi sərt daşla yarışa girən,
 Ləqəbi Qarindi—qranit kəsən.
 Tişəsinin ucu dəysə bir kərə,
 Min deşik açardı qranitlərə.
 Oldu qələminə sənətkarlıq fən,
 Bütün ömrü boyu oldu daş kəsən.
 Çox ustalar vardı aqıl, yeganə,
 Beləsin görmədi hələ zəmanə.
 Çağırtdı hamını o müdrik vəzir,
 Halı, vəziyyəti şərh etdi bir-bir
 Ki: «Xaqanın bir çox əmrləri var,
 Şahzadə üçündür, bəllidir onlar.
 Dörd bağ salınmalı cənnət bağıtək,
 Bəzəyi gülşəndən dörd saray gərək.
 Şahzadə hər fəsil birində olsun,
 Hər gün könül quşu bir bağa qonsun».
 Sonra da rəngləri o, şərh eylədi,
 Bu növ, bu növ olsun bünövrə, dedi.
 Sözüünü qurtarıb fikirləşmədən
 Qum kimi pul səpdi ortaya birdən.
 İşə salmaq üçün biliyin, əvvəl
 Öpüb göz üstünə onlar qoydu əl.
 Elədi Mülkara onları xoşbaxt,
 İşə başlamaqçün təyin oldu vaxt.
 Əvvəlcə girişdi işə dörd sərkər,
 İş üçün gərəkli nə var yığdılar.

Hər işi tapşırıdı yüz iş bilənə,
 Verdi hər birinə min işçi yenə.
 Çinin hər yerini - abad-xaraba -
 Tutdu daş, kərpiclə yüklü araba.
 Doldu gurultuyla dağlar, dərələr,
 Hətta səs çatırdı göylərə qədər.
 Ustalar dağlara çıxdı durmadan,
 İşlədi minlərlə qranit yonan.
 Bu, araba deyil, elə bil göydür,
 Qranit yükünün altında gedir.
 Səhərdən axşama çəkilir birbaş
 Ora, iş yerinə ağ, qırmızı daş.
 Coşur dəniz kimi hər kanal çəkən,
 Rübai oxurdu ustalar bərkədən.
 Onların gücündən bu idi nişan,
 Gəmilər hər yana olurdu rəvan.
 Orda səndəl ilə ud elə çoxdu,
 Tüccar dükənində bu qədər yoxdu.
 Səndəl ağacından hər anda mişar
 Qışda kafur kimi tökdü qabıqlar.
 Hər bənnanın başı göyə ucaldı,
 Palçıq verən isə yerlərdə qaldı.
 Yer bu zərbələrdən elədi fəğan,
 Qalxdı hər parçası asimanacan.
 Uca tağ üstündə dayanıb bənnə
 Yerdən kərpic almaq etsə təmənnə,
 Çıxıb ayüzlülər meydana bütün,
 Zühəl ulduzuna gələrdi üstün.
 Gəlir ustalardan hər an bir fərman,
 El bu fərman ilə işlər durmadan.
 Düşüb bəniadəm tamam həycana,
 Həyəcan salmışdı bütün çahana.
 Elə çalışırdı o dörd həvəskar,
 Ona heyran qaldı bu yeddi pərgar.
 Ustalar baxdıqca - hər birisi nər -
 Bir an dincəlmədən işləyərdilər.
 Elə ki, bu təhər başlandı işlər,
 Gəlib şahzadəyə nəql eylədilər
 Ki, göylə bərabər dörd saray durur,
 Edib yer üzündə dörd cənnət zühur.

Belə tağ görməmiş heç zaman afaq,
 Təkdir yer üzündə ordakı hər tağ.
 Üfüqdən ucadır orda qüllələr,
 Dünyada onlara əvəz nə gəzər!
 Çün tərif etdilər həddən ziyada,
 Görməkçün həvəsə düşdü şahzadə.
 Atını çəkdirib, tezcə geyindi,
 Sanki Ay göylərin atına mindi.
 Yanında ay üzlü yüz atlı da var,
 Sanki Ay ətrafın tutmuş ulduzlar.
 Şahzadə gördü ki, çatınca ora:
 Qiyamət qopmuşdur lap aşıkara.
 Təccüb eylədi, coşur bir diyar,
 Yemədən, yatmadan işləyir onlar.
 Dörd saray çəkibdir orda göyə baş,
 Göy ona təriflər yağdırır şabaş.
 Orda göylər kimi ucadır tağlar,
 Onların Zühəltək bir görkəmi var.
 Hər bina uca bir tağ olsun deyə,
 Dövrənin hökmüylə ucalmış göyə.
 İşə elə dalmış orda hər ustad,
 Başqa hər cür işdən olmuşdur azad.
 Şahzadə görüncə belə bir əhval,
 Barmağın dişləyib, sanki oldu lal.
 O hansı bir işə diqqət eylədi,
 Ona heyran qalıb təhsinlər dedi.
 Çox ustalar gördü, getdisə hara,
 Rast gəldi yüzlərcə daşyonanlara.
 Qranit dağlarda vuraraq dövrə,
 Bölürlər dağları onlar min yerə.
 Tişələr altında bölünür hər dağ,
 Sanki bıçaq altda əriməkdə yağ.
 Birisi mum kimi yoğurur daşı,
 Ondən novça üçün edir şir başı.
 Birisi mərməri yonub vurhavur,
 Ondən sütunlarçün bünövrə qurur.
 Orda sənətilə mahir sənətkar
 Memarlıq hünərin etdi aşıkar.
 Dəmir qələmini çəkib hər yana,
 Daş üstə torpaqtək qoydu nişana.

Çəkdi qələmilə yüz naxış dərhal,
 Belə bir ustadan Mani oldu lal.
 Bəzən güc göstərdi, bəzən də hünər,
 Səs saldı dünyaya ancaq bu təhər.
 Mahir sənətkarı gördüyü o an
 Şahzadə seyr etdi bir xeyli zaman.
 Sonra da atından yerə düşən vaxt
 Qranit üstündə quruldu bir taxt,
 Şahzadə oturdu burda bəxtiyar,
 Dedi: «Ey sənətdə böyük sənətkar!
 Bir az sənətindən gəl bizə danış,
 İşin əsli ilə bizi et tanış!
 Həm də, söylə görək, nədir bu peşə,
 Yonur qraniti mum kimi tişə?
 Nədən görməmişik bu şeyləri biz,
 Ağıl belə bundan qalmışdır aciz.
 Ağaç bir azacıq sərt olsa əgər,
 Bıçaq ona dəysə dərhal kütləşər.
 Nəylə itilədin tişəni de bir?
 Onu mərmərlər də kütləşdirməyir?
 Sərt daşlar üstündə bu əyilməyən
 Qələmini nədən qayırmısan sən?»
 Yerləri öpərək qabil sənətkar
 Başladı, dilində xeyir-dualar:
 «Müşkülün Qaf kimi olsa sıldırım,
 Qoy çaxsın üstündə onun ildırım.
 Olsun qəm daşından asudə başın,
 Yarsın dərd başını atdığıın daşın.
 Düşmənin nəsibi qoy xarə olsun,
 Məşəqqət dağında avarə olsun.
 Öncə sordun ad və şöhrətimi sən,
 Sonra sənətimin keyfiyyətindən.
 Adım Qarin mənim, işim aşıkar,
 Qranit yonmaqtək bir sənətim var.
 Sorursan, nə üçün bu möhkəm tişə
 Sınmadan qranit yonur həmişə?
 Bunun çox fəndləri, çox sirləri var,
 Lakin eyləmirəm eli xəbərdar.
 Onlara çəkərsə tişəni ustad,
 Yüz il qranit yox, o yonar polad.

Usta rahat olar, sınımaz o tişə,
 Sınar o zaman ki, yaramaz işə.
 Çin xalqı yaradıb elə bir sənət,
 Sənətdə edilməz ona rəqabət.
 Onlar da bilməyir mən bilənləri,
 Bu işə heç kəsin çatmaz hünəri».

Bu incə fikrini həkim deyərəkən,
 Həvəsə düşərək şahzadə birdən
 Dedi ki: «Könlümə yatdı bu peşə,
 Dayanma, qarşımda məşğul ol işə.
 Qraniti gah yon, gah naxışla sən,
 Mən də bu işləri keçirim gözdən».

Sanki göyə dəydi ustanın başı,
 Tez hazır eylədi aləti, daşı,
 Gördü, Fərhad olub işlərinə bənd,
 Qranit üstünə nəqş etdi peyvənd.
 O, sərt qranitə vurcaq tişəsin,
 Şahzadə heyrətlə edərdi təhsin.
 O qədər dayandı şahzadə o gün,
 Dağların dalında batıb getdi gün.
 Şahzadə ayrılıb mərmərdən naçar,
 O mərmərdırnağa minərək təkrar
 Keçdi çölü, düzü o, şəhər deyə,
 Sanki gün dağlarda yüksəldi göyə.
 Bir cami-rəngin ver gəl, saqi, mənə,
 Qəm daşı könlümü bərk əzir yenə.
 Bu sel qəm tozunu silsin oradan,
 Toz demə, qranit silinsin, aman!

FƏRHADIN QARINDƏN DAŞ YONMAQ ÖYRƏNMƏSİ

Bu qranit üzrə işlədən qələm,
 Üzünə nəqş etmiş belə bir rəqəm
 Ki, evə çatınca şahzadə axşam,
 Könlü bir ləhzə də olmadı aram.
 Fikri ayrılırdı o tamaşadan,
 Marağ, həyəcana düşürdü hər an.
 Hər şeyi həll edər ağıl dünyada,
 Həvəs qarşısında acizdir o da.
 Gecə zülmət çağı çevrilən zaman
 Zəlzələ baş verir sanki dağlardan.
 Günəş ləli qurdu çün dağlarda taxt,
 Mərmər rəngli etdi sübh göyü o vaxt.
 Elə ki, ucalıb gün göydə yandı,
 Tamaşa etməkçün Cəmşid atlandı.
 Gəlib həmin yerə yetişən zaman,
 Ustalar içinə düşdü həyəcan.
 Hər işə salaraq ani bir nəzər,
 Bir an dayanmadan edərdi güzər,
 O hansı sənətə nəzər salırdı,
 Onun sirlərindən hali olurdu.
 Bundan ruhlanaraq hər əhli-hünər,
 İşə daha artıq səy eylədilər.
 Hərəni bir sözlə çün xoşhal etdi,
 Şahzadə Qarinin yanına getdi.
 Həmin qranitdə o tutdu yerin,
 Yonmağa başladı tez onu Qarin.
 Mahir bir dəmirçi çağırtdı işə,
 Poladdan qayırsın möhkəm bir tişə,
 O dəmir pəncəli, o dəmir peşə,
 Buyruğu eşidib başladı işə.
 Oddan dəmir oldu ləli-Bədəxşan,
 Sanki şəfəq içrə günəşdən yanan.
 Usta alətləri qayıran zaman
 Qarin su verərdi onlara o an.
 Sonra qraniti o yonar ikən,
 Qığılıcı qalxardı qranitlərdən.
 O hansı bir işə baxsaydı nihan,

Nihanı aşıkar edərdi o an.
 Elə mənimsədi işi dərindən,
 Ona rövnəq verdi yüz min yerindən.
 Həm də ki, həvəsə elə tutuldu,
 Yüz Qarin önündə bir şagird oldu.
 Bəzən eldən edib gizlin əndişə,
 Alardı əlinə xəlvətcə tişə,
 Bir anda işlərdi gizlin o qədər,
 Bir ildə görərdi onu özgülər.
 Şahzadə bununla hər gün məşq etdi,
 Həmin bu peşədə kamala yetdi.
 Çün gəlib keçincə dörd il baş-başa,
 Cənnəttək dörd saray yüksəldi qoşa.
 Qəsrin xaricini Qarin işlədi,
 İçərisin tamam Mani nəqşlədi.
 Həm də o rənglə ki, danışdıq bayaq,
 Vurdu saraylara nəqşi yüz sayaq.
 Gər rəssamın çəkmək hünəri vardır,
 Şahzadə həm rəssam, həm sahibkardır.
 Hansı bir surəti çəksəydi Mani,
 Üzünü çəkərdi şahzadə ani.
 Az zaman içində göründü bunlar,
 Öyrəndi hər işi Fərhad necə var.
 Saraylar göylərə qaldırınca baş,
 O həm daşyonandı, həm də ki, nəqqaş.
 Hələ bunlar nədir, hər mahir ustad
 Sənətilə qoydu burda böyük ad.
 Hansı bir peşəyə meyl etdi Fərhad,
 Oldu o peşədə mahir bir ustad.
 Müxtəsər, dörd saray belə qurtardı,
 İçində cənnəttək bağları vardı.
 Bahar sarayının işi bitən gün
 Al idi daxili, xarici bütün.
 Həm də al rəngdəydi bütün lövhələr,
 Sanki gülşən içrə əylənirdilər.
 Al, zərif xalılar döşənmiş yerə,
 Yataqlar tutulmuş al ipəklərə.
 Al idi pəncərə, buxarı nə var,
 Nəinki qapılar, həm astanalar.
 Baxdıqca alırdı hovuzları can,

Kiçik daşları da ləlü yaqutdan.
 Axır gülrəng şərab, arxlardan daşır,
 Orda hovuzların ağzından aşır.
 Güldən hər tərəfdə gülşən açılmış,
 Hər yana baxırsan, güllər saçılmış.
 Gəzib gülzlülər dolaşır qoşa,
 Al ipək geyinmiş ayaqdan başa.
 Sonra yay bağına baxdığın zaman,
 Bir saray görürsən rəngi minadan.
 Ona göy rəngində vurulmuş zinət,
 Göy ondan solğundur, eləsən diqqət.
 Hər yana baxırsan səbzəsi növbər,
 Bütün çəmənliklər sərvə-sənubər.
 Tutuquşu demə, söylə bir mələk,
 Yaşıl geyinmişlər sanki mələktək.
 Səbzə rəngi geymiş gözəllər tamam,
 Gəzirdi əllərdə mina rəngli cam.
 Orda zəbərəddən vardı hovuzlar,
 Zümrüd daşları da par-par parıldar.
 Göy kimi maviydi sarayın daşı,
 Sanki qübbələri yaşıl bir kaşı.
 Çün yaşıl rəngdəydi onun hər yeri,
 Yaşıl çinidən də döşəmələri.
 Hər yana döşənən körpə otlar da
 Bir şənlik gətirən Xızırda orda.
 Daha bir saray var, rəngi lap xəzan,
 Divarların rəngi sanki zəfəran,
 Qızıllanmış idi qübbələri çün,
 Fərşi də qızıla tutuldu bütün.
 Eylədi sənətkar göstərib hünər,
 Sarayın içini, xaricini zər.
 Orda hər surətin sanki canı var,
 Gün kimi parlaqdır xaric divarlar.
 Orda hovuzların yanları, dibi
 Cənnətdə olantək qızıldan idi.
 Sarı mey hovuzda olarkən rəvan,
 Sanki gün doğardı bu hovuzlardan.
 Mey daşib aşarkən burdan, elə bil
 Xəzandır, budaqdan yarpaq tökür gül.
 Orda günəş kimi gözəl sənəmlər

Kəhrəba rəngində geymiş geyimlər.
 Görənlər həycana düşür onları,
 Aşiq üzü kimi sarı donları.
 Dördüncü sarayın rəngi nur kimi,
 Ağ rəng vurulmuşdu bir kafur kimi.
 Həm içdən, həm dışdan mərmər idi bu,
 Nə mərmər, hər yanı yəşəm kafuru.
 Elə bil gümüşdü hovuzda sular,
 Sularda bir civə parlaqlığı var.
 Ağ kirəcdən idi gümüş rəvağı,
 Sanki qaş altında gözlərin ağı.
 Ağ ipəkdən idi haşiyələri,
 Ağ çinilər ilə döşənmiş yeri.
 Hər evdə nur saldı bir gümüşbədən,
 Əynində paltarı bərgi-yasəmən.
 Hovuzdan sədəftək axırdı sular,
 Hər qətrə elə bil incidir, parlar.
 Beləydi dörd ədəd Çin bütخانəsi,
 İçində dörd saray, cənnət hərəsi.
 Hər saray sanki göy eyvanı idi,
 Hər bir dairəsi günəş qədər idi.
 Orda hər bağ sanki bağı-İrəmdi,
 Nə İrəm! Bəlkə də Beytülhərəmdi.
 Çün Mülkəranın səyilə bütün
 İş başa yetişib qurtardı, o gün
 Gəlib xan önündə eylədi təqdir,
 Dörd çətin sarayın işindən bir-bir.
 Mülkəra sözünü qurtaran zaman,
 Tamaşa etməyə yola düşdü xan.
 Sol yanında müdrik vəziri gedir
 Ki, əqli ölkəni nura qərç edir.
 Sağ yanında gedir şahzadə Fərhad,
 Ata ilə oğul hər ikisi şad.
 Tez birinci bağa etdilər səfər,
 Şah ilə şahzadə, vəzir bərabər.
 Tamaşa etməkçün düşdülər atdan,
 Baxdıqca doymurdu göz bu büsatdan.
 Bağlarda möcüzələr vardı nə qədər!
 Sarayda min cürə şeylər gördülər.
 Cənnətdən gözəldir ikinci saray,

Üçüncü saraya tapılmazdı tay.
 Dördüncüdə sənət o qədər çoxdu,
 Saraylar içində buna tay yoxdu.
 Bu ondan üstündü, o bundan üstün,
 Dördü bir-birindən üstündü bütün.
 Onun hər birinə baxdıqca insan
 Heyran qalır idi bu tamaşadan.
 Kim gözəldir desə birin görəntək,
 Bunu unudardı o birin görəcəm.
 Almağa nə qədər tamahları var,
 O qədər mükafat aldı ustalar.
 Mülkəranın artdı min qat məqamı,
 Yüz min qat çoxaldı həm ehtiramı.
 Ona bəxş edildi sonra hər nə var:
 Ordaki hurilər, bağlar, saraylar.
 Bir il elə şənlik düzəltdi ki, xan,
 Dil onu deməkdən acizdir, inan.
 Mülkəraya: «Tez ol,—dedi hökmdar,—
 Hər bir gecikmədə mütləq zərər var.
 Hər sarayda düzəlt bir fəsil çağın,
 Üç aylıq eyş ilə işrət yarağın.
 Hansı fəsil olsa keçən bu üç ay,
 Ona uyğun olsun gərək o saray.»
 Bunu eşidərkən o müdrik vəzir,
 Əmrlər verməyə başladı bir-bir.
 Xəznə qapılarını açıb bu zaman,
 Verdi kef çəkməyə belə bir fərman:
 Hər fəsil bir saray düzəltsin büsat,
 Qoy hər gün kəsilsin min qoyun, yüz at.
 Bunlara layiq də şərəblə yemək,
 Həm əladan əla, çoxdan çox gərək.
 İpəyə tutulmuş orda hər nə var,
 Yərə döşənmişdi zərif xalılar.
 Meyvənin yox idi orda qədəri,
 Bir də nəhayətsiz Çin yeməkləri.
 Saqi, Çin meyiylə eylə bizi məst
 Ki, bir Çin gözəli edib cana qəsd.
 Çün getdi şənliyə xaqanı Çinin,
 Qoy biz də kef edib, içək həmçinin.

SARAYLARDA ŞƏNLİK

Həməldən gül üzlü günəş keçəntək,
 Minlərlə gül açdı günəşi görcək.
 Dəhrin gəlinini bəzəyib təkrar,
 Məşşatə sənətin edər aşıkar,
 Qamətin gündüzdən, zülfün gecədən
 Düzəldib, bir etmiş onları həmən.
 Yağış nəm eyləsə əgər torpağı,
 Çağ olar qətrədən gülün damağı.
 Bulud yağdıranda gözdən yaşını,
 Nərgiz yerə tikər dərhal başını.
 Nərgizi yuxuda belə görünəcə,
 Sonsuz gülüşlərdən qızarar qönçə.
 Qönçə şirin-şirin gülümsəyərkən,
 Gül olub açılır bu gülüşlərdən.
 Bulud qönçə üstə töküncə şəbnəm,
 O gülüşdən bağı daş olur o dəm.
 Qönçə gülən zaman eşitmədiyin
 Nərgiz yuxuluykən eşitmiş yəqin.
 Nərgiz gül açdıqca rəngi zəfəran,
 Qönçə ona baxıb şadlanır hər an.
 Əgər içməyirsə qönçə onu, bəs
 Neçin ağzın edər zəfəran əbəs?
 Deyəsən o heç də deyil zəfəran,
 Qönçə edər onun ağzında nihan.
 O meyil göstərər ağlamaq üçün,
 Dəhr onu pərişan edər bununçün.
 O öz şıltağından yıxılmamış gər,
 Nədir belindəki bəs o düyünlər?
 Bülbül edir bağda o qədər fəğan,
 Əfğanı eyləyər gül bağına qan.
 Demə gözəlləşmir gül bu fəğandan,
 Dolur hər yarpağı alovla ondan.
 Sevir qızılgülü həsrətli bülbül,
 Bu mənadan olur o, atəşin gül.
 Edincə yarpağı yel parə-parə,
 Bu oddan hər yana uçar şərərə.
 Gülşən başdan-başa gül ilə dolur,
 Hər gül lətafətdə bir gülşən olur.

Bağa yağış saçır sübh yeli güldən,
 Bağ bu odlu güldən alışır həmən.
 Salar bülbül bu od yanında məskən,
 Qanad çalib onu eyləyər rövşən.
 Qızılgül kolları güllər açantək,
 Olur gülşən üzü o güldən gülrəng.
 Çün aləm bu fəsil ala boyanır,
 Əksi şəfəq kimi göylərdə yanır.
 Hər gül varlığından verincə xəbər,
 Şah yaz sarayına eylədi səfər.
 Orda qurulmuşdu o qədər büsat,
 Gülşən də xatirdən çıxırdı heyhat.
 Saraya döşənmiş alrəng ipəklər,
 Bir taxt qoyulmuş ki, göylərə dəyər.
 Oturdu yanında şahın şahzadə,
 Gül rəngi eylədi üzünün badə.
 Gül rəngli bir kürsü qoyuldu ora,
 Üstündə əyləşdi onun Mülkara.
 Çinli gözəllərdi məclisə bəzək,
 Geyimləri oldu hamının gültək.
 Al şərab daşdı gül üzlü saqi,
 El içib qoymadı bir qətrə baqi.
 Oxurdu durmadan bir an nəğməkar,
 Necə ki, bülbüllər oxuyur bahar.
 Hətta sərvlərin yarpağı güldü,
 Saraya hər yandan güllər töküldü,
 Batdı gül yarpağı içrə qonaqlar,
 Günəş şəfəq içrə necə qərq olar.
 İçdi gül rəngli mey şahzadə Fərhad,
 Onun gül üzündən xaqan oldu şad.
 Sevincdən yaş axdı dərhal gözündən,
 Üzünə baxınca getdi özündən.
 Ona hər an etdi min sevgi zahir,
 Başına gül tökdü, gah da cəvahir.
 Qonaqlar deyildi yalnız vurğunu,
 Bütün Çin və Xəta sevirdi onu.
 Çarxın ulduzları döndü bu sayaq,
 Fəsil hesabından üç ay alaraq,
 Bəzəndi atəşin güllərlə saray,
 Hamı keflər çəkdi, mey içdi üç ay.

Vaxta ki, gülşəndə əsdi küləklər,
 Daha qızılğüldən qalmadı əsər,
 Güllər yox oldular torpaq içində,
 Ağaclar gizləndi yarpaq içində.
 Çəmənler geyindi minadan paltar,
 Göy kimi lacivərd olmuşdu onlar.
 Çəmənler içində gözəl sərvlər
 Fərhadın qəddinə bənzəyirdilər.
 Nə sərvü sənubər, onun hər halı
 Sərvü sənubərin oldu misalı.
 Tuti lələiydi sanki yarpaqlar,
 Hər ağac cənnətdə tavusa oxşar.
 Təzə şirəndi hər tükü onun,
 Etmiş tacın şaxdan, yarpaqdan donun.
 Ağaclar deyilsə tavusu bağı,
 Tavusa oxşatmış neçin ayağı?
 Bildi yaxınlaşır yuxunun çağı,
 Tükündə gizləndi tez bir ayağı.
 Qızıl portağaldan yığdı xəzinə,
 Tikdi yarpağından paltar əyninə.
 Budur, bir yandan da incə sarmaşiq
 Dolandı şaxlara sanki bir aşiq.
 Bir yaşıl lövhədir sanki çəmənler,
 Arxlar da gümüşdən bir xəttə bənzər.
 Burada aynatək sular parlardı,
 Üstündə ətrafın xoş əksi vardı.
 Yox, o su bağların sayılır üzü,
 Səbzə də o üzdə bir xətdir düzü.
 Belə bir fəsildə aləm bəzəndi,
 Üfüqlər yamyaşıl, hər tərəf şəndi.
 O, lacivərd rəngli gülşənə getdi,
 Zərif çəmənlikdə ziyafət etdi,
 Mey içdi göy kimi mavi sarayda,
 Lacivərd göyləri salmadan yada,
 Geyib Çin ipəyi xaqanla Fərhad,
 O gün Çin mülkündə oturdular şad.
 Gümüşbədənlilər, o yaşıldonlar
 Yarpaq içrə sərvə bənzərdi onlar.
 Qızıl şərab dolu yaşıl piyalə,
 Yaşıl çəmənlikdə sanki bir lələ.

Çin piyaləsində şərabi-gülrəng,
 Lacivərd göylərdə batan şəfəqtək.
 Şirin əllərində acı qədəhlər,
 Gözəllər məclisdə saqilik edər.
 Kim mey şirəsindən odlansa əgər,
 Məzə sərirləndib, təskinlik verər.
 Bütün adət üzrə danışdıq necə,
 Təam mərasimi oldu öyləcə.
 Gəldi başa çatdı burda da üç ay,
 Dəmadəm kef çəkdi durmadan saray.
 Kəhrəba rəngini alar ikən gün,
 Yarpaq kəhrəbatək saraldı bütün,
 Gəldi kəhrəbarəng sarayın çağı,
 Onun kəhrəbatək açıldı bağı.
 Yarpaqlar kəhrəba rəngini aldı,
 Yamyaşıl çəmənler soldu, saraldı.
 Çün əsir olunca yelə ağaclər,
 Saçdı yarpağını hər yana çinar.
 Çinar, o içindən alovlar daşan
 Bu odu almışdır yarpaqlarından.
 Qızıl saçan zaman su üstə yellər,
 Sular xəncərinin ağzın etdi zər.
 Odlu yarpaqlardan uçdu şərərə,
 Sanki zərvərəqdir, oldu min parə.
 Sarı yarpaq üstə qonunca qarğa,
 Sarı səhra içrə bənzədi dağa.
 Saraldı söyüdlər aşiq üzütək,
 Sarılıq gətirdi elə bil gerçək.
 Çəməndə hər ağaç sanki sarı quş,
 Uçub getmək üçün o hazır durmuş,
 Qanadlarını da etmiş yarpaqdan,
 Tökür lələyini yel əsən zaman.
 Edirdi gecələr sübhün ruzgarı
 Səhər şəfəqitək yarpağı sarı.
 Kim aşıqlər kimi ah çəksə hərgah,
 Rəngini saraldar bəllidir, bu ah.
 Bağda yarpaqları etmək üçün zər,
 Xəzanın nəqqası qızıl əridər,
 O bu məşğələdə özün unutdu,
 Bütün yarpaqları qızıla tutdu,

Günəşə oxşarsa zər saray əgər,
 Yarpaqlar dövrədə ulduza bənzər.
 Bir fəsil göstərdi cahana üzün
 Ki, gün də, ulduz da parladi hər gün.
 Şah ilə şahzadə gəlib bərabər
 Əyləncə yerinə, şənlik etdilər.
 Zəfərani geydi onlar geyimi,
 Hər iki aləmin günəşi kimi.
 Qızıl sürəhinin içində gülrəng,
 Yanır qızıl şərab qızıl suyutək.
 Ev qızıl, yer qızıl, orda dam qızıl,
 Mey qızıl, qab qızıl, əldə cam qızıl.
 Hər şey o sarayda qızıldır, zərdir,
 Bəzəyi ulduzlar, mirvarilərdir.
 Onun qızıl kimi bir görkəmi var,
 Ərişi-argacı qızıl şüalar.
 Müğənni oxuyur yanıq havalar,
 Qızıl qübbə içrə düşür sədalar.
 Meyvələr də ancaq narıncı, limon,
 Narıncı heyvaya qoymaq olmaz son.
 Orda həddindən çox çəkildi keflər,
 Kef üçün yox idi bir ölçü, qədar.
 Əyləncə içində burda da üç ay
 Nəğməylə, şərabla kef çəkdi saray.
 Sonra yarpaqları töküncə yellər,
 Dey civə suları eylədi mərmər.
 Hava kürk geyindi boz buludlardan,
 Bulud civə saçdı havaya haman.
 Qışın soyuqları Çin zərgəritək,
 Gümüşlədi sular lövhəsin gerçək.
 Buluddan tökülən hər xırda qətrə
 Donub, inci kimi səpildi yerə.
 Çaylar yatağını eylədi xəncər,
 Soyuq qətrələrdən düşdü incilər.
 Göy etdi gecədən kömür sərəncam,
 Şəfəqdən od saldı ora hər axşam.
 O odu yandırdı sübhün yelilə,
 Özü də əyildi isinsin deyə.
 Ay tökdu hər gecə çeşməsindən buz,
 Hər donmuş qətrədən olurdu ulduz.

Buz etdi yer üzün aynatək parlaq,
 Buna Çin aynası söyləyin ancaq.
 Soyuq, od təbindən istini aldı,
 Daha qığılçılar qəzəbsiz qaldı.
 Qızıl küldə sincab istisi yoxdu,
 Tülkü dərisindən şölə soyuqdu.
 Qırmızı əqiqdi yanan kömür san,
 Tər gülə oxşardı o donduğundan.
 Qızıl od soyuqdu qızılgül kimi,
 Tüstü gül üstündə bir sünbül kimi.
 Bu zaman başladı elə şaxtalar,
 Sal daşa çezrildi o ipək sular.
 Yoxsul, nəfəsilə isitdi əlin,
 Köksünə bərk sıxdı sonra dizlərin.
 Əlin qoltuğunda gizlədib hər an,
 Çiyin uca tutdu qulaqlarından.
 Məzacı yerində yoxdu deyə, gün
 Nur yerinə kafur saçmışdı bütün.
 Cahan, qarlarilə elə bil kafur,
 Hava, buzlarilə tamamen büllur.
 Artıq soyuqların yetişdi dəmi,
 Qar yağıb ağappaq etdi aləmi.
 Ağ kafur rəngdəysə geyimləri gər,
 O, qu tükü kimi istilik verər.
 Gəldi ulduzlartək tamam qonaqlar,
 Düzüldü məclisdə Ülkərtək onlar.
 Çin nazəninləri yığıldı həməni,
 Tutub min naz ilə Çin qədəhindən,
 Onun adı isə gər Çin fəğfuri,
 Rəngi də həmçinin olmuş kafuri.
 Xülasə, ordakı şənlik və büsat
 Burda deyiləndən artıqdı yüz qat.
 Keçdi şənlik günü yazdıgımıztək,
 Nə ki yazdıgımız, həm yüz qat yüksək.
 Belə keçirdilər burda üç ayı,
 Şahzadə bəzədi bu dörd sarayı.
 Bunun hamısından məqsəd: şahzadə
 Nəşələr içində qaldırsın badə.
 Çün badə nəşəni hər an təzələr,
 Məclisə tükənməz bir şənlik gələr.

Lakin o, tərzini etmədi təğyir,
 Dəyişmək olarmı nə yazsa təqdir?
 Həm sözü, həm ahı kədərlə doldu,
 Qəlbinin qonağı nalələr oldu.
 Birisi ağlarsa, ağlardı zar-zar,
 Elin azarından tapardı azar.
 Başı dumanladar atəşin sözlər,
 O, soyuq bir ahdan odlu ah çəkər.
 Duyar el dərindən onun könlü qəm,
 O da yaxa yırtar, kim yırtsa o dəm.
 Biri məhəbbətdən etsə rəvayət,
 Deyər, təkrar olsun həmin hekayət,
 Müfəssəl sorardı o işdən nişan,
 Nişanı qəlbində saxlardı pünhan.
 Aşıqlər birləşsə, o olardı şad,
 Ələmdən, qüssədən xəyalı azad.
 Ağlardı yetişsə nə zaman hicran,
 Tökərdi gözləri yaş yerinə qan.
 Xaqan bu işlərə baxdıqca bir-bir,
 Gördü düz deyildir tökdüyü tədbir.
 Heyrətlər bürüdü onu bu zaman,
 Oğluna baxdıqca çaşırdı o xan.
 Saqi! Qədəh gətir, halım yamandır,
 Qədəh ətrafına yol ver, amandır.
 Qəlbə eşq atəşi salsa şərərə,
 Ona mey suyundan yox başqa çarə.

ƏMİR ƏLİŞİR (ə.p.) RƏHMƏTİN "KİTABİ MÜHAKƏMƏTÜL-LÜĞƏTEYN" ADLI SÖZLÜYÜ

"Şükür olsun Allaha ki, o, insanı nitq və dil şərəfi ilə digər məxluqlardan üstün tutdu, onun dilinin şirinliyini, bəyanının şəkərliyini izhar etdi, onun təşəkkürünə, minnətdarlığına və şəhadətinə layiq oldu!".

Ey söz billə qılğan afərinəş ağaz.
 İnsanın arada eyləgən məhrəmi-raz,
 Çün "kün fəyə kün" safhasığa boldı tiraz.
 Qılğan annı nütq ilə barıdın mümtaz.

"Ey söz ilə dünyanı yaradan
 İnsanı özünə sirdaş eyləyən.
 "Kün fəyə kün" səhifəsində oldu bərabər
 İnsanı nitq ilə digərlərindən üstün tutan".

Sübənəllah gör nə kamil qüdrət sahibidir ki, "Adəmin palçığını qırx günə yoğurmaq" kərəmi ilə insana məzmun, "bütün adları öyrətmək" kərəmi ilə isə ona qabiliyyət verdi və onu "əl-mütəkəllim" (nitq sahibi) isminə layiq gördü. Ta o bu ada layiq görülmək şərəfi ilə cəmi məxluqata başçı oldu və bu təşrif ilə hamısından üstünlük tapdı.

Yəni ki, çu aləmni yaratdı Məbud,
 Aləm iliqə qüdrət ilə birdi vücud.
 İnsan idi məqsud ki, boldı mövcud,
 İnsanın həm Həbibini irdi məqsud.

"Yəni ki, bu aləmi yaratdı Tanrı
 Aləmi öz qüdrətilə şəkilləndirdi.
 Əsas məqsəd insanı yaratmaq idi, yaratdı.
 Peyğəmbərin sevgisinə görə inanı yaratdı".

Mütəkkəllimi ki, ərəb fəsihləri bəlağət gülbəngin fəza gülşənindən aşıranda, onun nitq bülbülü "ənnə əfsahu" tərənnümü ilə onların dilinə şirinlik verdi və davaları avazəsin yerəcən çatdırdı.

Ol vəqiq ki, nə aləm idi, nə Adəm
Qılmaydur idi bularnı sunn ilgi rəqəm.
Çün ol özünün xilqətidin urdı dəm,
Məntuqi idi "güntü nəbiyyən fəfhəm".

"Allah-təala ondan və onun mübarək nəslindən və pak silahdaşlarından razı olsun və ömürlərini uzun eləsin".

Təkəllüm əhli xırmanın sünbül yığıcı və qiymətli söz dürləri xəzinəsinin sədaqətli gözətçisi, nəzm gülüstanının şirin nəğməli bülbülü, Nəvai təkəllüsü Əlişir, - Allah onu hər dərd-bələdan və pis əməldən hişf eləsin, - belə ərz edir ki, söz dürdür, onun dəryası isə könüldür. Və könlü irili-xırdalı cəmi fikirlərin mədənidir. Necə ki, dəryadan gövhəri qəvvas çıxarır və onun qiyməti cövhərinə görə bilinir, könlüdəki söz dürrü və nit zinetini göstərir. Və onun qiyməti fəhm mərtəbəsi baxımından şöhrət və şan tapır. Hər gövhərinə öz qiyməti var; gövhər var bir dirhəmə, gövhər var yüz tūməne.

İncüni alsalar müfərrih üçün
Minq bolur bir dirəmgə bir misqal.
Bir bolur həm ki, şah qulaqqa salur -
Qiyəti milk, abresi əmval.

"İncini ondan dərman düzəlməkçün alanda,
Beləsində minlərlə toxum olur ki, hər
misqalı bir dirhəmdi.
Elə inci də var ki, şah qulağından asır.
Onun ləyağəti bütün ölkə, dəyəri bütün xəzinədir".

Söz dürlərinin fərqi bundan da hüdudsuz və mərtəbəsi bundan da nəhayətsizdir. Çünki onların nəcibindən cansız bədəne pak ruh gələr, kəsifindən isə sağlam tənə ölüm zəhəri çökər.

Söz gövhəridür ki, rütbəsinin,
Şərhidədir əhli-nitq aciz.
Andın ki, irür xəsis mühlik,

Körgüzgüçədür Məsih muciz.

"Söz elə xəzinədi ki, hətta natiqlər
Onun məziyyətlərini açmaqda gücsüzdülər.
Sözlə pis adam qan təkər,
Sözlə Məsih möcüzə törəder".

Sözün çeşidləri əqlə və təsəvvürə sığmaz. Əgər çox mübaligəyə varmasaq, qısa yazıb, ixtisarla danışsaq, onda görərik ki, onları yetmiş iki növ bölünmə ayırmaq olar. Bu da yetmiş iki xalqa dəlalət edir. Butun təfsilatı isə budur: məskunlaşmış yer üzündəki yeddi iqlimin hər birində gör nə qədər ölkə, hər ölkədə nə qədər şəhər, qəsəbə və kənd, hər çöldə nə qədər köçəri ulus var! Hər dağın qollarında və təpələrində, hər bəhrin ada və sahillərində neçə-neçə tayfa yaşayır! Hər camaat öz sözləri ilə özgülərdən, hər tayfa öz danışığı tərzilə başqalarından seçilir. Hərənin dilində özünəməxsus bir neçə xüsusiyyət var ki, o, özgülərdə yoxdur. Heyvanların, vəhşilərin, quşların dili də bu cürdür: hərəsinin öz səsi, öz danışığı, oxşarsız avaz və nəğmələri var.

Amma sözün və danışığın məqsədi mənadı, yuxarıda sadalanan canlılarsa insanlar üçün yaranıblar, ona görə də məna yalnız insanda bilinir. Söz onun sözündə, nitq onun kəlamında varır.

İndi gəldik söz bəyanına və kəlam dastanına. Çeşid-çeşid kənd və şəhərlərdə, dağ və çöllərdə, meşə və vadilərdə nə qədər xalq var, - yuxarıda onların adları çəkildi, fərqi və rəngarəngliyi şərh edildi, - onlar hamısı fikirlərini ifadə etməkçün (məüyyən) sözləri dilə gətirir və o sözlərdən məna fəhm olur. Bütün dillər arasında ərəb dili öz fəsaht üslubuna görə seçmə və bəlağət bəzəyinə görə müstəsna bir dildir, heç bir əhlinin bunda davası yoxdur. Onun sözü həqiqət, işi doğru yol göstərməkdir, çünki adı uca, böyük, qadir Allahın kəlamları, bu kəlamların möcüzəli nizamı bizə o dildə nazil olub. Rəsul əleyhissəlavət və əs-salamın xeyir-dualı hədisləri də bizə bu dildə çatıb. Müqəddəs və möhtərəm olan böyük şeyxlər, - Allah onların qəbirlərini nurla doldursun, - tövsiyyə etdikləri bir sıra həqiqətləri və elmləri, həmçinin yazı libasına geyindikləri gözəl hikmətləri də o bərəkətlə sözlər və işarətlərlə ifadə ediblər.

Allah! Allah! Bu bağçanın insan ruhunu ucaldan tamaşasına və qəlb oxşayan bu gülşənin paklığına bax! Ki, onun bağbanı "Biz buludlardan gurultuyla yağış tökdük, torpaqdan toxum və bitkilər, meşələr və bağlar yaratdıq" kərəmi ilə dil açır, xoş nəvalı bülbülü

isə məlahətli səsiylə peyğəmbərlikdən xəbər verir və müqəddəs mücdə nəğməsini oxuyur; ordakı quşlardan bəziləri "Örtük açılsa əgər, yaxınlıq artmaz" ədası ilə öz tərənnümlərində ali həddə çatırlar. Və başqa quşları peyğəmbərlik izharı və (doğru yola) rəhbərlik iddiası ilə, əsl inam təlqin edən məlahətli səsləriylə həqiqətə çağırən nəğmələr oxuyurlar:

Ki ta bolğay cihan bağı bu gülşən mivədar olsun.
Harimidə bu bülbüllərğa bu gülbəng bar olsun.

"Bu dünyanın bağı durduqca, qoy gülzarı bəhrəli olsun,
Qoy bu bağdakı bülbüllər şirin səslə oxusun".

Bundan (ərəb dilində) başqa, əsl mütəbər olan üç növ dil var. Və o dillər öz ibarə gövhərləri ilə (onlarda) danışanların nitqinə zinət verir ki, onların hərəsinin də çoxlu qolları var. O üç dilin - türk, fars, hind dillərinin mənşəyi Nuh peyğəmbər salavatullahü-əleyhin üç oğluna - Yafəsə, Sama və Hama gedib çıxır.

Bunun qısa təfsilatı budur: Nuh əleyhis-səlam Tufan dalğalarından nicat və onun təhlükəsindən həyat tapdı. Bütün canlılar aləmində bəşər cinsindən əsər, insan növündən əlamət belə qalmamışdı. Yafəsi - təvarix əhli onu türklərin ulu babası sayır - Nuh Xitay (Çin) ölkəsinə göndərdi; farsların ulu babası sayılan Samı İrandan Turanadək uzanan ölkələrə vali qoydu; hindlilərin əcdadı olan Hamı isə Hindistan ölkəsinə yola saldı. Və bu üç peyğəmbərzadə hakimlik elədikləri ölkələrdə qərar tutdular və nəsil-nəsil artdılar. Təvarix əhlinin hamılıqca dediklərinə görə türklərin ulu babası Nuh oğlu Yafəs peyğəmbərlik tacı və elçilik mənəbi ilə qardaşlarından üstün oldu. Bu üç dil - türk, fars, hind dilləri Nuhun həmin üç oğlunun övlad və rəiyyətləri arasında yayıldı.

Çün Ham Nuh əleyhis-səlama biədəblik eləmişdi, onun mübarək dilində Ham barəsində qarğış gəldi. Bu səbəbdən onun rəngi ağılıqdan qaralığa düşər olub, dili şikəstlik zahir qılıb, fəsaht və bəlağət hiyləsindən kənar qaldı. Və onun övlad və rəiyyətlərindən əmələ gələn hind ölkəsinin əhalisinin rəngləri məktəb əhlinin məşq vərəqi kimi qara rəngli, bəlkə də, gecə-gündüz rəngli oldu və dilləri, tifilin ucu kor qələmi kimi yad ifadə ilə təhrir və təkrir bəzəyindən aciz və zəbun qaldılar. Əlbəttə, bu heç də o demək deyil ki, (onlar) hər vərəq üzünü mürəkkəb qarası ilə öz üzlərinin səhifəsi kimi qaralamırlar, öz dilləri kimi şikəst qələm dili ilə ifadə etmirlər. Amma o səhifələrindəki yazıların özlərindən savayı heç kim bilməz

və o quzğun ləhcələrini o savad əhlindən özgə heç kəs oxumaz və fəhm qılmaz.

Ərəb dili və yazısından kəlam, hind dilindən isə uğursuz və mənasız nitq hasil olduğundan, biri şərəfli aqibəti və ülmi mənzili, o biri hədsiz uğursuzluğu və alçaq mərtəbəsi üzündən aradan çıxdı. Qaldı türk sözləri ilə məqsud ifadəsi və fars ibarələri ilə kəlam mənası.

Məlumdur ki, türk sərtdən daha fəhmli və aydın idraklı, xilqəti daha saf və daha pak məxluqdur. Və sərtdən əqli və elmi düşüncəyə daha meyli olmağı, ali və elmi fikirlərdə özünü daha fərasətli göstərməyi ilə seçilir. Bu hal türklərin həqiqətə, saf və düz niyyətli olmalarından, sərtdən isə elmi-fünün və hikmətcil olmalarından doğur, lakin onların dilləri kamillik və naqislik baxımından təfəvütlüdür: söz və ifadə yaratmaqda türk sərtdən daha mahirdir və öz sözlərində sərtdən ibarələri ilə müqayisədə daha üstün məziyyətlər göstəribdir ki, inşallah, yeri gələndə bu barədə ayrıca danışacağıq.

Türklərin incə təbinin sərtdən üstünlüyünə bundan da aydın və layiqli sübut varmı ki, bu iki tayfanın kişi və qadını böyükdən-kiçiyə hamısı bütün nəsillər boyu bir-birilə sıx qarışıb. Bu birinin o biri ilə qaynayıb-qarışmağı və sözü-söhbəti nə miqdardırsa, o birinin də bu biri ilə həməncə sözü-söhbəti var. Sərtdən içində təb və bilik əhli, elm və dərrakə zümresindən olan adamlar az deyil. Türk elində isə, əksinə, savadsız və sadə camaat daha artıqdır. Amma türkün ulusundun kiçiyinəcək, nökrindən bəyinəcən hamısı sərtdən dilini başa düşür. Yeri gələndə düşükləri hal və vəziyyətə uyğun olaraq, hamısı sərtdən danışa bilir, bəziləri hətta bu dildə danışanda fəsaht və bəlağət göstərirlər. Türk şairləri isə fars dilində rəngarəng şerlər və şirin kəlamlar yazırlar. Amma sərtdən ulusunun rəiyyətinə əsilzadəsinəcək və savadsızından aliminəcək heç biri türk dilində danışmır, danışanlar isə onun mənasını bilməz. Əgər yüz və ya min sərtdən biri türk dilini öyrənib, bu dildə danışarsa, onu eşidən hər bir türk anlayacaq ki, o, sərtdən. Beləliklə, türkcə danışan hər bir sərtdən rüsvayçılığını özü də dili ilə faş etməkdədir.

Türkün əsl-xilqətdə sərtdən incə təbli olduğuna bundan tutarlı tanıtıq-sübut yoxdur və heç kim bunun müqabilində heç nədən dəmə vura bilməz. Əgər sərtdən türkcə dilini qarşısında acizdirlərsə, bunun səbəbləri var, çünki türk sözlərini yaradanlar uzun zamanlardan bəri öz nitqlərini daima kamilləşdirmiş və xüsusi anlayışların ifadəsi üçün elə sözlər yaratmışlar ki, bunları təcrübəli adam izah eləməsə

başə düşmək olmaz. Məsələn: quvarmaq, quruqşamaq, üşərmək, cıcaymaq, inqdəymək, çiqrəymək, dumsaymaq, umunmaq, osanmaq, iqmək, iqmək, oxranmaq, tarıqmaq, aldamaq, arğadamaq, işənmək, iqlənmək, aylanmaq, irikmək, igrənmək, avunmaq, qıstamaq, qınamaq, quzğalmaq, savrulmaq, çayğalmaq, devdişimək, qımsanmaq, qızğanmaq, nikəmək, sılanmaq, tanlamaq, qımırdamaq, sirpmək, sirməmək, kənərgəmək, sığırmaq, sığınmaq, qılmaq, yalınmaq, munqlanmaq, indəmək, tirgəmək, tivremək, kınqğaymaq, sağaldamaq, sinqrəmək, yaşqamaq, ısqarmaq, künqrənmək, soxranmaq, sıpamaq, qaralamaq, sürgənmək, küymənmək, inqranmaq, töşəlmək, munğaymaq, tançqamaq, tançqalmaq, körüksəmək, buşurğanmaq, boxsamaq, kirkinmək, sögədmək, busmaq, bürmək, türmək, tamşımaq, qahamaq, sıpqarmaq, çiqərgəmək, cürgənmək, örtənmək, sızğurmaq, körpəkləşmək, çubrutmaq, çırğamaq, bıçımmaq, qınqranmaq, sinqürmək, kündələtmək, kömürmək, yik/girmək, küngürdəmək, kinərgəmək, gizərmək, doptulmaq, cıdamaq, tözmək, qazğanmaq, qıçığlamaq, cımdıqlamaq, kəngirəmək, yadamaq, qadamaq, çığanmaq, köndürmək, söndürmək, suqlatmaq.

Bu yüz fel müxtəlif məqsədləri ifadə etməkçün işlənən sözlərdir ki, onların heç birinə sət dilində qarşılıq söz yoxdur, halbuki onlar hamısı vacibdir və danışmaq zamanı hər adam onlara böyük ehtiyac duyur. Özü də bunların əksəriyyətinin mənasını sətlların dilində vermək mümkün deyil. Yalnız az bir qismini təsvir yolu ilə anlatmaq olar, özü də hər sözün izahı üçün neçə söz tərkiibi işlədəndən sonra. O da ərəb sözlərinin köməyi ilə. Türk dilində bu cür sözlər lap çoxdur. Məsələn, bu sadaladığımız yüz sözdən bir neçəsi üzərində dayanıb, dediyimizi müqayisə yolu ilə sübut etməyə çalışaq ki, özgələri də buna inansın.

Şairlərin əksəri meyın tərifiində zərif mübaliğələr söyləyiblər. Və bu bir qaydadır ki, mey içmək qaydalarını təsvir edərkən çox söz deyib, dərin incəliklərə varıblar. Biri "sıpqarmaq" sözüdür ki, incə mübaliğə bunsuz ötməz. Türk şerində belə bir beyt var:

Saqiya, tut badə kim, bir ləhzə özümdin baray,
Şərt bu kim, hər neçə tutsanq ləbaləb sıpqaray.

"Ey saqi, şərab ver, bir anlığa uyum,
Şərab ver, nə qədər versən, bir qurtuma
boşaldacam onu".

Ayə, bu "sıpqaray" sözünün məzmununa yetişəndə fars şerində nə əlac eləsinlər? "Tamşımaq" sözü var ki, hədsiz zövq almaq məqsədi ilə, - başına çəkib tez içmək yox, - ləzzət tapa-tapa, az-az içməyə deyirlər. Türk şerində bu sözün bu gizli mənasını açan belə bir beyt var:

Saqi çu içib, manqa tutar guş:
Tamşı-tamşı annı kılav nuş.
"Saqi sərxoş olub mənə iki dəfə artıq süzəndə
Şərabı dadından ləzzət ala-ala içəcəyəm".

"Buxsamaq" sözünün mənası barədə isə türk bu beyti deyib:

Hicr ənduhidə buxsapmen, bilə alman nitey?
Mey ilacımdur qopub deyri-fənağa əzm itey.

"Sevgilimin həsrətindən qəmə batıb
bilməyirəm neyləyim.
Dərmanım şərabdı, alıb yollanacağam
yoxluq meyxanasına".

Farsca danışan türk bəyləri və əmirzadələri fars dilində "buxsamaq" sözünün mənasını versinlər görüm necə verirlər!

Şərin bina və məhvəri eşqdir və aşılıqdə ağlamaqdan da küllrək və daimrək əmr yoxdur. Və onun cürbəcür çalarları var. "Yığlamsınmaq" məzmununda türk bunu deyib:

Zahid ışkın desə qılğay faş,
Yığlamsınuru - köziqə kilmes yaş.

"Əgər zahid sevgisini bildirmək istəyirsə,
Nə qədər çalışsa göz yaşları axmaz ki, axmaz".

"İnqrəmək" və "sinqrəmək" dərd ilə, gizlincə, ahəstə ağlamaqdır və bunların arasında təfavüt az tapılar. Türk dilində bunu belə bir beyt təsdiq edir:

İstəsəm devr əhlidin ışkınqını pinhan eyləmək,
Kiçələr qah inqrəməkdür adətım, qah sinqrəmək.
"Sənə olan eşqimi bu dünyanın adamlarından
gizlətmək istəsəm,

Onda gecələrım göz yaşları və sıtqamaqla keçəcəm".

Fars dilində bu məzmununda söz yoxdu, şair nə çarə tapsın... "Sıtqamaq" isə ağlamağa mübaligə, şişirtmədir. Türk bu haqda bunu deyib:

Ol ay ki, külə-külə, qıraqlattı meni,
Yıqlattı meni, dimay ki, sıtqattı meni.

"Gülə-gülə məndən üz döndərən, ay məni
Nəinki ağlatdı, hətta sızlatdı məni".

Yenə ucadan hönkürə-hönkürə ağlayırlar ki, ona "ökürmək" deyirlər. Və bu mənada türkçə bu beyt var:

İşim tağ üzrə hər yan eşk seylabını
sürməkdir,
Fıraqlaşubıdın hər dəm bulut yanqlıq
ökürməkdir.

"İşim-gücüm dağ başında durub,
Dörd bir yana göz yaşını sel kimi axıtmaqdır.
Həsət dərdindən buludlarda çaxan göy gurultusu
kimi hönkürməkdir".

Fars dilində "ökürmək" sözünə uyğun söz olmadığına görə farsdilli şair bu cür qəribə bir məzmunu ifadə etmək imkanından məhrumdur.

Ağlamağın "ökürmək" çaları müqabilində "inçirmək" çaları da var: "inçirmək" için-için ağlamaq deməkdir. Türk dilində bu söz belə işlənir:

Çərx zulmidə ki, boğzumnu qırıp yıqlar men.
İqiqür çərx kibi inçirip yıqlar men.

"Taleyin təkərləri altda boğazım yırtılınca
hönkürürəm,
Və hər dəfə hərləndikcə cəhrə təkəri tək
getdikcə hıçqırıp ağlayıram".

"Hey-hey" sözünü ağlamaq feli ilə yanaşı işlətməklə sartlar özlərini türkçə danışanlara şerik sayırlar; bu sözün də kökü türk dilinə gedib çıxır. Mən fəqirin bu beyti məşhurdur:

Nevayi, ol gül üçün hey-hey yıqlama köp,
Ki, hey diquncə nə gülbün, nə gonça, nə gül bar.

"Ey Nəvai, o qızılğüldən ötrü bu qədər ağlama,
Ağzını açmağa macal tapmamış görərsən ki,
nə kol, nə qonça, nə də qızılgül qalıb".

Türk dilində "qımsanmaq" (şiddətlə istəmək, həsrətdə olmaq) və "qızğınmaq" (qısqanmaq, həsəd aparmaq) kimi iki qəribə söz var ki, onların ifadəsi bu beytdə açılır:

İzarıncı açarğa qımsanur men,
Vəli el körməkiqə qızğanur mer.

"Həsətlə gözləyirəm açasan üzünü,
Amma sənə baxanlara həsəd aparıram".
(səni qısqanıram onlara)

Farsca şer yazan şairlər bu gözəl məzmunu bir kəlməylə ifadə etmək imkanından məhrumdurlar.

Aşiqin ayağına batan tikan sartlar "xor" deyirlər. Amma türk dilində "çökür" deyilən tikan var ki, bunun ağrısı daha dəhşətlidir. Sart dilində bu söz yoxdur. Türkçə bu haqda bunu deyiblər:

Çökürler Kim, seninq yolunqda tevrəlmiş
ayağımğa
Çeki bol kuy qərdin sürme tartar men
qarağımğa.
"Sənə doğru yolda ayağıma batan tikanları
çıxardım.
Tikanla getdiyim yolun tozunu sürmə əvəzinə
çəkdim gözlərimə".

Eşq təriqində məhbubun üzünü görmək müyəssər olsa, aşiqin niyaz (ehtiyac) üzündən "tilmürmək"i (qəm və kədər içində itaətlə

ona baxıb durmağı), çox münasib işdir. Bu söz onlarda yoxdur, heç buna oxşar sözləri də tapılmaz. Türkçə isə bu barədə belə deyiblər:

Tökədür qanımnı hər dəm gözlərinə baqıp turup.
Kim neçə yüzümqə baqqaysın yıraqdın tilmürüp.

"Sən mənə baxanda hər an gözlərin qanımlı tökür.
Nə vaxtadək beləcə uzaqdan baxacaqsan mənə?"

Türk dilində məhbubu xatirinə özünə bəzək-düzək verməyi bildirən "yasanmaq" sözü var ki, sət dilində bunun müqabilində "arəstə" və "arayış" sözlərini işlədirlər. Amma "yasanmaq" sözünün mübaliğə dərəcəsi olan "bizənmək" sözünə uyğun sözləri yoxdur. Bu sözləri belə deyiblər:

İrür bəs çu hüsnü-mələhat sanqa,
Yasanmaq, bizənmək ne hacət sanqa?

"Sən ki, bu qədər gözəlsən, qəşəngsən.
Nəyinə lazım sənə bəzənib-düzənmək?"

Gözəllərin göz və qaşları arasına ki, "qabağ" ("göz qapağı") deyirlər, fars dilində bu üzvün adı yoxdur; gözəlin cəmalını vəsf edən bir məsnəvidə belə deyiblər:

Menqizləri gül-gül, mücələri xar,
Qabaqları kinq-kinq, ağızları tar.

"Üzləri qızılgül yanaqlı, kiprikləri bir tikan.
Göz qapaqları geniş, dodaqları nazik".

Eşqli çağlarda göz yaşları və ağlamaq müqabilində ah (çəkmək) və "ısığ dəm" (yanğılı nəfəs almaq) daha ümdədir, türklər dəmi (yanğılı nəfəs almağı) "çakın"a (şipşəyə), ahı isə "ıldırım"a bənzədərək deyiblər:

Firakınq içrə ulus örtəməkkə, ey mahım,
Çakın durur demimu-ıldırımdurur ahım.

"Ey ayüzlü, sənəin həsrətinlə alışib-yanan
nəfəsim şimşək olub ölkəni dağıdar.
İniltilərim sə mənəim göy gurultumdur".

Sət dilində hətta "çakın" və "ıldırım" kimi iki geniş yayılmış və mötəbər şeyin adı yoxdur və onları ərəb dilində "berk" və "saika" sözləri ilə ifadə edirlər.

Və hüsnü tərifi ən ulu xala ki, türklər "minq" adı qoyublar, onlar ad qoymayıblar. Türk bu tərifi belə təsvir eləyib:

Anınq ki, al ininqdə minq yarattı.
Boyu birlə saçını tinq yarattı.

"Tanrı gözəlin alyanaq sifətində iri xal yaradıb,
Saçlarını və boynunu bir uzunda edib".

Əgər söz yaratmaqda onların təqsirini bir-bir sadalasaq, söz uzanar, çünki (türklərdə olub, sətərlərdə olmayan) sözlər saysızdı.

Bütün təb əhli və bələğətli kəlam həvəskarlarına məlumdur ki, şerdə təcni və eyham geniş yayılıb. Bu uğurlu ibarə və xeyirxah söz və işarətdə fars diliylə müqayisədə daha çox təcniəmiz söz və eyhaməngiz nüktə var ki, onlar nəzmin yaraşığı, zinətidir və bədiiyyəinə əsas səbəbdir. Məsələn, "at" sözü ki, bir mənası aləmdir (nəyinsə adıdır), bir mənası atdır (heyvan), bir mənası isə əmr bildirən feldir ki, daşını və ya oxunu "At!" deyib buyururlar. Təcniədə bu ad belə deyilibdir:

Çün pərivü-hürdur atınq, beqim,
Sürət içrə dev irür atınq, beqim,
Har xadenqi Kim, ulus andın, kaçar,
Natuvan canım sarı atınq, beqim.

"Əgər adın huri-mələkdisə, ey mənəim xanımmı,
Onda atın div kimi yeyin çapacaq,
ey mənəim xanımmı:
Hamını qaçaraq salan oxlarını
Tuşla mənəim qəlbimə, ey xanımmı".

Bu iki beyt tam təcni əmələ gətirir, həm də yalnız türk şerinə xasdır və sətərdə yoxdur, buna tuyuğ deyirlər. Əruz barədə yazdığım

"Vəznlərin ölçüsü" (tərəzisi) ("Mizanül-əvzan") adlı əsərimdə bunun tərifi (gözəl məziyyətləri) barədə danışılıbdır.

Götürək yenə "it" sözünü, bunun da üç mənası var (it, itmək, itələmək):

Ey rəqib, özni anqa tutsanq həm it;
Bizqə rahm eyləp aninq kuyidin it.
Gərçi bar duzaxça ışıqınq şöləsi,
Bizni öz ilqinq bilə ol sarı it.

"Ey rəqib, hərçənd sən qıza it kimi öyrəşmişən,
Gəl xoşluqla rədd ol onun kuyindən.
Əgər sənin sevginin odu cəhənnəm odu kimidisə,
Öz əlinlə at məni o odun içinə".

"Tüş" sözündə də bu növ üç mənə var. Yenə "yan" və "yak" sözlərində də bu haldır. Türk dilində bu cür üç mənalı sözlərin sayı hüdudsuzdur. Və xeyli söz tapılar ki, dörd mənalıdırlar, məsələn, "bar" sözü: bir mənası varlıq, mövcudluqdur, bir mənası - getmək əmridir, bir mənası yük, bir mənası isə bardır, bəhrədir.

Beş mənalı sözlər də tapmaq olar; "sağın" sözü kimi: bir mənası yada sal, xatırla; o biri mənası - sağmal qoyun; eşqdən sərməst, məcnun və ya bimar (xəstə) olan adamların da hansına istəsən, "sağın" demək olar.

"Tüz" sözündə də neçə mənə desən, tapmaq olar. Biri ox, nizə kimi düz deməkdi. Bitkisiz, qupquru çölə və rast adama da "tüz" deyirlər. "Tüz" üstəlik sazı sazlamaq əmri, iki adamın öz aralarında razılığa gəlməsi, həm də dost məclisinin zینəti deməkdir.

"Kök" sözünü də çox mənalarda işlədirlər. Biri asimandır (göy), biri ahəngdar (musiqidə), biri bitkilərin göyerməsidir (göy). "Kök" həm də döyənəyə deyirlər. Göyertinin, çayırın da adı "kök"dür. Türk dilində üç, dörd, beş və daha çox mənalı sözlər saysızdı, fars dilində isə belələri yoxdu.

"Vav" və "yə"yə məlum və məchul qafiyələrdə fars şerində də rast gəlinir, amma bu dildə onlar iki hərəkədən (saitdən) artıq qəbul etməzlər. "Vav"a misal: xod və dud (özüm və təstü), zor və nur (güc və işıq). "Yə"yə misal: pir və şir (müəllim və şir). Türk sözlərində isə bu məlum və məchul hərəkə - həm "vav", həm "yə" üçün dörd növ tapılar. "Vav" üçün "ot" sözünü götürək: ot - yandıran şey, od; öt - keçmək, ötmək; "ut" - qumar oyununda rəqibə udmaq əmrini

bildirir; "üt" - hamısından ən incə saitlənmədir - ölü heyvanın başını oda tutub tükünü artırmaq (ütmək) mənasındadır. Daha bir misal: "tor" - tələ, tor; "tur" - ona nisbətən incə saitlənmədir - quşlar qonan dirək; "tör" - bundan da incə saitlənmədir - evin yuxarı başı; ən incə saitlənmə, "tür" isə pərdəni və ya qapını eşik tərəfdən "türləmək" (naxışla bəzəmək) əmridir.

"Yə" nə üçün isə üçdən artıq saitlənmə tapılmaz: "Bez" - sartların kudud - dəmir adlandırdıqları şeydi; "biz" - farsca "ma", ərəbcə "nəhnu" - (biz); nəhayət, "biyz" - sartların "dərəfş" (burğu) dedikləri əşya. Daha bir misal: "tər" - tərək mənasında (yığmaq, dərmək), "ter" - ondan incə saitlənməylə -sartların "arak" və "xoy" tər dedikləri şey; "tir" - ən incə saitlənmədir, ox mənasındadır. Üç və daha artıq saitlənməsi olan sözlər çoxdu və onlar indiyə kimi dildə qalıblar.

Sözlərin ifadəlik imkanlarını artırmaq və xüsusən də qafiyələnməni asanlaşdırmaq üçün bəzi hərflərin uyğunluğu mövcuddur. O cümlədən, sonda gələn "əlif" və "ha" arasında elə bir uzlaşma, ortaqlıq var ki, o sözlər sonu "əlif"lə qurtaran bütün sözlərlə qafiyələne bilər. Beləcə, "ara" sözünü "sera" və "dera" ilə qafiyələndirmək olar, amma bunlar həm də "sərə" və "dəre" sözləriylə qafiyələnilər. Bir misal da gətirmək: "yeda"nı "səda" və "badə" ilə qafiyələndirmək mümkündür.

"Vav" və "zəmmə" arasında da o növ ortaqlıq var. Belə ki, "irür" sözün "hür", "dürr" və "gürur", "zarur" sözləri ilə qafiyələndirmək olar. "Yə" ilə "kəsre" arasında da ortaqlıq dəxi bu növdür: "ağır" və "bağır" sözlərini "sadir" və "kadir", həmçinin "təxir" və "təğyir" sözləri ilə də qafiyələndirirlər. Fars dilində bu xüsusiyyətlər yoxdur.

Bu cür sözləri yaradanlar çox incə çalarları nəzərdə tutmuş və dilə qərribə məzmun və məfhumları ifadə edən sözlər gətirmişlər. Bunların bəzilərindən bir neçə nümunəni artıq gördünüz.

Qida və hər təam ki, yeyiləndir, türklər buna "gigülük", su içmək və içilə bilən hər şeyə isə "içkülük" deyirlər. Sart elinin çoxu, bəlkə də hamısı həm yeməyi, həm də içməyi "xordan" sözü ilə ifadə edirlər.

Qardaşın da həm böyüyünə, həm də kiçiyinə "bəpadər" deyirlər, türklərdə isə böyüyü "ağa", kiçiyi - "ini" adlanır. Onlar böyük və kiçik bacını "xohər", türklər isə böyüyü "iqeçi", kiçiyi "sinqil" çağırırlar. Türklər atalarının qardaşlarını "abağa", analarınınkini isə "tağayı" adlandıırırlar. Sartlar isə heç birinə ad təyin eləməyiblər

və onları "am" və "xal" kimi ərəb sözləriylə ifadə edirlər. Sartlar süd qardaşlarını türkcə "kökəltəş" çağırırlar. Atalığı və analığı da bu dildə çağırırlar ("etəkə" və "inəkə").

Məlumdu ki, sartlar "ak öy"ə (çadıra) "xaprah" ad qoyublar. Amma onun ayrı-ayrı hissələrini türkcə deyirlər: tünqlük, üzük, torluğ basruğ, çığ, qanat, gözünək, uğ, bağış, bosağa, irkənə və sair.

"Ov" (ovlamaq) və "quş" (quşlamaq) sultanların qoyduğu adət və qaydalara görə başqa-başqa işlərin adlarıdır, amma onlar bunların hər ikisinə "şikar" deyirlər. Və hər hansı ovda ki, əsas qənimət "keyik"dir (maral), türk onun erkəyinə "hona", dişisinə isə "qulcaqçı" deyir. "Soykun"un (sığın) da erkəyinə "buğu", dişisinə "maral" deyir. Sartlar "ahu" və "qəvəzn" sözlərindən özgə heç nə deməz. Və ən şur və hay-küylü ov ki, donuz ovudur, türklər onun erkəyinə "qaban", dişisinə "meqiçin", balasına isə "çürpa" ad qoyublar. Sart hamısını "xuk", ya da "qürəz" sözü ilə ifadə edir.

Gəldik quş ovuna ki, burada ən yayılmış və məşhur uş növü "ilbəsün" və "ördək"dir. Yeri gəlmişkən, sartlar "ilbəsün" sözünü bilmirlər. Türklər ördəyin erkəyinə "sonna", dişisinə isə "borçın" deyirlər. Sartlar onlara da ad qoymayıblar, erkəyi də, dişisi də onlarda "mupğabi"dir. Fəndgir ovçular arasında ördəklərin bir çox cinsi məlumdu, məsələn: çörkə, irkə, soqsur, almabaş, çağırğanat, timürğanat, alaluğa, ala pökə, bağçal və sair. Bu müxtəliflik yetmiş növdür ki, sartlar hamısına "murğabi" deyirlər. Və əgər bir-birindən seçmək istəsələr türkcədəki adlardan istifadə edirlər.

Yenə yazı quşlarından toğdaq, toğdar, çağruk, qılquyruq, qulapurğa, yapalaq, quladuleglək, çaylaq, qaraquş, tilbəquş, çıqçığ tək quş adları yoxdur. Çoxunu türkcə deyirlər. Dağ və düzdə: çılğa, soqmağ, döş, arğadal, qir eşmə, burtağ, siqirtmə, sırt, uçma, işmə, ılat, qır alanq, toqay, köl, kü/ölək, sanq, sayanq, çaqıl, say, şurtanq kimi şeylərin də çoxuna ad təyin etməyiblər. Can verənlərinin ünündən (tutmuş) bir at kişnəməyinəcən "şihə" ad qoyubdurlar. Dəvənin bozlaşmasına, qoyun münqrəməyinə, inək ınqramağına, (hər üç söz balasından ayrı düşmüş heyvanın yanıqlı mələməyini bildirir), it boğuşmasına və ulamağına sözləri oxudur.

At cinslərindən tobuçaq, arğumaq, yeke, yabu, tatu və sairəni də sartlar türkcə deyirlər: Atların yaşlarına görə adlarının çoxu da türkcədi. Yalnız bir yaşlı dayçanın (qulun) öz adı var: "kürre". Qalanlarını - tay, gnan, dönən, tulan, çirğav, lanğa və sairəni daha fəsihləri türkcə deyirlər, amma çoxları heç bunu da bilməzlər.

Sartlar at yəhərinə "zin" desələr də, başqa ləvazimatın adlarını çəkəndə türk sözləri işlədirlər: cibilqər, xana, toqum, cazlıq, olanq, qom, olançağ, gancuğa, çılbur, quşqun, qantar, tufək, toqa. Qamçıya "taziyanə" desələr də, "böldürqa" və "çubçurğa" onlarda türkcədir.

Cibə, cəvşən, köhə, qanğaldruq, qarbiçi, kicim, nahə - bütün bu vuruq ləvazimatlarını da sartlar türkcə işlədirlər. Və məşhur əlbisələrdən məsələn: dəstar, qalpaq, nevrüzi, topi, şirdağ, dəgələ, yilek, yağlıq, tirlik, qur kimi geyimlərin hamısını türk dilində deyirlər.

Qoyun cəmdəyinin yeməli hissələrindən bəzilərinin sartca adı var, amma arqa, aşuğluq, ilik, yan sünqək, qaburğa, iqiq, orta ilik, boğuzlağ və sairənin adı türkcədir.

Bəzi yemək növlərinin adlarını da sartlar türklərdən götürüblər: qaymağ, qatlama, bulamağ, qurut, olaba, mantu, quymağ, örgəməc. İçkilər: qımız, sorma, baxsum,boza, həmçinin tutmaç, umaç, köməc, talğan. Axtarsan, bu cür misallardan saysız-hesabsız tapmaq olar.

Daha mühüm söhbətə keçək: ərəb dilinin morfolojiyasında sözdəyişmə babları arasında "mufa ala" adlanan bir bab var. Bu babda fel kimi işlənən hər bir söz iki adamın (birgə) hərəkətini bildirir. Məsələn: muaraza - bir-birinə şikayətlənmək; müqabələ - qarşılıqlı muqavimət göstərmək; müsaarə - bir-birinə şer oxumaq; mükaləmə - bir-birinə nəse danışmaq, söhbətləşmək - külli bab belədir və bunun çox mühüm əhəmiyyəti var. Farsca danışan kəslər bəlağət və fəsahtədən dəm vursalar da bu faydadan məhrumdular. Amma türkdilli bəlağət sahibləri bu faydaya təcavüz etmiş və məsdərə bircə "şin" hərfini əlavə eləməklə buna nail olmuşlar. Məsələn: çapışmaq - kimləsə birgə qaçmaq; tapışmaq - görüşmək; qucuşmaq - qucaqlaşmaq; öpüşmək - öpüşmək. Belə sözlər çoxdu. Bu cür sözləri yaradan əziz söz ustalarının önündə baş əyib dilimizi xeyli zənginləşdirdikləri üçün onlara sağ ol demək lazımdı. Onlar öz ustalılıqları ilə sart söz ustalarını ötüb keçiblər.

Ərəb morfolojiyasında hərəkətin iki obyektini nəzərdə tutan fellər var ki, onların da ifadəsi çox mötəbər və vacibdir. Türklər - sartlar bu imkandan da məhrumdular - onları çox gözəl bir vəch ilə mənimsəyiblər. Ərəbcə deyirlər: "Ataytu Zeydan dirhəmən" (Mən Zeydə bir dirhəm verdim): bu cümlədə cəmi üç söz var. Ərəblər sözə bircə hərf artırıdıkları kimi türklər də sözə bircə hərf əlavə edir və nəticədə söz yaranması qısa və rahat olur. Məsələn: yüqürt - yüyürt, qıldurt - elət, yaşur - gizlət, çıqart - çıxart.

Yenə bir söz düzəltmə üsulları var ki, bəzi sözlərin axırında "ç" və "i" hərflərini, necə deyərlər, "çi" sözünü artırmaqla (şəxsin) mənəbini, ya hünərini, ya da peşəsini izhar edərlər. Fars dilində belə sözlər yoxdur. Mənəb bildirenlər: qorçı, suçı, xızanəçi, eyni ilə yaraqçı, çöqənçi, nizəçi, şükürçi, yurtçı, şülənçi, axtaçı və sair sözlər. Hünər və peşə bildirenlər: quşçı, barsçı, qoruqçı, tamğaçı, cibəçi, yorğaçı, halvaçı, kiməçi, qoyçı. Daha bir neçə söz var ki, quş ovçuları arasında yayılıb və sət dilində yoxdu: qazçı, turnaçı, kiyikçi, tavuşqançı - sətllər bu türk adlarından istifadə edirlər.

Başqa bir növ ibarə və ifadələr var ki, güman edilən hər hansı bir hərəkətin ehtimalı vasitəsilə bu hərəkət kiməsə aid edilir. Yəqinlik üzündən yox, şübhə və güman xasiyyətindən də bunda incəlik çoxdu. Məsələn, barğu-dik - elə bil getməyə hazırlaşır (getmək fikri vardı); yargu-dik - doğramaq fikri vardı; kilqü-dik - dekyəsən gəlirdi; bilqü-dik - sanki bilmək, anlamaq istəyirdi; aytku-dik - nəşə demək istəyirdi; qaytqu-dik - elə bil vurmaq istəyirdi; sorğu-dik - sanki soruşmaq istəyirdi. Fars dilində belə sözlər yoxdu.

Bəzi sözlərin sonuna bir "cim" hərfi əlavə edilir və onunla da o fele sət, uyğunluq ifadəsi verilir: məsələn, yetkəç (yetcək); itkəç (etcək); barğaç (varcaq); yargaç (yargac); satkaç (satcaq). Bəzi sözlərin (fellərin) sonuna isə "re" hərfi artırmaqla, ona mubaliğə və səy ifadəsi verirlər; məsələn: biləkör (biləyən), qılakör (eləyən), kitəkör (gedəyən), yitəkör (yedəyən).

Bir rəngin və ya sifətin adi halına mübaliğə üçün ilk hecanın ilk hərfinə "pe" və ya "mim" hərfi artırıb, o şeyə ziyadəlik ifadəsi verirlər: apak - ağappaq, kapkara - qarqara, kıpkızıl - qıpqırmızı, sapsarığ - sapsarı, yupyumalağ - yupyumru, yapyassı - yapyastı, apaçuğ . apaçıq, çupçuqur - lap dərin, kömkök - gömgöy, yamyaşıl - yamyaşıl, bomboz - bomboz.

Bəzi sözlərə "vav" və "lam" əlavə edib, sultanların həm döyüş əshabələri, həm də eyş-işrət məclisi üzvləri üçün mötəbər olan xüsusi terminlər yaradırlar: hirəvül, qaravul, çanqdavul, yanqavul, sözəvül, tapavul, kipəvül, yasavul, bökəvül, şığavul, dakavul. Söze artırılan "lam" hərfi isə o şeyin o sifətinin daimiliyinə dəlalət edir: qahal, yasal, qabal, tunqal, tarqal, tosqal, soyurğal.

Farslar qılinc ilə "çapmağ"ı, "suğlumağ"ı və nizə ilə "sancmağ"ı, "ılmağ"ı - hamısını "zəd" sözü ilə ifadə edirlər. Yenə bir fəslə və ya bir fele "qaf" hərfini artırmaqla bəzi mahal və məkan bildiren sözlər yaradıblar: qışlaq, yaylaq, avlaq, quşlaq. Bunlar da çox qəribə sözlərdir, onların bəzisini farslar da işlədir.

Bu söz və ifadələrdə bu növ incəliklər çoxdur ki, bu günə kimi heç kəs (bunun) həqiqətinə varmadığına görə gizli qalıbdır. Hünərsiz, amma dildən iti türk cavanları, görünür, fars dilində asanlıqla şer qoşmaqla məşğul olubdurlar. Doğrudan da, adam yaxşı mulahizə və təhəmmül eləsə, bu sözlərdə nə qədər vüsət və bu meydanda nə qədər füşət tapa bilər! Və görər ki, bunda natiqlik, fəsihlik, nəzmsazlıq və fəsanəpərdazlıq nə qədər asandır və doğrudan da asandır. Sonrası da türk dilinin kamilliyi bu qədər dəlillə sübut olunursa, gərəkdir bu xalq arasından çıxan təb əhli öz qabiliyyət və təblərini öz dilləri dura-dura özgə dil ilə zahir qılmayalardı və bu işə girişməyələri. Əgər onlarda iki dildə yazmaq bacarığı varsa, öz dillərində daha çox, başqa dildə isə az yazmalıydılar. Əgər həddindən artıq həvəsləri varsa, hər iki dildə tən yazaydılar.

Amma bu ehtimalı heç kimsə özünə yol seçmir. Türk ulusunun bütün xoş təbliləri sət dilində şer yazır və türk dilində qəti şer qoşmurlar, çoxları isə bəlkə də bunu bacarmırlar; yazanda da, onları türkcə şer yazan sətllər kimi fəsih türklər qarşısında oxuya bilmirlər, çünki oxusalar, hər sözlərində yuz eyb tapılar və hər cümlələri yüz etiraz doğurar.

Bütün bu deyilənlərdən aydındı ki, türk dilində heyrətətamiz sözlər və ifadələr çoxdur. Amma onları xoşagələn tərzdə nizamlayıb lətif şerlər qoşmaq çətindi. Bu işə girişən adamlar o çətinliklə üzleşən kimi tez soyuyur və daha asan yola meyl edir. Neçə adam bu işə girişib və təbi tez soyuyub. Çünki, (insanın) təbiəti belədir, bir işə ki, öyrəşdi, öz vərdişini qoyub başqa, özü də daha müşkül vərdişə keçmək onun üçün asan iş deyil.

Bundan başqa o şəxs ki, öz həmcinsi-acizlərini belə bu işə meyl edən və hətta bununla məşğul olan görər, ona görə də zaman və adət əhlinin təriqindən çıxmağı münasib bilməz, elə o cür də qalar. Təzə yazmağa başlayanlarda bu xasiyyətdi ki, təbləri nəyə baş vursa, nə yaratsalar, dərhal öz məharətlərinə valeh olurlar və onu bu fənn əhlinə göstərib, öyünmək istəyərlər, buna görə də təbiidir ki, cavanlar türkcə şer yazmaqdan vaz keçib, farsdilli şairlərə sarı meyl göstərirlər. Elə ki, meyl göstərdilər, münasibət-filan tapıb olurlar onların tayı. Belə şeylər indi də baş verir.

Türk dilinin fars dilindən bu qədər üstün məziyyətlərinə, incəliyinə, zənginliyinə baxmayaraq, bu dil nəzm təriqində geniş yayılmadı və sirri halda nihan xanəsinə düşüb qaldı, bəlkə də istifadəsizlikdən yavaş-yavaş köhnəldi.

Mən fəqir də hələ yeniyetmə çağlarımdan söz xəzinəsindən birər gövhərlər tökməyə başlamışam; bunlar hələ nəzm bağına salınmamışdı, sadəcə könül dəryasından nəzm bağına dartılan gövhərlər təb qəvvasının səyi ilə ağız sahilinə təzə-təzə gəlməyə başlamışdı. Yuxarıda təsvir edilən adətə-vərdişə uyğun olaraq mənim də meylim fars dilinə sarı oldu. Amma elə ki, şüur sinninə qədəm qoyuldu, elə ki, Həqtəala təbimi qeyri-adiliyi dərkə, incə və mürəkkəb mətləbləri anlamağa yönəltdi, türk dilinə mülhizə etməyim dəxi vacib oldu.

Gözlərim önündə elə bir aləm açıldı ki, on səkkiz min aləmdən artıq. Onda təbimə elə gözəl və elə zinətli səma qatı məlum oldu ki, göyün doqquz qatından artıq. Onda elə bir fəza və yüksəklik xəzinəsi açıldı ki, dürləri ulduzların gövhərlərindən parlaq. Elə gülşənə düşmüşdüm ki, gülləri göydəki ulduzlardan əlvən. Dörd yanı el ayağı dəyməkdən məhzun. İnci xəzinələri yad əli toxunmamaqdan məmnun. Amma bu xəzinənin üstündə yatan ilanlar çox qaniçən; bu gülşenin tikanları isə saysız-hesabsız. Xəyalıma gəldi ki, bu ilanların zəhərli neştərindən qorxduqlarına görə təb ustaları bu xəzinədən bəhrə tapmadan yan keçiblər. Və könlümdən belə bir fikir keçdi ki, xeyli nəzm güldəstəbəndələri bu tikanların zərər vuracağından çəkindikləri üçün bu gülşenin zinət süfrəsindən gül qoparmadan ötüşüblər.

Çün bu yolda himmətim ali idi, təbim isə qorxu və ürksüz, bu gülşenin yanından laqeydliklə keçməyə qoymadı və tamaşasından doymadı. Və o aləm fəzasına təb qoşunlarım türksayağı yürüşlər etdi, xəyal quşum o göyün ənginliklərinə qanad çaldı və o cəvahir xəzinəsindən könül sərrafım əvəzsiz qiymətə malik ləl və durləri seçdi. Qəlbimin gülyiğanı o gülşəndən saysız-hesabsız xoş ətirli qızılgül və yasəmən yığdı. Çün bu bəxşişlər ilə sərvətlənmək və bu sərvətlər ilə təminlik mənə müyəssər oldu, nəticədə onun gülləri hədsiz miqdarda rüzgar əhlinin üzünə açıldı və ixtiyarsız başlarına saçılmağa başladı.

Onlardan biri "Uşaqlığın möcüzələri" ("Ğəraibüs-siğər") divanıdır ki, kiçik yaşdakı təkririm və təhririm yadığarıdır. Orada heyrətamiz mənaları qəribə söz libasına geyindirmişəm və elin könlünü o qəribistan əhlinin odu ilə isindirmişəm.

Biri də "Gəncliyin qaş-daşları" ("Nəvadirüş-şəbab") divanıdır ki, yeniyetmə yaşlarımda bəyanım qələmindən nümayiş divanına və zinət bostanına tökülübdür; o daş-qaş tamaşasından yeniyetməlik

mülkünə qovğa salmışam və o mülk cavanlarının könlündən səbr-qərarlarını almışam.

"Orta yaşın qəribəlikləri" ("Bərdəyil-vəsət") divanında isə ömrün orta çağlarının xəyal qələmi onun bəzəyinə nəqşbəndlik və zinətinə sehrpeyvəndlik verib; o bədii (kəlamlar) vasitəsi ilə şeyda könullər qapısını eşq daşı ilə döymüşəm və o evi fitnə və afət oduna yaxmışam.

Biri də "Qocalığın faydaları" ("Fəvaidülkibər") divanıdır ki, ömrümün sinli çağlarında təxəyyülümün qələmi ona Çin rəngkarlarının qibtə edəcəyi və cənnət barlarının qısqaqacağı bir bəzək vurub. Onda bu dünyanın hakimlərinə faydalar zülalın içirtmişəm və həvəsləri şöləsinə nəsihət zülalından su vurmuşam.

Bu dörd divanın şöhrətini, çün dünyanın dörd yanına yaymışam, "Xəmsə" pəncəsinə pəncə vurmuşam. Əvvəlcə "Möminlərin təşvişi" ("Heyrətül-əbrar") bağında təbim güllər açıbdır ki, ona "Sirlər xəzinəsi"ndən ("Maxzənül-əsrar") şeyx Nizaminin ruhu başıma dürlər saçıbdır. Elə ki, xəyalım "Fərhad və Şirin" ("Fərhad və Şirin") şəbistanına yol tutdu, Əmir Xosrovun nəfəsi ("Şirin və Xosrov") odundan çırağımı yandırdı.

Eşqim "Leyli və Məcnun" ("Leylavü Məcnun") vadisinə baş vuranda, Xacə Himməti (öz) "Gövhərnamə"sindən yoluma gövhərlər səpibdir.

Qəlbimə "Yeddi səyyarə" ("Səbai-səyyarə") hakim olanda, Əşrəfin "Yeddi gözəl"indəki ("Həft peykər") yeddi hurisima peşkəşimdə yaraqlanıb durdu.

"İsgəndərin divarları"nın ("Sədi-İsgəndər") xatirim mühəndisi əsasını salıbdır ki, onda da möhtərəm Cami və "Hikmətlər kitabı"ndan ("Xiradnoma") yardım və imdad təbilini çalıbdır.

Bu "xəmsə" məşğuliyyətindən fərağat tapandan sonra təxəyyülümün yüyrek atını sultanların tarixi çölünə çapmışam. Çün namələrin qaranlıq zülmətindən "Seçilmiş salnamələr" ("Zübdətut-təvarix") ifadəsini düzmüşəm, sultanların ölgün adlarını bu dirilik suyu ilə durğuzmuşam.

Çün "Sevgi mehləri"nin ("Nəsaimül-mahabbə") xoş ətrinin bəyanından qələmim feyz-rövşən olubdur, dünya möminlərinin müqəddəs ruhunun feyzindən aləm dolubdur.

"Quşların dili" ("Lisanüt-tayr") ruhi ilə tərənnüm düzmüşəm ki, orda quş dilinə işarət ilə həqiqət əsrarın məcaz surətində görkəzmişəm.

Çün "Mirvari dənələri"nin ("Nəsrül-Ləli") tərcüməsinə yetdim, "Daş-qaşın sapa düzülməsi" ("Nəzmül-cəvahir") ilə onun mənə inciləri libasların daş-qaşlarla bəzədim.

"Şer vəznlərinin ölçüsü" ("Mizanəl-əvzan") bəhrlərində qəvvəsləşməyə elədim, o meyar üçün Nəsiri Tusidən izn aldım.

Bundan başqa dəxi fars sehrbazlarının və pəhləvi əfsanəpərdəzlərinin (hər bir) vərəqi necə bəzəmələri barədə neçə-neçə risalələr üçün qələm sürüb, məktublar yazmışam ki, əgər bilici hakimlər ədalət üzündən göz salsalar, qədim fars və indiki türk lətifələri və incə kəlamlarından bəhrə alsalar, hökm vermək zamanında və hər birinin mərtəbəsini təyin etmək məqamında, ümidim odur və xəyalıma belə gəlir ki, sözümün mərtəbəsi ucalıqdan yenməyəcək və bu tərtibim kövkəbəsi əla dərəcədə özgə yeri bəyənəməyəcəkdir.

Bu sözlərdən düşmən elə bilməsin və müddəi bu növ güman etməsin ki, mənim təbim türk dilinə meyilli olduğu üçün o dili tərifdə mübaliğələrə yol verirəm və fars dili ilə daha az münasibətdə olduğum üçün onun nəfini israrla inkar edirəm. Çünki fars dilindən məndən çox istifadə edən və ona dərindən bələd olan başqa adam tapılmaz ki, onun saleh və fəsad cəhətlərin məndən yaxşı bilsin. Ona görə ki, ömür gülşəninin tazə baharının tərəvətli çağı və həyat bağçasının novrəm çəmənliyinin paklıq dövrü ki, on beş yaşdan qırx yaşacandır, bu çağda insan xəyalının təb bülbülü hər gül cəmalına məftun və ruhipərvanəsi hər şəm hüsnünə dustaq olur. Məhz bu vaxtda çoxlu heyretəmiz hadisələr baş verir və bu çağda hər kəs öz hüsnü-nazın və ya eşq-niyazın şərh etməyə ehtiyac duyur. Bu hal (adətən) qəzəl təriqi ilə məhdudlaşır ki, onları ya yazır, ya da oxuyurlar.

Oxumalı divanlardan mən fəriqin təkrar-təkrar mütaliə etmədiyim divan az tapılar. Bu ilk növdəbədd eşqü-dərd əhlinin rəhbəri və öncülü Əmir Dəhləvinin divanına aiddir ki, aşiqlikdə dərdü-niyaz (olmağın) və odcə tutub yanmağın üslubunu o yaratdı və onun eşq məşəlindən bütün qaranlıq aləmlər nura boyandı.

Yenə həqiqət əhlinin başçısı, yol göstərən Xoca Hafiz Şirazinin bələğətli kəlamları və söz sirləridir ki, onların nəfəsləri ruhül-qüdsdən nişan verir və ruhullah nəfəsindən əsər yetirir.

Biri də bu fəqirin pirü ustadı, təriqət əhlinin sahibi-irşadı (doğru yol göstərəni), cəmi əhlüllahın rəhbəri, şeyxulİslamı Mövlana Əbdürrəhman Caminin ruhu oxşayan lətafətli sözləri və ruhu yaşadan zərif kəlamlarıdır. Orda hər qəzəl ki, peyğəmbərlərin

hədislərini xatırladır, onların şöhrəti çox ucalıqlara yüksəlmiş və məkana sığmazdır. Onların hər sözü qiymətdə saf dürdən bahadır, yanarlıqda isə ləl atəşindən yandırıcıdır. Yuxarıda adları çəkilən iki əziz kəlam ustadlarının möcüzəli qələmindən ona çeşni nəsib olmuş və öz eşqi-kəlimatı və nihayəti-halətə ona əlavə olunmuşdu. Bu, doğrudan da heyret olunmalı şeydir. Çox şeyləri unutsam da, amma çox şeylər yadımdadı, qəsidə və qəzəllərin qəribə və lətiflərini bilirəm, bəlkə də ən qəribə və ən lətiflərinə nəzirələr yazmışam.

Qəsiyəddin Əmir Xosrov "Peyğəmbərlər dənizi" ("Dəryayi-əbrar") divanında deyir ki, "Ola bilər ki, yüz min beytdən artıq qəzəl, qəsidə və məsnəvidən ibarət divanlarım aləm səhifəsindən silinib gedər və yalnız bircə qəsidəm qalsa, ondakı mənə tutumu bu fənn əhlinə mənim istedadımı sübuta yetirməkdə bəs eləyər". Həmin qəsidənin ilk məşhur beyti budur:

Kus şah xali - o bank-e qəlqələt dərdşərəst,
Hər ke qane şad bexoşko-o tər şəh-e bəhr-o bərəst.

"Şah təbilinin içi boşdu, amma onun səsinədən baş ağrıyır.
Aza qane olan kəs isə torpağın və dənizin hakimidi".

Bu şerdə Həzrəti Məhdumi cavab yazıb və adın "Sirlərin dərinliyi" ("Lüccətül-əhrar") qoyubdur.

İlk beyti budur:

Kangər-e eyvan-e şəh kəz keyvan bərtərəst,
Raxhadan kəş bedivar hesar dine dorəst.

"Padşahın sarayındakı eyvanının dişçikləri
(Saturn) sarayındakılardan hündürdüsə də,
Bil ki, onlar inam qalasının divarlarında çatlaq əmələ gətirir".

Ki, əgər o, dəryayi-əbrardırsa (peyğəmbərlər dəryadırsa), bu, yaz buludlarıdır və bəhrədə ondan faydalıdır, çünki onun üstünə kölgə salır və başına dürr yağdırır. Mən fəqir də hər ikisinin böyüklüyü və dahiliyi qarşısında fağırlığım və yazıqlığım üzündən onların yolunu tutub "Düşüncələr hədiyyəsi" ("Töhfətül-əfkar") adlı nəzirə yazmışam. İlk beyti budur:

Atəşin ləli ki, tac-e Xosrovanra zivərəst,
Əxgəri bəhr-e xiyal-e xam naxtən dərsərəst.
"Padşahlar tac\ını bəzəyən al yaqut
Közərmış kömürdü və bu, başda kal fikirlər oyadır".

Və çox mənə saçan ibarələr və məcazlarla dolu işarətlər söyləmişəm ki, bu fənn əhlinin mahirləri onları şəkk-şübhəsiz bəyəniblər. Əgər kiminsə buna şübhəsi varsa, həsrəti sahibi-nurun "Yaz bağçası" ("Baharistan") adlı kitabına baxsın. Bu kitabı "həyat baharistanı və nicat nigaristanı" da adlandırmaq olar. Bu beyt orda misal gətirilib və sübut üzündən tərifləndir ki, "bu dövlət fərmanı göy qübbəsindən asılsa, yeri var və bu səadət tuğrasını. Müştəri öz boynundan asmağa layiq bilsə, bu onun üçün böyük şərəf və iftixar olar". Şübhə edən kəs qoy bu kitabı götürsün, o yeri tapıb, ora bir nəzər salsın və bilsin ki, bu beytin tərifində mən hələ nə qədər təhrifə və təqsirə yol vermişəm.

Yenə Əmir Xosrovun "Təmizlik güzgü"sü ("Miratüs-səfa") qəsidəsinə ki, mənə bərbəri Xaqani Şirvani nəzirə yazıb, ilk beyti budur:

Deləm tefl əsr o pir-e eşq ostad-e zəban-e danəş,
Səvad əl vəch sehq-o məskənət gənc-e dəbestanəş.

"Ürəyim uşaq kimidi və sevgi mürəbbitək ona bəlağətlə
danışmağı öyrədir.
Pis əməllər onun dərsi, əlacsızlıq məktəbidi".

Həzrəti sahib-nur (Cami) bunun cavabında "Ruhun nuru" ("Cilarür-ruh"), adlı qəsidəsinə yazıb. O da belə başlanır:

Moəlləm kist eşq-o gənc xamuşi dəbestanəş,
Sebəq-e nadani-o dana dceləm tefl-e səbəqxanəş.

"Kimdi müəllim? - Sevgi. Onun məktəbi sakit tənhalıqdı.
Dərs necə olur-olsun, hikmətlimi, avammı, ürəyim
onu öyrənən uşaq kimidi".

Mən fəqir isə bu iki sənətkarın böyüklüyündən ilhamlanıb "Ədəbiyyət mehi" ("Nəsimül-hüld") adlı bir qəsidə yazmışam:

Moəlləm eşq-o pir-e əql dan tefl-e səbəqxanəş,
Peye tədib-e tefl inək fələk şod çərx-e gərdanəş.
"Sevgi müəllimdi, hətta müdrik qoca belə onun
azyaşlı şagirdidi,
Göy qübbəsi şagirdləri cəzalandırmaqçün hərlənən falaqqadı".

Bu qəsidə də çox mənə gövhərlərini və ömür nəqdlərini xərc eləyiblər.

Yenə "Müqəddəslik ruhu" ("Ruhul-qüds") adlı qəsidənin avazını yüksəklərə ucaltmışam və müqəddəslər ruhunu təzələmişəm. Qəsidə belə başlanır:

Zehi bexame-e qüdrət-e məsəvvər-e əşya,
Hezir nəşq-e oceb zəman əz-u peyda.

"Nə yaxşı ki, taleyin qələmilə bu cür müxtəlif
əşyalar çəkilib,
Hər an bu qələmlə heyratəmiz şəkillər yaranır".

Yenə "Həyat mənbəyi" ("Aynül-həyat") qəsidəsi zülalın yetişdirmişəm və onunla qəflət əhlinin ölü bədənlərinə (yenidən) can vermişəm. Onun ilk beyti budur:

"Gecə gözətçiləri qara örtüyü salanda,
Bununla da ayüzlü gözəlləri parlaq edirlər".

Yenə "Xilas olu" ("Minhacün-nəcat") qəsidəsində mən həqiqət yolunun təriqini düzmüşəm və zəlalət əhlinə nicatın düz yolunu göstətmişəm. İlk beyti budur:

Zehi öz şəm-e ruyət çeşmə mərdom gəşti nurani,
Cəhanra mərdom çeşm amədi əz eyne ensani.
"Sənin sifətinin çırağından adamların gözləri parıldayır,
Sən kainatın göz bəbəyi olmusan, çünki insanpərvər
baxışların var".

Qələmim "Qəlb qidası" ("Kutul-kulub") qəsidəsinə cızıbdır və həqiqət yolunda zəifləmiş ürəklərə o qidadan (yeni) qüvvət yetibdir:

Cəhan key mərhələ-ye tənq-e şahrah-e fənaşt,
Dər u məsaz eqamət key, rah-e şah-o gədaşt.

"Yoxluğa aparan yolda dar bir keçidi olan bu
dünyada ayaq saxlama,
Bu o yoldu ki, həm şah, həm dilənçi keçir".

Bu altı qəsidə Allahın və Peyğəmbərin mədhi və tərifini, nəsihət və tövsiyələridir ki, təsəvvüf və həqiqət əhlinin dili ilə mərifət (hünər) tapıbdır.

Yenə adi, zahiri şer dilində "İlin dörd fəsli" ("Füsuli-ərba a") adlanan dörd qəsidəm var ki, bunlarda ilin dörd fəslinin - isti, soyuq, yağmur və quruluğun keyfiyyətləri məlumdur; bu qəsidələr də dörd fəslin xasiyyətlərk dünyanın məskunlaşmış hissəsinin dördü birinə yayılıbdır.

Məlumdur ki, söz ustalarının ali şöhrətli ustadı Xoca Kəlimüddin Səlmən qəsidə meydanının iti çaparı və öz zamanının misilsiz nitq ustasıdır. Ona görə məşhurdur ki, mahiranə qəsidələrin tərtibinə qələm sürübdür və onu səkkiz ilə tamamlayıbdır. Vaqien elə bir iş görübdür ki, nəzm əhli onların mənə dərinliyinə heyran və mütaliesinə sərgərdan qalıblar. "Tarsi" sənəti ki, mətlədən (ilk beytdən) özgə heç bir beytdə ola bilməz, bu qəsidənin törəmə mətləsində hərçənd rast olsa da, amma əsl mətlədən əvvəlki misranın bir sözündə pozulul:

Səfai səfvəti ruyət birəxt abi-bahar,
Həvai cənnəti kuyət bibəxt müşki-tatar.

"Sənin pak üzünün saflığı baharı utandırdı,
Sənin kuyinin cənnət havası tatar
Müşküsünün ətrini yaydı".

Bu mətləyə bələd olan çox-çox nitq ustaları və nəzm ustaları buna cavab yazmaq istəyiblər, amma uğursuzluğa uğrayıblar. Bu da mən fəqirin yazdığı mətlə:

Çünan vazid bu bustan nəsimi fəsli-bahar,
Ked an rasid ba yaran şəmimi-vəsli-nigar.

"Bağda xəfif yaz mehi əsdi,
Ordan sevgilimlə görüşün şirin ətrini gətirdi".

Bəsirət əhli mülahizə etsələr, bilərlər ki, bu mətlədə "tarsi" üslubu var və o eybdən xalidir, bütün lazımı qaydalar üzrə yazılıb və etiraz doğura bilməz. Bu növ şerin təkid və mübaliğəsi üçün (o üslubda) bir rübai də yazmışam. Halbuki ta Xəlil İbn Əhməd rübai yazmağın qaydalarını qoyandan bəri bir kimsə "tarsi" üslubunda rübai yazdığı eşitməyibdir, bəlkə də heç yoxdur. O rübai büdür:

Ey rui tu kövkəbi cəhan arayı,
Vey buy tu əshabi rəvan asayı.
Be muüi tu, ya rəb, çənan fərsayı,
Qisui tu cun şəbi fəğan afzayı.

"Ey dünyanı ulduz sifətiylə bəzəyən,
Səndən gələn xoş ətirlərdən qəlb sakitləşir.
Allah, sənin saçlarından uzaq olmaq nə çətin işmiş,
Sənin saçların fəlakət gecəsi kimi uzundu".

Yenə fars dilində Xoca (Hafiz) tövründə bir qəzəliyyətdə divanım var ki, cəmi söz ustaları və nəzm pirlərinin nəzərində bəyənilmiş və öyülmüşdür. Bu divanda altı mindən çox beyt var və onların əksəri o həzrətin şerlərinə nəzirədir. Bəziləri də həzrəti Şeyx Müsilihiddin Sədinin müqəddəs söz sehlərindən ilhamlanmağımın bəhrəsidir ki, qəzəl üslubunda sərbəstlik; bəziləri isə eşq atəşgədəsinin, şöləngizi və dərd qəribxanəsinin yaş tökdürəni Əmir Xosrova nəzirədir. Bəziləri də həzrəti sahibi-nurun, ali kamilliyin parlaq ulduzu Caminin təsirindən doğulub. Bu divan xalq arasında geniş yayılıb və rüzgar əhlinin ilham sahibləri üzlərini pir kimi ona sarı tutublar. Bu divanda çox dürlü ürəkaçan ifadələr və könül oxşayan mənalar var ki, onların təfsilatına varmaq mən fəqirə münasib düşməz.

Bu divanda hər növ şer var: qitələr və rübailər, məsnəvi, təriq və luğaz. O cümlədən beş yüzə yaxın müəmma var ki, çoxu həzrəti sahibi-nurun (Caminin) mübarək nəzərinə yetibdir və o həzrətin islahına və tərifinə layiq görülmək şərəfin kəsb edibdir. Mən də bunu rüzgar səhifələrinə yazmışam və qələmim gecə-gündüz bu vərəqlərdə nəqqaşlıq edibdir.

Dəxi bunlardan başqa yeniyetməlik çağlarımda və gənclik dövründə şerə sehrsaz və nəzmdə füsünpərdəz şairlərin şirin əşarı və rəngin beytlərindən əlli mindən artığını əzbər yadımda saxlamışdım və onların zövq və xoşhəllığı ilə özümü ovutmağa, yaxşı və pis cəhətlərinə fikir verməyə, gizli mənə incəliklərinə cəhd

və təfəkkürümlə yetməyə çalışırdım. O vaxtlar fars dilinin eybli və hünərli cəhətləri barədə mülahizələrin dərkinə çatmamışdım, bəlkə də, o vadidə mənim iti qələmim öz fəhmi ilə qədəm qoymadığı yer qalmamışdı.

Və otuz ildən artıq və qırx ilə yaxındır ki, fəzli-kəmal əhli üçün dünya məmləkətlərinin ən böyüyü və ən möhtəşəm sayılan Xorasan mülkünün cəmi nəzm əhli, şirin kəlamlı, fəsih dilli, ehtiramı vacib olan şairləri hər mənə ilə ki, vərəq üzünə zinət və hər söz ilə ki, kitab cildinə ad veriblər, mən fəqirlə məsləhətləşiblər, mənə oxuyub haqq və İslamın xahiş eləyiblər. Və xatirə gələn nə nöqtə ki, deyilibdir, insafən qəbul ediblər. Əgər bəziləri əvvəlcə razılaşmayıblarsa, o qeydləri yadlarında saxlayıb, sonradan qəbul edib, özlərini şagird və məmnun bilibdirlər.

Çox olub ki, şer incəliklərini və söz qədrini bilənlər arasında Ənvərinin və Salmanın şerləri barədə cürbəcür bəhslər edib, birbirilərini inandıra bilmədikdən sonra mən fəqirə mühakimə üçün üz tutublar. Və hər nə hökm ki, məndən eşibidlər, ona razı olub münaqişələrinə son veriblər. Əmir Şahi və Mövlana Katibinin qəzəlləri: həzrəti Şeyx Nizami və Əmir Xosrov Dəhləvinin məsnəviləri barədə də belə mübahisələr az duşməyib. Hamısından daha tutarlı, daha bütöv sənəd budur ki, Həzrəti Cami, doğru yol tutanların pənahı - Allah onun qəbrini nurla doldursun - Kəlamli-Məliki-Əllam və xeyrül-ənam əleyhis-salavəti və əssalamın (Peyğəmbərin) möcüzəli kəlamlarından və hikmətli hədislərindən sonra cəmi fars sözündə onun sözündən yuxarıda duran söz yoxdur, bir çox kitab, risalə, qəzəliyyat və qəsidələrin mənə cövhərlərin nəzm ölkəsinə göndərəndə və qəlbin nihan-xanəsindən məclisin tamaşasına çıxaranda, onların qaralamasını iltifaq və etiqad üzündən əvvəlcə mənə verərdi və deyərdi: "Bu vərəqləri al və başdan-ayağa nəzər sal, xatirinə hər nə deməli söz gəlsə, de!". Hər nə düzəliş desəm, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, məqbul düşərdi.

Bu davaya dəlil bu ki, ondan artıq kitabında və risaləsində o Həzrət mən fəqirin adını çəkiblər. Çox yerdə təbim və idrakım və buna münasib şeylərə nisbətə (haqqımda) xoş sözlər yazıbdır. Bu xeyirxah nəzərin təsirindən bir qərindən artıq bir vaxt ərzində sultanlar sultanı Hüseyn Baykaranın misilsiz söhbətlərində və cənnətsayaq xidmətlərindəyəm ki, bura kəlam və yazı əhlinin fəzlü kəmal zümrəsinin məcmuyidir, elmin və fəzilətin mənbəyidir, burda mən fəqirin sözü yüksək tutulur; yazıları da geniş yayılmışdır. Və

özümə sözümə görə etibar, sözümə özümə görə böyük sayğı və ehtiram göstərilir.

İlahi lütfün və hüdudsuz həqiqət işığının mənbəyi, nurlu könüllü elm gövhərinin dəryası və xoşbəxt xatiri xaki-sər bəndələr zatının kimyası olan sultanlar sultanı ali məclisdə söz düşəndə çox vaxt mən fəqirə müraciət edər və fəsaht və bəlağət əhlinin ilham bəhrələri barədə nə mübahisə olsa, ən böyük nüfuz sahibi mən fəqiri sanardım. O mənim qəbrimin torpağının şöhrətini göylərə qaldırdı, bu şöhrətin zərrələrin günəşdən aşırıdı. Özlərinin günəş tək bərəkətli təblərindən zühur edən bir "Risalə" var ki, öz gövhərtökən qələmlərindən surət tapıb və olduğu kimicə öz həlalətləri keyfiyyətindən xəbər veriblər. Orada məni - köhnə bəndələrini (dostunu) nəzm tərqiğinin bütün növlərində tərifləmiş, "Sahibqıran" ləqəbi ilə hamıdan üstün tutmuşdur. Və məlumdur ki, mübarək təbləri zaman müşkilatının meyarıdır, xoşbəxt zehnləri aləm incəliklərini dərindən dərk eləyəndir və onun sirlərinin sahibidir. Mən bəndə ki, torpaqdan da əskik idim, amma o günəşin tərbiyəsi ilə rəngarəng güllər açdım və mən biçareyi-bietibar əgərçi, zərrədən də kəmrəng idim, o bulud qüvvəsi ilə günbəgün durlər saçdım. Və ürəkəyandıran beytlərim münacat əhli arasında qalmaqla və qovğa saldı, məclis qızışdıran qəzəliyyatım eys-işarət əhli arasında ahü vəlvələ saldı.

Bütün bunlardan hasil olan söz budur ki, bunca güclü dəlillər və ulu şahidlər ilə bu fəqirin vücudu, bəlkə fars və türk şerində maharəti sübut olundu və parladi. Əgər birini o birindən üstün tutsaydım, gərək ki, bu tayfadan heç kəsin təslim olub, "doğrudur" deməkdən özgə sözü və macalı olmayacaqdı. Heç şübhəsiz, bütün bünlar əsaslı sübutlar ilə qət olundu ki, onların əleyhinə çıxanlara qarşı bu qaralamanın nəinki hər bir sözü, hətta hər hərfi belə fəryad və qovğa qoparar.

Bir əsaslı sübut da budur: nə qədər ki, mülk ərəb xəlifələri və sultanlarında idi, fələk o vaxtlarda nəzm yazanları ərəb dili ilə cəlvələndirdi. Ona görə də o vaxtlar Həsən Sabit və Lakiz kimi kəlam hakimləri, söz ustaları və dərin mənalı fəsahtli şairlər peyda oldular və öz dilləri ilə nəzm ifadəsinin dadın-tamın verdilər. Bu münasibət ilə ərəb sultanları İbrahim Mehdi və Mömün Xəlifə, eləcə də bunlardan özgə sultanzadələr əla qəsidələr qoşub və bu işdə xeyli fayda göstəriblər.

Çünki mülkün bəzi vilayət və ölkələrində sultanları müstəqil idilər, o münasibət ilə fars dilində yazan şairlər zühur etdilər. Qəsidədə Xaqani, Ənvəri, Kamal İsmayıl, Zahir və Salman,

məsnəvi ustadı Firdovsi, zamanın nadir övladı Şəgx Nizami, hind cadugəri Əmir Xosrov, qəzəldə vaxtın muxtarı Şeyx Muslihəddin Sədi, əsrin yeganəsi Xoca Hafiz Şirazi kimi şairlər belələrindəndir ki, yuxarıda artıq bunların tərifləri azacıq da olsa verilmişdir və vəsflərinə qələm vurulmuşdur. Sözü uzatmağı mənə əhli xoş saymaz. Bu münasibətlə demək lazımdır ki, sarsultanlarından Toğrul və Şah Şuca kimi aliqədr padşahlar və yüksək rütbəli qoşun sərkərdələri rəngin beytlər və şirin qəzəllər qoşub və öz zamanlarında məşhur olublar, onların adları zamanın səhifəsinə düşübdür.

Elə ki, hakimiyyət ərəb və sarsultanlarından türk xanlarının əlinə keçdi, Hülaki xan zamanından, Sahibqıran sultan Teymur Görəgən zamanından başlamış ta onun fərzəndi-xələfi Şahrux Sultan zamanının axırınacan türk dilində yazan şairlər peyda oldular. Və o həzrətin övlad və nəvələrindən də xoş təb sultanlar zühura gəldilər: Səkkaki, Heydər Xarəzmi, Ətan, Mükimi, Yəqini, Əmiri, Qədai tək şairlər. Amma yuxarıda adlarını çəkdiyimiz fars şairləri ilə yanaşı duracaq bir adam ortaya çıxmadı. Bir Mövlana Lütfidən başqa. Onun bir neçə beyti var ki, təb əhli qarşısında oxumaq olar. O cümlədən biri budur:

Ol ki, hüsn itti bəhanə ilni şeyda qılğalı,
Kozqü dik qıldı sini özini peyda qılğalı.

"Adamların gözəlliyindən ağılı itirmiş o kəs
Səni güzgülü elədi ki, orda əksi görünsün".

Sultanlar isə nə qədər çox olsalar da, heç birindən təb əsəri zahir olmadı və zaman vərəqlərinə nəqş olunacaq heç nələri qalmadı. Sultan Baburdan başqa. Bu beyt də onun təbinin əsəridir:

Niçə yüzünq görüb hayran bolayın,
İlahi, min sənqə qurban bolayın.

"Sənin sifətinə nə qədər baxıramsa, hər
dəfə heyretə gəlirəm.
Allah, sənə min dəfə qurban olum".

Ta bu vaxtacan ki, hakimiyyət bu xanəndanın təxti-səltənətinə yetmiş və onun tacu-xilafətinə tabe və təslim edilmişdir. Əsil-

nəcabət bəhrinin şahlara layiq dürrü, ədalət mədəninin ən qiymətli gövhəri, ali sərkərdəlik savaşı dastanlarda vəsf olunmuş Rüstəmi, döyüş meydanının Sami Nərimanı, ali kamillik tacının ən zinətli gövhəri, eys-ışrət asimanının ən xoşbəxt ulduzu, cahandarlıq məclisinin Cəmşid camını əlində tutmuş İsgəndəri, cahangirlik aləminin pənahı, günəşi, yüksəklik cahanının qülləsi göylərə dirənən dağı, ədalət fəzasının gövhər yağdıran buludu, fəzlü-kəmal hədəqəsinin hər şeyi görən bəbəyi, nitq və söz bağçasının xoş nəvalı bülbülü, sultanlar oğlundan olan sultan, xaqanlar oğlundan olan xaqan, dünya və din səltənətinin şərəfi Əbül Qazi Sultan Hüseyin Bahadır xan ki, Allah onun dövlətinə və hakimiyyətinə dayaq dursun, onun ləyaqətini və hörmətini artıq eləsin.

Kim ta fələk afaq üzə devr qılır,
Əncüm gülü hər gün bu çəməndən açılır.
Nə şah onun zətı kibi yad bilur,
Nə təb anıq təbi dik istep tapılır.

"Göy üfüqdə dövr eləməyə başlayandan bəri
Bu çəməndə hər gün ulduz qızılğülləri çiçəkləyir.
Onlar ona bənzər şah görməyiblər,
Onun təbinə oxşar təb yoxdu".

Ta kim fələk ivrülür dəvam olsun anqa,
İqbal bisətidə məqam olsun anqa.
Həm nütq ilə canbəxş kəlam olsun anqa,
Həm nəzm kəlamı müstədam olsun anqa.

"Nə qədər ki, göy üzü dövr edir, qoy o da əbədi yaşasın.
Qoy onun yeri səadət xalçası üstə olsun,
Qoy insana dirilik gətirən kəamlar ondan desin,
Qoy şer misraları həmişə ondan bəhs etsin".

O, hökmdarlıq taxtında məqam tutdu və ucalıq mənəbinə aram tapdı. Mülkün hər bucağına ədalət gövhəri səpdi, cahan tarlasında dinclik toxumu əkdı. Çünki onun sağlam təbi mənə gövhərlərinin mədəni idi, zehni qeyrət təcəssümüydü, kəmal əhlinə rifah və şadlıqlar gətirdi və söz-sənət yaradıcılarına rəvnəq və rəvac verdi. Söz ustaları hər elmdə ibrətamiz əsərlər və hər fəndə faydalı kitablar yazdı. Və qərbə mənəvi əsərlər yaratdı, heyretətamiz

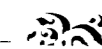
divanlar, qəzəllər, qəsidələr, məsnəvilər yayıldı. Onlar öz nəcib təb və lətif zəhinlərindən əlavə, fars dilində şer oxumağa qadir və türkcə yazmaqla mahir idilər, amma təbinin tələbi və (bu dildə) daha çox danışdığı üçün türk dilində divan yaratmağa meyl etdilər və elə könül oxşayan beytlər və bənzərsiz qəzəllər yazdılar ki, fələk divanxanəsinin qələm sahibi və mirzəsi, göy üzü intizam evinin qanun-qayda qoyanı Ütarid belə bu cür əlvən gülləri və rahiyyələri bərq vuran xəzinə görməyib. İncə mənə gülüstanları səlis söz qiyafətlərində cəlvələnir və heyretəmiz məqsədlərin ay sifətli çöhrəsi lətif ifadə libasında işıq saçır.

Divan demə ki, bəhri-ümmandır. Hər qəzəli cəvahir dolu gəmi. Gəmi demə ki, hər beyti bir ev, mənə gövhərləri olan yüz dəfinə. Odlu beytləri el könlün yaxıb-yandırmaq üçün səmum yelidir, qəmli sözlərini əda qılanın səsinin göynərtisindən dərdlilərin bağı çatlar. Onları dilə gətirən şad ürəklər matəmə bürünər, hərəretindən buz tək donmuş köüllər od tutar, onlardakı hərflərinin düzümündən sehrbazlıqlar və ifadə tərkiblərindən füsünpərdəzliliklər hasildir ki, türkcə dil ilə bu növ divan yarandı və tərifini bu sayaq və bu qayda ilə yazıldı ki, bu çeşiddə heyretəmiz kəlamlar sultanların ən möhtərəm Dara dövründən də yox, bəlkə də Məsih kimi müqəddəs nəfəsli şairlərin vaxtından bəri vəqə olmayıb və araya gəlməyibdir: (budur) vəqə oldu araya düşdü və onun həyat mayasının feyzi günəş çeşməsiindən ötüb gəldi. Və bu tayfanın bəhrəsizləri bu ruh nəğdindən mənfəətləndilər və dil-dodağı yananlar həmin dirilik suyundun içib doydular.

Bununla belə sultanlar sultanının kimya-əsər xatiri və günəş bəhrəli qəlbi də buna meyl etdi ki, türk şairləri öz dillərində şer yazsınlar, könül qönçəsində gəmdən ki, sarmaşıqlar sarmanıbdır, bahar nəsimi tək nəfəsi alsın, gül kimi açılsın. İltifat və ciddi səy üzündən bəzi mənalar tapıb qoşmağa hökmlər verildi və söz üslubunda təyinlər, ifadəsinə təlimlər izhar olundu.

Türk ulusunun xoş təbli bəyləri, əmirzadələri və zəhn sahibi olan pak təbləri və azadələri bu məşğuliyyətə davam etmədilər və təb nəticəsi göstərə bilmədilər ki, xoş kəlamlıq ümidi hiss olunsun. Və heç olmasa bu ümidi onların talelərinə yazmaq mümkün olsun.

Ən qəribə iş budur ki, bu cür söz qədrini bilən bir padşanı rəğbətində, təlqinində, müdafiəsində və alqışına baxmayaraq, onun mərhəməti və xeyir-duası ilə qoyulmuş itaət olunmalı qaydalar unuduldu, onların çoxu, bəlkə də hamısı fars dilinə meyl elədilər və o dildə nəzm qoşdular. Bu iş başqa cür də ola bilməzdi. Çünki türk

dilinin tərifini ki, yuxarıda qeyd olundu, söz bolluğu, ibarə vüsəti, mənə incəlikləri və ifadə səlisliyi könül tutan şerlər bağlamaqda çətinliklər doğururdu. İlham bu dildə həm də ürəyə yatan biçimlər vermək də əzab-əziyyət tapar.

Türk dili şərhində bir neçə vərəqə zinət və bəzək vermək və həzrəti sultanlar sultanının təbinin həssaslığını və zəhninin məharətini şərh etmək və mübarək rəylərə tərtib verən divan barəsində bir neçə söz söyləmək lazım gəldi. Və o Həzrət öz kamil alimliliyi, biliciliyi və ağıllığın gücü nəhayətindən bu fənn və fəzl sahiblərinə təlimlər verib, təlqinlər edib, amma bunlar o Həzrətin dəqiq sözünə ya anlamayıblar, ya da anlasalar da, buyurulan qayda ilə ona əməl etməyiblər, ya da əməl edə bilməyiblər.

Mən zəifi xaksər o Həzrətin müqəddəs nəfəsinə sitayiş edib, etirafı vacib olan hökmlərinə itaət və tabeçilik göstərərək könlümdən və dilimdən gəlincəyə qədər və qələmim və əlim qüvvət fəhm qılincaya qədər o Həzrətə bəndəlik eləmişəm və o bəndəlik ilə səadətli və xoşbəxt olmuşam, şagirdliyi də özümə şərəf və izzət, fəxr və başucalığı bilmişəm.

Və illər ötdükcə türk dili, onun nəzm qaydaları və üslublarında bilməkdiklərimi soruşub, çətinliklərimi halalca dəf etməyin yolunu tapdıqda ərzə yetirib böyük faydalar tapıb, külli nəticələr gördüm. O Həzrətin təlim və tərbiyyəsi ilə, bələdçiliyi və ruhlandırmağı ilə İşim o yerə yetdi ki, o Həzrət öz pak təbləri nəticəsindən zühr edən, öz maarif-nigar qələminin məhsulu olan "Risalə"sində məni xeyli təriflədi, ləqəbimi nə ünvan ilə qeyd etdiyini isə yuxarıda demişəm, təkrar etməyim yaxşı düşməz.

Bu bəndəyə də bu cür böyük bir var-dövlət yetişib ki, haqqın "Əl mütəkkəllim" deyən isminə layiq görülmüşəm və xalq arasında nitqdə ən seçkin və misilsiz adam kimi hüquq və etibar qazanmışam, hər yerdə ulu bir ad ilə xatırlanıb məşhur olmuşam. Buna o Həzrətin qayğı və yaxşılıqları bəis oldu. Və yuxarıda adlarını çəkdiyim divanlar, məsnəvi və sair kitab, mənəvi risalələr də yalnız onun sayəsində meydana gəldi ki, ta aləm bina olandan bəri bu tayfadan heç kim bu qədər iş görməyib və ixtiraya müyəssər olmayıbdır.

Əgərçi hamısını o Həzrətin mübarək isminə və padşahlara məxsus ləqəbinə həsr eləmişəm, onun sair yaxşılıqlarının əvəzini verməyə çalışaraq və "Əl mütəkkəllim" isminə layiq olduğum üçün türk və fars sözlərinin keyfiyyəti və incəlikləri şərhində bu risaləni bitirdim və ona "Mühakəmətül-lügəteyn" adını qoydum.

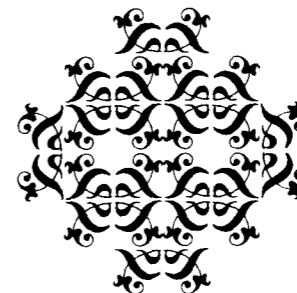
Ta türk elinin dilindəki fəşahəti və incəliyi, bəlağəti və vüsəti ki, o Həzrət b udil və ibarələr ilə nəzm büsatı düzüb, Məsiha nəfəsi və Xızır mayasından ölü diriltmək yolunu aləm əhlinə görsədib, zahir qıldım.

Və xəyalıma belə gəlir ki, türk ulusunun fəsihlərinə ulu həqiqət sübut elədim ki, öz söz və ibarələrinin həqiqətindən və öz dil və lüğətləri keyfiyyətindən vaqif olsunlar. Farsdillilərin ibarə və söz meydanında tənə etdikləri danlaqdan qurtarsınlar. Onları bu əziyyət və məşəqqətlərimin müqabilində bu gizli elmdən zahir qılmışam ki, fayda tapsalar, ümidvaram ki, bu fəqiri xeyir-dua ilə yad eləsinlər və ruhumu şad etsinlər.

Bu namə ki, yazdı qələmim tartıb dil,
Tarixin anıq cümadiyel-əvvəl bil.
Künninq rəqəmin çərşənbə qılğıl,
Toqquz yüz yıldın ötüb irdi biş yıl.
Vəssalam.

"Qələmim ürəyimin qanı ilə yazdı bu naməni,
Onun tarixini cümadiye-əvvəl bil.
Günün rəqəmini çərşənbə hesab elə,
Doqquz yüz ildən ötüb keçdi beş il".
Vəssalam.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

Türk ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri, bəlkə də, birincisi olan Məhəmməd Füzuli (1494-1556) üç dildə (türk, fars, ərəb dillərində) yazıb yaratsa da, məhz türk dilinin dahi sənəkarı kimi məşhurdur.

Nizamini öz ustadı sayan Füzuli ürkəcə “Leyli və Məcnun” poemasını yaratmışdır.

Füzuli yaradıcılığı sufi-panteist poeziyanın zirvəsi, müəfəkkir ədəbiyyatın böyük hadisəsidir.

...Əslən bayat boyundan olan şair İraqda yaşamış, “Bağdadi” təxəllüsü ilə tanınmışdır. Kərbəlada vəfat emişdir.

Füzuli bir neçə əsrlik poetik-fəlsəfi yaradıcılıq texnologiyasının nəticəsi, yekunudur...

Qazi Bürhanəddin XIV əsr,

Mirzə Cahanşah Həqiqi XV əsr,

Şah İsmayıl Xətai XVI əsr... Üç hökmdar, üç şair... Lakin üçü də bir estetik idealın ifadəsinə xidmət edir...

* * *

Könüldə qopalı, sənəma, bir səfayi-eşq,
Doldu bu aləmə yenə bizdən nidayi-eşq, –

bunu Q.Bürhanəddin deyir, amma bu, bütövlükdə XIII–XVI əsrlərdəki klassik poetik təfəkkürümüzün sözüdür; “səfayi-eşq” məzmun başlanğıcıdır, “nidayi-eşq” forma yekunudur, klassik poeziya “səfayi-eşq”lə “nidayi-eşq” arasında dünyanı dərk edir.

Q.Bürhanəddin M.Füzuliyə aparən yolun başında durur:

Bu dərđümün dəvasına əql edəməz əlac,
Bənzər bu dərđə ki, gərək olur dəvayi-eşq.

Yaxud:

Yürək dəlük-dəlük olubən nalələr qılır,
Dəvisi bu ki, yəni bənəm şimdi nayi-eşq.

Yaxud da:

Cəfayə səbr edəlüm ol visalı gözədirbən,
Fəraqdan ola ki, çərx daxı həm usana...

M.Füzulidə bütün dolğunluğu ilə faktlaşan məcnunluq fəlsəfəsi (və estetikası) bu cür təşəkkül tapır...

* * *

Viranə könlümü dəmi-eşq etdi çun məkan,
Bəs gənc bulmuşam dili-viranələrdə mən, –

bunu M.C.Həqiqi deyir, XIII–XVI əsrlərdə klassik poeziyanın normativ marağını əks etdirir, Q.Bürhanəddin kimi M.C.Həqiqi də M.Füzuli poetik təfəkkürünün hazırlanmasında bilavasitə iştirak edir:

Yarın qəmində ağrıma, ey dil, cəfasına
Qılğil vəfa ki, cövri anın bişümarədir.

Yaxud:

Çəşm ilə zülfü xalının dərđü qəmə fəraqını
Gəl mənə sor ki, canımı yaxmışam ol xəyal ilə.

Yaxud da:

Eşqə vəfa, vücuda təhəmmül, fəraqə səbr,
Ol əhli eşqə, yari-vəfadarədir salam...

Klassik poetik təfəkkürün məzmun planı ilə forma planı arasındakı struktur-semantik əlaqə bu cür təcridən yaranır...

* * *

Getdi ol dilbər, bəsi dərđü bəla qaldı mana,
Nə bəla, bil kim, yüküş cövrü cəfa qaldı mana, –

bunu da Ş.İ.Xətai deyir; Q.Bürhanəddindən və M.C.Həqiqidən fərqli olaraq Ş.İ.Xətai M.Füzulidən irəli gedir, ona görə ki, XVI əsr artıq milli mədəniyyətin intibahı ərafəsi idi, lakin Ş.İ.Xətaidə klassik poetik təfəkkür o qədər də ciddi şəkildə deformasiyaya uğramır, keyfiyyətini mühafizə edir:

Cana, könlüdə həmdəm olan qəm durur mana,
Gör kim, fəraq evində nə həmdəm durur mana.

Yaxud:

Gecələr də uyxu gəlməz gözümə, qan ağlaram,
Göydəki gövkəb deyil, şol çəşmi-bidarım durur.

Yaxud da:

İnciməz bu xəstə canım dərđi-hicrindən sənin,
Cövri-qəhrin gəldiyincə lütf ilə ehsan bilür...

Beləliklə, Q.Bürhanəddin M.C. Həqiqi Ş.İ.Xətai silsiləsi tamamlanır...

* * *

Q.Bürhanəddin də, M.C.Həqiqi də, Ş.İ.Xətai də az və ya çox dərəcədə XIII–XVI əsrlərdə kifayət qədər geniş yayılmış panteizm fəlsəfəsinə istinad edirlər, lakin bu cür istinadda müəyyən şərtlik var; panteizm burada daha çox estetik hadisədir, hətta bir qədər də irəli gedib demək olar ki, ümumiyyətlə estetik hadisədir, panteizm fəlsəfəsi adına ancaq onun “formal məntiqi” qalır, kontekstual məzmun isə bilavasitə estetik təfəkkürün məhsuludur:

Q.Bürhanəddindən

Bən sana irincə gəz, qaib oluram bəndən,
Ğaib əgər olmazsam, hazır degüləm axır.

M.C.Həqiqidən

Yarın qəmində tərki-cahan etməyən könül
Ol can deyil ki, xilqət ana cavidan ola.

Ş.İ.Xətəidən

Hər nə kim hökm eylesən, eylə mənə ey eşqi-yar,
Könlümün xətdində sultan səndən özgə kimsə yox..

XIII–XVI əsrlərdə klassik poetik təfəkkür kompromis hesabına inkişaf edir; o mənada ki, müxtəlif istiqamətdəki fərdi axtarımlar difenrensiallaşmaq imkanından məhrum olduğuna görə poetik təmayüllər yaranmır, normativliyə güzəştə gedilir, normativlik isə bu və ya digər dərəcədə variasiyalar verir. Məsələn, panteist estetikə Q.Bürhanəddinin poetik sistemini izah etmək üçün kifayət eləmir, çünki Q.Bürhanəddin qədim türk poetik təfəkkürünü də yaşadır... M.C.Həqiqi bir qayda olaraq panteist fəlsəfənin məntiqi (və obrazları) ilə düşünür... Ş.İ.Xətəidə isə panteizmin əslində mücərrəd mühakimələri konkret münasibətlərin ifadəsi kimi götürülür (panteist fəlsəfə şüəliyə qədər deformasiya olunur)... Lakin klassik poetik təfəkkür tipologiyasını mühafizə edir.

Q.Bürhanəddin də, M.C.Həqiqi də, Ş.İ.Xətəidə də hökmdar, sərkərdə olmuşlar və ola bilməz ki, hökmdarlıq, sərkərdəlik psixologiyası onların poetik təfəkküründə iz buraxmasın, obrazlara diqqət edək:

Q.Bürhanəddindən

Hər gecə sübhə dəkin eşq ərinin naləsidir,
Qara günlər gətürən başa gözün aləsidir.

M.C.Həqiqidən

Qəmzeyi-xunriz ilə qıldın müsənxər aləmi,
Çün xəti xalındadır ləşkər silahi könlümün.

Ş.İ.Xətəidən

Vətəndən ayrı düşdüm, dadü fəryad!
Qəribəm qəmküsarım anda neylər?..

Göründüyü kimi, hökmdarlıq, sərkərdəlik psixologiyası lirik kontekstə öz sərt məntiqi ilə daxil olur, öz obrazlarını faktlaşdırır, lakin bu halda da klassik poetik təfəkkürün tipologiyası itmir.

* * *

Qazi Bürhanəddin XIV əsr,
Mirzə Cahanşah Həqiqi XV əsr,
Şah İsmayıl Xətəi XVI əsr... Üç hökmdar, üç şair... Lakin üçü də bir estetik idealın ifadəsinə xidmət edir: “məstaneyi-eşqəm...”

* * *

Əgər Nemətullah Kişvəri böyük Füzulidən sonra yaşamış olsaydı, dərhal deyəcəkdik ki, Füzulinin tələbəsidir: ona görə ki, Kişvəridəki obraz mükəmməlliyini məhz Füzuli əndazəsi ilə ölçmək olar, başqa bir ölçü-biçi çətin ki, yaraya...

Hər halda Kişvərini Füzuli yetirib, o mənada ki, Kişvəri ədəbi-bədii təfəkkürümüzdə Füzuli rezonansının faktıdır ümumiyyətlə, özündən öncəkilər Füzulinin təqdimində nüfuzludursa, onun orbitində qərar tutur, ondan asılı olur, get-gedə zaman fərqi silindikcə (xronologiya təfəkkürlə həmişə sinxronluğa tabedir, yəni oxucunun nəzərində zövq almaq baxımından, deyək ki, M.P.Vaqiflə S.Vurğun müasirdir) Füzulinin, əlbəttə, müəyyən arenada, həm keçmişə, həm də gələcəyə müəllimliyi qərarlaşır...

Elə bu da hər sənətkara nəşib olmur. Nə qədər böyük istedad ziyəsi olasan ki, keçmişin yox, gələcəyin dərşini alasan, Nəsiminin yox, Füzulinin orbitinə düşəsən, adın özündən sonranın tarixində qala.

Kişvəri humanizm təbliğ edir. Orta əsrlərin məfkurə məhdudiyətindən kənara çıxma bilməyəndə də, elə həmin məhdudiyətin imkan verdiyi həcmdə humanist fikirlər söyləyir, heç bir təriqətə boyun əymir; dünyanı öz gözləri ilə görüb, qəlbi ilə yaşayıb dəyərləndirməyə çalışır və belə qərara gəlir ki,

Meyvə olan nəxmini səng hədəvis sındırur,
Bəh, nə xoşdur səmənber sərvilə azadlıq.

Bəlkə də, mənəviyyata hakim olmaq məqsədi ilə dünyəvi eşqi rüsvayçılıq adlandıraraq qadağan edən ruhanilərlə polemika gedişində deyilmişdi:

Eşqi kamil aşiqə rüsvayçılıqdan dərdi yox,
Nuh ilə həmxanə bolsan, mövci-tufandan nə gəm.

Kişvərinin geniş mənada realizmi məhəbbətə münasibətdə daha qabarıq şəkildə üzə çıxır. Hətta şair konkret şəraitdə Füzulini də qabaqlayıb “bir yar eşqinə” nələrdən keçmir...

Dilü canü zəru simü evü mülki nədər yarəb,
Bu viranə dünyadə hər kim ki, anın yarı gögçəkdir.

“Gözəldir” yox, məhz “gögçəkdir”, çünki “gözəl” deyilsəydi xəyalımıza mistik anlayışlar da gələrdi, Kişvərinin nəyi nəzərdə tutduğu mübahisəli olardı, amma “göyçəy”in maddi məzmunu inkar edilməzdir.

Ləbi-ləlü xəti-səbzın sifatin Kişvəri söylər,
Anıncündür kim, sözi diləkəşü əşari gögçəkdir.

...Yeni gözəlin gözəlliyi olmasaydı, şerin də gözəlliyi olmazdı; Kişvəri bu sözü XV əsrdə demişdi, həm də obrazlı təfəkkür üçün o qədər də səciyyəvi olmayan elmi dəqiqliklə demişdi.

Kişvəridə, bəlkə də Nəsimidən gələn, sözü kişi kimi açıq demək cəsarəti var, amma Nəsimidəki qədər deyil; elə bil Kişvəri zamanın təkani ilə Nəsimi publisistliyini get-gedə boğmağa məcbur olur: onun lirik qəhrəmanı “şahi-xuban” qarşısında gədəliğini boynuna alır, amma tamamilə təslim olmur:

Gədədür Kişvəri leykan visalından təməl yüzməz,
Kişi gər şahü gər dərviş, ana əli gərək hümmət.

Kişvəridə Füzuli müdriqliyi var, amma Füzulidəki qədər deyil; bu mənada Kişvəri yaradıcılığı dözümlü müdriqliyinə keçiddir. Füzulidə lirik qəhrəman hara qədər desən səbrlidir, həm də bu, poetik təsadüfdən yaranmır, improvizasiya deyil, elə bil intim emosiyalardan kənar hansısa soyuq məntiqin diqtəsi ilə gəlir, ədəbi-bədii konsepsiya səviyyəsində təqdim olunur. Kişvərinin qəhrəmanı hələ səbr eləməyi yeni-yeni öyrənir, ona görə də qurduğu səbr binası göz yaşlarına davam gətirmir, uçub dağılır:

Bir binayi-səbr kim, yaptım könül şəhrində mən,
Gözlərüm suyu birlə bir-bir xərab etdi fəraq.

Kişvəri sözü Füzuliyənə deməyin Füzuliyəqədərki ustasıdır...

Çü məqbuli təbəyəsen, məhəbbət əhlidən qaçma
Ki, sən mürği-behiştisən, könüllər aşyanındır.

Gözəlin cənnət quşuna bənzədilməsi uğurlu təşbehdür, öz yerində, hələ “könüllər aşyanındır” daha uğurlu deyilib; söhbət o könüllərdən gedir ki, cənnətdir, yəni məhəbbətlə doludur. “Məhəbbət əhli” könlündə cənnəti gəzdirir.

Yüzün üzrə qara xallar pərişan zülfün altında,
Sanasan aşyan qalmış od üstündə səməndərlər.

Kişvəri gözəlin simasında Füzulinin görə biləcəyi gözəlliyi görür, həm də təəssüratı dinamik obrazlarla verir; səməndər odda yanır, xallar üzün hərarətində...

Aşiq oldur kim, əgər düşsə fəna dəryasına,
Kişvəri tək bilməyə meyli-kənar etmək nolur.

Sonralar Füzuli də elə bunu demişdi; o prinsipi ki obrazlılıqda Füzuli götürürdü, Kişvəri əvvəldən həmin prinsipə riayət edirdi. Füzuli üslubu Füzuliyə qədər də mövcud idi.

Kişvəri dünyaya klassik obrazların standart çərçivəsindən baxmır (çünki bu standartlar hələ normativləşməmişdi, normativləşməkdə idi və bu mənada professor Tofiq Hacıyevin ədəbi-bədii dilimizin tarixində XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərinə qədərki dövrü, şərti olaraq, “təşəkkül dövrü” adlandırması tamamilə təbiidir), şerlərində dövrün poetik təfəkkürünü canlandırır şair

Kişvəri, itini görgəc öp ayağını anun
Kim, yaman günlərdə oldur yaru yoldaşın sən

deyəndə müəyyən mərhələ üçün nə qədər anlaşıqlıdırsa,

Nə vəfa istərsən ol kafirdən, ey dil kim, ona
Bivəfalıq sütü vermiş namüsəlman dayəsi

sözlərində də o qədər müasir emosiyalar ifadə edir.

Hələ bundan da o yanası var:

Sögmək olmaz, dögmək olmaz, tərgidür namərdlik,
Bir bələdur, neyləsin kişi vəfasız yarına...

elə bil bu günün təfəkkür süzgəcindən keçib, bir kəlməsi də arxaik deyil...

Kişvəri sözlə ustalıqla davranır, çevik dil-üslub nümunəsi verir; onun təqdimində qəzəl standartı Azərbaycan dilinin sintaktik harmoniyasını, demək olar ki, pozmur, milli ahəngdən məhrum etmir:

Necə kim xəlqi dirildir şivəvü rənəliğin,
Vəh kim, öldürdü məni məstivü bipərvalığın.

Əcnəbi sözlərin çoxluğuna baxmayaraq, sintaksis bütünlüklə xalq dilindən gəlir; hələ “vəh kim” nidası üçün seçilmiş yerin nə qədər məqbul olduğunu demirik ki, cümlənin məzmununa qərribə bir təəssüf emosiyası verir.

El mənim aşıqlığının ol səbəbdən bildi kim,
Bu çıxası gözlərim hər ləhzə giryandır mənüm.

“Bu çıxası gözlərim” ifadəsinin doğurduğu təəssürata fikir verin: aşıqın özünün özünə tənəsi Kişvəriyə qədər bəlkə bu munislikdə olmamışdı. Müasir şerimizdə belə həmin ifadəyə rast gəlsəydik, üstündən laqeyd keçə bilməzdik...

Ola bilmən həbib ilən, görə bilmən rəqib ilən,
Qalupdur iş nəşib ilən, gedəlim bari şəhrindən.

Göründüyü kimi, Kişvəri qəzəldən gəraylı məqamında istifadə edir, klassik şer janrlarında folklor potensialı tapır və həmin potensialı bütün gücü ilə reallaşdırmağa çalışır. Kişvəri qəzəli azərbaycanca danışdırır...

Şair bir sıra hallarda qəzəl kontekstində heyrət ediləcək bir şəkildə həsbi-hal edir, az qala nəsr ifadələri verir:

Dedim ki, nola Kişvərinin halı qəmündən,
Dedi ki, axir öldürəsidür anı qayğu.

Əlbəttə, qəzəlin vəzn normativliyinin bu cür “pozulmasını” biz görkəmli əruzşünas Əkrəm Cəfər kimi qüsur hesab etməkdən uzağıq və belə düşünmək nə dərəcədə doğru olardı ki, XIII əsrdən XVI əsrə (yaxud XIX əsrə) qədər Azərbaycan dilinin (və poetik təfəkkürünün) estetik ideali əruzun qəliblərinə getdikcə daha yaxşı sığışmaqdan ibarət olmuşdur?.. Əruz Azərbaycan türk şerində möhkəmlənə-möhkəmlənə xalq şerinin həm məzmun, həm də formaca təsirini qəbul edirdi, çünki əruzun Azərbaycan türk şerinə yad təfəkkür deyil, azərbaycanlı təfəkkürü gətirirdi o təfəkkürü gətirirdi ki, bu vaxta qədər çoxəsrlik yaradıcılıq təcrübəsinə malik idi: əruz isə həmin təcrübəni minimum ehtiva etmədən (onu özünə uyğunlaşdırıb və özü ona uyğunlaşmadan) milliləşə bilməzdi (və məsələnin bu tərəfini, görkəmli əruzşünas öz monoqrafiyasında tamamilə düzgün izah edir).

Kişvəri əsasən qəzəl ustasıdır, lakin onun sənətkarlığı qəsidə, müxəmməs, təxmis, müstəzad, mürəbbe və rübailərində də görünür.

Müxəmməslərindən birində şair dərindən çoxluğundan belə şikayətlənir:

Gözlərim qanluluğu bağrım dağlıvu bəxtim nigun,
Asıman dünpərvəri əxtəri xəsisü dəhr dun,
Yar bimehrü fələk bimehriban, tale zəbun,
Nə dili nə dinü nə danış, nə səbrü, nə sükun,
...Xansı birin söyləyim, ah, ancə dərdim var mənim

bu, Füzulinin şikayətidir...

Kişvəri bu mürəbbesində isə Vaqif, ya Zakir səviyyəsində novatorluğa can atır:

Əgər görsən, səba, ol bivəfanı,
O şol biganəyi-naaşınanı,

Kişvəri özünü böyük özbək şairi Nəvainin tələbəsi sayırdı, lakin şairin dilində özbək (cığatay) elementləri konkret olaraq Nəvainin təsiri deyildi; ümumən XV–XVI əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dilində cığataycanın təsiri var idi ki, bunu ictimai-siyasi hadisələrin gedişi şərtləndirirdi.

Cığatay elementləri Kişvərini başqa türk xalqlarına da münisləşdirirdi; müəyyən mənada, ədəbi-bədii təfəkkür ümumiliyi nitq ümumiliyi ilə tamamlanır, şair layiq olduğu arenaya çıxırdı.

...Kişvəri klassik poetik təfəkkürün hərəkətinə təkən verdi,

klassik üslubun formalaşmasında istedadını əsirgəmədi, eşq cəngavərinin fəaliyyət meydanını genişləndirdi arxasınca isə dilində "heyret, ey büt!" nidası olan Füzuli gəlirdi.

* * *

Azərbaycan, ümumən türk-müsəlman ədəbiyyatının tarixində elə sənətkarlar var ki, üslubları fərdi, yaxud konkret, yalnız özlərinə məxsusdur. Elə sənətkarlar da var ki, bir neçə əsəri ədəbi-bədii yaradıcılıq üslubunu müəyyən edir, bütöv mərhələyə çevrilir: Füzuli kimi, Vaqif kimi, Səməd Vurğun kimi...

Nəsimi nə qədər ümumbəşəri fikirlər ifadə etsə də, yenə sənətkar fərdiliyini saxlayır, əksinə, Vaqif nə qədər fərdi-intim səviyyəyə ensə də, yenə yaradıcılığının cövhərində əsrlərin təcrübəsini əks etdirir. Nəsiminin, yaxud Xətəinin estetikası tədricən kütləviləşən hadisə kimi diqqəti cəlb edir, yəni bunlarda sənətkar ömrünün gəncliyi və yetkinliyi növbələnir, estetik ideal tədricən yetişir. Füzulidə, yaxud Vaqifdə isə bu baxımdan inkişaf görmək mümkün deyil: hər iki sənətkar əllərinə təzəcə qələm alanda nə demişdilərse, prinsip etibarilə, axıracan həmin mətləbi davam etdirmişlər. Ona görə ki, Füzuli üslubu Füzuli dünyaya gəlməmişdən qabaq dünyaya gəlir, Füzulidən sonra da mövcud olur. Vaqif üslubu da onun kimi. Deməli, bunlarda inkişafın dinamizmini geniş kontekstdə hiss etmək mümkündür. Əlbəttə, Nəsimini (yaxud Xətəini) yetişdirən estetik mənbələr var, bununla belə, Füzuli, yaxud Vaqif estetikasının (və düşüncə tərzinin) daha universal səciyyə daşdığını etiraf etmək lazımdır.

Ədəbi-bədii fikrimizin inkişafında Füzuli mərhələsi, Vaqif mərhələsi, nəhayət, S.Vurğun mərhələsi məntiqi əlaqə təşkil edir; hər bir mərhələnin müstəqilliyi ilə yanaşı, bir-birinə dialektik istinadı da diqqəti çəkir. Füzuli mərhələsi tezis, Vaqif mərhələsi antitezis, S.Vurğun mərhələsi isə sintez faktı kimi araşdırma tələb edir.

XVIII əsrə qədər Füzuli düşüncə tərzində ədəbi-bədii təfəkkürün əsas göstəricisi idi. Q.Bürhanəddindən etibarən bir sıra hallarda Vaqif üslubunu canlandırmaq cəhdləri olmuşdu, (xüsusilə XVI əsrdən etibarən Xətai, Əmani...), lakin bu cəhdlərin heç biri Füzuli üslubunun nüfuzunu sındırmaq imkanına malik deyildi.

Vaqif üslubunun klassik səviyyəyə qalxmasında ictimai-siyasi şəraitin rolu xüsusi qeyd edilməlidir: səfəvilərin süqutundan sonra

Azərbaycanın xanlıqlara parçalanması nəticəsində şəhərlərdə mərkəzləşmiş ümumşərq təmayüllü mədəniyyət milli mədəniyyətin əsasını təşkil etmək iddiasından düşür, bunun əksinə, kənd nüfuzu artır, beləliklə, təbii olaraq klassik ədəbi-bədii təfəkkürə qarşısızalınmaz şəkildə kənd elat koloriti gəlir, nəticədə Vaqif üslubu normativ hadisəyə çevrilir, Füzuli üslubu ilə ideal olaraq oppozisiya təşkil edir.

Füzuli üslubu ilə Vaqif üslubunun qarşıdurması sistemli şəkildədir; burada həm məzmunca, həm ifadə xüsusiyyətlərinə görə, həm də ictimai inkişafa münasibət (xronoloji yerləşmə) baxımından müqayisə olunması əlamətlər var.

"Füzuli nə deyir? Vaqif nə deyir?" prinsipi ilə aşağıdakı şəkildə qarşılaşdırma apararaq və nəzərə alaraq ki, bu cür qarşılaşdırma əsrlər uzununu yaşamış estetik konsepsiyaların üz-üzə dayanmasıdır.

Füzulinin lirik qəhrəmanı səbrlidir; hətta o qədər səbrlidir ki, ancaq Füzuli konteksti üçün təbii görünür, hər hansı başqa bir kontekstə çətin uyuşardı.

Ey Füzuli, şami-qəm əncamına yoxdur ümid,
Bir təsəllidir, sənə ol söz ki, derlər var sübh

məntiqi ilə səbr etmək isə (yəni bilə-bilə ki, gecənin qəmi heç vaxt qurtarmayacaq, sabah isə açılmayacaq, yenə sabahın açılacağını səbrlə gözləmək), həqiqətən ağlasığmayan və buna görə də adamı heyretə salan hadisədir, mənəvi dəyanət nümunəsidir.

Vaqifin lirik qəhrəmanı isə eyni dərəcədə səbrsizdir, ən adi mühakimələrində də bu dərhal hiss olunur:

Ara xəlvət ikən etmə qilü-qal,
Tez ol, çıxdı canım, naz vaxtı deyil.

Yaxud:

Bir saat görməsəm, tuti zəbanım,
Qopacaq başıma qiyamət eylə.

Füzuli məhəbbətin poeziyasını vüsala qədər görür, onun poetik şərhinə görə, vüsala başlananda poeziya qurtarır (müqayisə üçün deyək ki, dastan məntiqi ilə də məhəbbətin estetikası vüsala qədrdir; bu mənada Füzuli, həqiqətən, xalqın gözəllik duyğularına

istinad edən sənətkardır); odur ki, şair yazır:

Qəmi-hicrdir kim, artar əsərilə eşq zövqü,
Qələt eyləmiş Füzuli ki, vüsalə talib olmuş.

Lakin bu o demək deyil ki, Füzuli platonik məhəbbət təbliğ edir (onda gərək məhəbbət dastanlarına da bu cür yanaşılsın). Şairin bir sıra fikirləri onun məhəbbətinin həyatiliyini göstərir: məsələn:

Səcdədir hər qanda bir büt görsəm ayinim mənim,
Xah mömin, xah kafir tut, budur dinim mənim.

Yaxud:

Hüsnün olduqca füzun, eşq əhli artıq zar olur,
Hüsn nə miqdar olursa, eşq ol miqdar olur.

Füzuli, yeri gələndə, vüsalın şirinliyini də inkar etmir və bu elə Füzuli düşüncə tərzinin məntiqinə uyğundur ki, vüsalın şirinliyini bilə-bilə ondan əl götürəsən:

Cənnət üçün mən edən aşıqləri didardan,
Bilməmiş kim cənnəti aşıqlərin didar olur.

Vaqif isə bilavasitə vüsalın poeziyasını verir:

Siyah vəsmə zivər çəkibdir qaşa,
Onu görən gözlər istər qamaşa,
Bir ləhzə hüsnünə etdim tamaşa,
Behəmdülla, din-imana yetişdim.

Vaqif bu fikirdədir ki, “rəsmi-ülfət bilməyən büt aşiqin kafər edər...” və özü də məhz “rəsmi-ülfət” qanunu ilə mühakimə yürüdür:

Mən bu dərd ilə əgər ölsəm, məzara qoymayın
Üstümə o tuti dil şux nigarım gəlməmiş.

Füzulinin qəhrəmanı səbrlə məhəbbət əzablarından tərbiyə alır, dünya malına aludə olmaqdan çəkinir, mənəvi ucalığını təmin etmiş olur. Lakin səbrin də hövsələ hüdudu var; qəhrəman bəzən hüdudu

aşmağa ehtiyac duyur, bu isə rüsvayçılıqla nəticələnir:

Qaçan rüsva olurdum, qan udub səbr edə bilseydim,
Mələmət çəkdiyim bihudə əfqan etdigimdəndir.

Füzulinin qəhrəmanı məhəbbət əzablarının dəhşətini bütün gücü ilə duyur:

Qıldı Məcnun kimi çoxlar həvəsi-eşq, vəli
Doymadı dərdə məni, bisəri nədən geyri.

Lakin bu əzabdan boyun qaçırmaq olmaz, ona görə ki, məhəbbətdən o tərəfə təsəvvürünə heç nə gətirmir. Əgər ağıl məhəbbətin şiddətlənməsinə mane olacaqsız, Füzuli ondan da dərhal üz döndərmyə özündə cəsarət tapır:

Daşlara urub başımı rüsva gəzər oldum.
Ey əql, qaçıb qurtula gör dərdi-sərimdən.

Füzulinin qəhrəmanı bu cür suallar üzərində də düşünməli olur:

Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?

Göründüyü kimi, söhbət aqlın gücündən yaradılmış məhəbbətdən yox, təbii məhəbbətdən (idarəolunmaz məhəbbətdən) gedir. Füzulinin təbii məntiqi isə bunu deyir:

Can ver, könül, ol qəmzəyə kim, munca zamanlar
Can içrə səni bəslədiyim anın üçündür.

Elə bu yerdə Vaqif də öz estetik prinsipini elan edir:

Vaqif, yaxşı canan gərək can üçün,
İdir çox çalışmaq bu cahan üçün!..

Vaqif düşüncə tərzinin Füzuli düşüncə təzi ilə qarşılaşması həmin nöqtədə daha kəskinidir; yerdə aaeən qarşıdurmalar isə, bir növ, törəmə xarakterlidir, prinsipial qarşıdurmanın müxtəlif tərəflərini təşkil edir.

Sual oluna bilər: biz nə üçün Füzulinin, eləcə də Vaqifin estetik idealını məhəbbət mövzusu hüdunda axtarmağa cəhd edirik?... Onda cavab iea?aa aşağıdakı misraları nümunə göstərərdik:

Füzuli:

Kamili-sinəm, dəxi özgə kəmalı neylərəm?..

Vaqif:

Çünki yorğunuyam mən bu yolların!

Füzuli ilə Vaqifin qarşılaşdırılmasında mövzu uyğunluğu istinad təşkil edir, bunsuz qarşılaşdırma ümumiyyətlə mümkün deyil.

Füzuliyə görə, məhəbbət fəlsəfəsi baxımından sultan gədədan seçilmir, varlı-kasıb oppozisiyası aradan qalxır; "vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdır kim, müşəxxəs olmaz ol vadidə sultandan gədə".

Füzulinin qəhrəmanı fədakarlığı ilə fəxr eləməkdə tamamilə haqlıdır:

Can fəda eyləmyəi yara həmin mən bilirəm,
Bu təriqi demə həm qafilü gümrah bilir.

Vaqifin qəhrəmanı da məhəbbətində fədakardır, - bunu gizlətmir də:

Xublara vermişəm din-imanımı,
Şövkətü-şanımı, adü sanımı,
Cəllad tək gözlərin alsa canımı,
Namərdəm mən əgər aman eylərəm.

Əslində isə, burada da ziddiyyət özünü göstərir; Füzulidə hər şeydən keçilir ki, bir ad-san qazanılsın, Vaqifdə isə məhz ad-sandan keçilir.

Füzuli məşuqənin cövründən əzab-əziyyətindən şikayətlənir, amma prinsipial cəhət burasındadır ki, cövrü-cəfanı təbii hal sayır, hətta məhəbbətin atributu kimi qəbul edir. Vaqif isə belə bir sual verməyə özündə nəinki cəsəret tapır, hələ bunu qanuni haqqı da bilir:

Neyçün incidirsən munca Vaqifi,
Nə hasil bu cövrü cəfadən sənə?

Yaxud:

Vaqif sevdi bir iqrarsız bivəfa,
Badə getdi tamam çəkdiyi cəfa...

Füzuli də qısqanır, Vaqif də; Füzulinin qısqanması sənətkarlıq nümunəsidir:

Kuhkən Şirinə öz nəqşin çəkib vermiş firib,
Gör nə cahildir, yonar daşdan öziçün bir rəqib.

Vaqifdə isə məişət məsələsidir:

Bilməm ki sənə nə demiş əğyar,
Xəyalındır məndən genə gen kimi...

Vaqifin qəhrəmanı, Füzulinin qəhrəmanı ilə müqayisədə sevgilisinə məhrəmdir; onların arasında söz-söhbət olur, küsüb-barışirlar:

Qərib-qərib durduq biganələrtək,
Soyuq-soyuq baxdıq divanələrtək...

Hələ onu demirik ki, bir-biriləri ilə zarafat eləməyə də imkan tapırlar:

Olmaya sən məni biiqrar sandın,
Zarafat eylədim, ona inandın?

Füzuli çəkdiyi əzablardan bilmir kimə şikayət eylesin, Vaqif isə birbaşa sevgilisinə şikayətlənir ("Mənim səndən sənə şikayətim var" məntiqi ilə), giley-güzar edir; məsələn:

Sən məni eylədin ellər gülüncü.

Füzulidə qəhrəman sevgilisinə bu cür müraciət edə bilməz; əksinə, kənar yerdə şikayətlənmə-filan olursa, üz-üzə gələndə ancaq

onu deyə bilər ki:

Padşahım, zülm edib aşiq sana zalim demiş;
Xublardan yaman gəlməz, bu, böhtandır sana!

Nəhayət, Füzulidə aşiq məşuqdan nə qədər aşağı tutulursa, o qədər qürurlu görünür. Diqqət yetirək: (Nola gər salsa Füzulinin qəmi-hicranə çərx, Vəsl əyyamində ol gafil ikən məğrur idi); Vaqifdə isə, əksinə:

Yarım sallanıban gələndə bizə
Düşübən əl-ayağından öpəydim.

Füzulidə ifadə tərzini nə qədər mücərrəddirsə, Vaqif ifadə tərzini o qədər konkretir; həm də nəzərə alaq ki, burada Füzulinin klassik, Vaqifin isə folklor üslubunda yazması da şərtir. Əslində, estetik fikrin inkişaf məntiqi mövcud qarşıdurmanı sistemli şəkildə yetişdirmiş olur, bu mənada Vaqif estetikasının Füzuli estetikasına məzmunca qarşı durması haçandan başlayırsa, ifadəcə də həmin vaxtdan başlanır.

Füzulidən:

Tərləmiş rüxsar ilə xublar açarlar könlümü,
Gör nə gülşəndir ki, atəşdən verərlər ab ona.

Vaqif bu cür mücərrəd şəkildə deyil, konkret deyir:

Ey yanağı lalə kimi al gözəl.

Fikir hər iki halda metaforik ifadəsini tapır, lakin obrazlaşdırma üsulu, estetik şərhin məntiqi müxtəlifdir; Füzulidə Vaqiflə müqayisədə poetik informasiya xeyli mürəkkəb səciyyə daşıyır və çətin dərk edilir. Səbr fəlsəfəsi geniş miqyasda mühakimələrə imkan açır, emosiya aktının intellektual səviyyədən qiymətləndirilməsinə şərait yaradır:

Dəşti-ğəmdə xaki-qəbrim üzrə sərv-i-girdibad
Çəksə baş, ol sərvdən su kəsmə, ey seyli-sərab.

Mövzunun konkret olub-olmaması şərt deyil, çünki konkret

mövzularda da Füzuli məhz qeyri-konkret ifadə tərzinə müraciət edir:

Çıxdı həmmamdan o, pərdeyi-çəşmim sarınıb,
Tutdu asayiş ilə guşeyi-çəşmimdə məqam.

Mücərrəd mövzularda isə fikrin ifadə tərzini bir qədər daha mücərrədləşir, ona görə ki, bu zaman daha qeyri-real assosiasiyalar yaradılır:

Eylər könül əşk xətin şövqünü füzun,
Oddan çıxar buxar saçıldıqca ab ona.

Vaqif olduqca nadir hallarda mürəkkəb obrazlar işlədir, ancaq bu mürəkkəblikdə mücərrədlik olmur; məsələn:

Bədənin sərəsər gül xərmənidir...

“Xərmən” anlayışı həmişə “istilik” məfhumunu yada salır və bu istiliyi gül iyi ilə birlikdə təsəvvür edək!..

Vaqifin elə bir obrazlı ifadəsi yoxdur ki, etnik koloritdən məhrum olsun; şübhəsiz, bu cəhət ifadə tərzindəki konkretliyin faktıdır, məsələn:

Məmələrin üstündən çatının zolu,
Sən qıysan, mən sənə qıymanam, gəlin!

Yaxud:

Deməginən Molla Pənah qocadır,
Səni tamam yesəm, doymanam, gəlin!

Bu cür obrazlar Vaqifin bədii düşüncə məntiqini xarakterizə etmək üçün material verir: şairin üzərində düşündüyü, poetik həllini vermək istədiyi mətləbin özü koloritlidir.

Füzuli obrazını bütün koordinatları üzrə dərk etmək mümkün olduğu halda, Vaqif obrazı bəzən təhlilə belə gəlmir. Çünki Füzuli hər hansı emosiya olursa-olsun, onu intellekt süzgəcindən keçirir, məntiqin qanunları ilə bu emosiyaya baxış bucağı müəyyən edir. Vaqif isə emosiyayı necə gəldi verir.

Füzulidən fərqli olaraq, Vaqif fikrini nəinki sadə, bəzən prozaik şəkildə ifadə etməyə qabildir; məsələn, o yerdə ki Vaqif:

“həsərətindən çıxdı canı Vaqifin” deyir. Həmin məqam üçün Füzulidə adətən “tərk etdi” ifadəsi “çıxdı”nı əvəz edir.

Yaxud:

Səg rəqibin bir daş düşsün başına,
Qoymaz ki, yar ilə olaq aşına...

Yaxud da:

Bir belə gözələ qurban olmağa,
Vaqif kimi qəllaş kimsə gərəkdir.

Füzuli bu cür ifadələrdən bütünlüklə sərf-nəzər edir. Vaqif isə hətta bunlardan da betərini deyə bilər:

Döndərdi üzün ol güli-rəna genə məndən,
Eyb olmaya söysəm belə iqbalın içinə.

Füzulidə ifadə tərzinin qeyri-adiliyi, mücərrədliyi, mübhəbliyi onun şərh etdiyi məzmunun qeyri-adiliyindən irəli gəlir; müqayisə edək:

Var idi sübh vüsalinə, Füzuli, ümmid,
Çıxmasa həsrətlə canı-fikarım bu gecə.

Vaqifdən:

Yuxu məni tutdu gələn gecəsi...

Füzuli real dünyanı irreal (real olmayan) məntiqlə, Vaqif real məntiqlə təqdim edir, ona görə də Füzuli heyretə salır, Vaqif isə inandırır.

Füzuli irreal məntiqlə yazdığına görə, fikrini həndəsi dəqiqliklə ifadə edir, daha doğrusu, fikrin həndəsi dəqiqliklə ifadəsinin estetikasını nümayiş etdirir:

Şəm başından çıxarmış dud şövqi-kakilin,
Böylə kütah ömr ilə başındakı sövdaya bax!

Vaqifdə isə bu cür dəqiqlik yoxdur; müqayisə edək:

Baxmaq ilə doymaq olmaz üzündən,
Danışanda şirin-şirin sözündən.
Onun üçün göz kəsmərəm gözündən,
Müştaqam, ey şəkər kanı, mən sənə.

Şairin sözü bəzən kompliment səviyyəsinə enir:

Oturuşun gözəl, duruşun gözəl,
Sallanışın gözəl, yerişin gözəl,
Xoyun, xülqün gözəl, hər işin gözəl,
Bəxş olub bu xubluq xudadan sənə.

Füzulidə həsrət, bir qayda olaraq, gözəlin mənəvi atributlarını yada salır. Vaqifdə isə, əksinə, maddi-zahiri atributlar yada düşür:

Qaşı kaman, kirpikləri qəməlim,
Ağzı şəkər, dodaqları yeməlim,
Əlvan kəlağaylı, bəyaz məməlim,
Sinəsi meydanım neçün gəlmədi?

Füzuli “vəhdəti-vücut” düşüncə tərzinin yaratmış olduğu obrazlardan istifadə edir, lakin “vəhdəti-vücut” ideyalarını təbliğ etmək üçün yox, başqa sözlə, mövcud maneralar qalır, bunun arxasında isə real münasibətlər dayanır; ümumiyyətlə, belədir ki, müəyyən düşüncə tərzinin məhsulları zamanı keçdikcə müstəqim mənasını itirib, metafora faktına çevrilir. Nümunələrə diqqət yetirək:

Verməyən canın sənə bulmaz həyatı-cavidan,
Zindeyi-cavid ona derlər ki, qurbandır sana.

Yaxud:

Canlar verib, sənin kimi cananə yetmişəm,
Rəhm eylə kim, yetincə sənə cana yetmişəm.

Füzulidə estetik fikrin reallığı bəzən ifadə irreallığı ilə məharətlə qarşı-qarşıya qoyulur:

Kəsmədi məndən səri-kuyində azarın rəqib,
Ey Füzuli, nişə cənnət içrə yox derlər əzab.

Vaqif isə bu baxımdan Füzulidən də qabağa gedir; burada mövhumi məfhumlar ancaq fikrin metafora istinadıdır:

Hər kəsin dünyada bir qibləsi var,
Mən də yönüm sənə sarı tutmuşam...

Füzuli aşiq-məşuq münasibətlərinin ifadəsi fonunda cəmiyyət münasibətlərini də əks etdirir:

Dəşt tutmaq adətin qoymuşdu Məcnun eşqdə,
Şöhreyi-şəhr olağın rəsmi mən etdim ixtira.

Yaxud:

Zəfi-tale kəsdi dünyadan nəsibin zahidin,
Yoxsa öz rəyilə zahid tərki-dünya etmədi.

Yaxud da:

Fəqr imiş, fəqr, Füzuli, şərəfi-əhli-vücut,
Özünə eyləmə həmdəm fükəradan geyri.

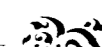
Füzulinin ifadə tərzində, təhkiyəsində fikrin ləngərinə uyğun bir təmkin var, hətta bu təmkinlilik obrazların işlədilmə texnikasında, maneralarında da özünü göstərir, məsələn:

Güli-rüxsarinə qarşı gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəsli-güldür bu, axar sular bulanmazmı?

Füzulinin əksinə olaraq Vaqifdə dərhal reaksiya vermək, emosiyayı gəldiyi parlaqlıqda da əks etdirmək cəhəti qabarıq nəzərə çarpır, ona görə də Vaqifin sintaksisi dinamikdir:

Əgri durdu, süzgün baxdı, canımı
Aldı o şux gözlər, amma nə gözlər!

Füzulidə aşiqin sevgilisinə veridyi suallar, bir qayda olaraq, heyrətdən yaranır, ona görə də bu cür suallar cavab tələb etmir,,

daha doğrusu, cavab sualın qoyuluş məntiqindən aydın olur, məsələn:

Qansı yerdə bulunur nisbət sənə bir gənci-hüsn,
Qansı gəncin əjdəri zülfü-pərişanınca var?

Yaxud:

İstəyin can idi, xaki-rəhinə tapşırıdım,
Yetdi ol xud yerinə, indi nədir fərmanın?

O halda ki, aşiqin sualı müəyyən mənada cavab tələb edir, onda da adətən konkretlikdən uzaq olur; məsələn:

Füzulini ayaqdan saldı bari-möhnəti-eşqin,
Neçün tutmazsan, ey kafər, əlini bir müsəlmanın?

Vaqifdə isə aşiq bir növ işgüzar sual verir, o qədər sadə deyir ki, hətta bəzən inana bilmirsən ki, məsələn, bu cür müraciət sənət faktıdır:

Sənə peşəkş etmənəmmi can-başı,
Neçün bir gəlməzsən bizə, Fatimə?

Yaxud:

Vaqif öldü, neçün yasa gəlmədin?
Ya zahir olmadı bu xəbər sənə?

“İşgüzarlıq” o səviyyəyə qalxır ki, aşiq sevgilisi ilə eyni hüquqlu vətəndaş kimi söhbətə girişir:

Əgər yarsan, gəl sarmaşaq qol-boyun,
Durub daldalardan baxmağın nədir?
Yar deyilsən, çək ayağın, geri dur,
Canımı odlara yaxmağın nədir?

Əvvəla, Füzulinin qəhrəmanı sevgilisinə bu cür sual verə bilməz, yəni deyə bilməz ki, “yarsan, ya yar deyilsən?”, ikinci tərəfdən, heç olmasa, sualı belə kəskin şəkildə qoya bilməz.

Göründüyü kimi, ifadə planındakı qarşıdurmalar bilavasitə məzmun planındakı qarşıdurmaların təsiridir.

Sözün estetik rənglənmə cəhətinə görə də Vaqif Füzuliyə qarşı durur, məsələn, Füzulidə “qəm” müdrikliklə əlaqələnir və müdrikliyin bir əlaməti, atributu kimi təqdim olunur. Qəm aşıqı mənən yüksəldir... Vaqifdə isə əksinə:

Ayağa salıbdır Vaqifi qəmlər...

Füzuli şerindəki kədər Füzuli müdrikliyinin göstəricisidirsə, Vaqif şerindəki şüxlük də Vaqif müdrikliyinin şərtidir; yəni funksional şəkildə mövcud olan elə kədərdən, yaxud şuxluqdan ibarətdir, müdriklik isə mücərrəd anlayış olub, qeyd edilən antonim əlamətlərin hər ikisini səciyyələndirmək imkanına malikdir.

Füzuli düşüncə tərzini Vaqif düşüncə tərzinin əksliyi onların istifadə etdikləri xarakterik frazeoloji ifadələrin verdiyi semantik təəssüratdan da görünür, müqayisə edək:

Füzulidən: hali-dilin nihan tutmaq, hərzə-hərzə fəryad etmək, guşeyi-meyxanə tutmaq, ey qanım tökən, qanı qana tutmaq, ər kimi tərpnəmək, bəhri-eşqə düşmək, məlamət mülkünün sultanı, tökdük-cə qanım oxun, eşq dərdilə xoşam, gözü könlümdə gəzər, imdi mə-nəm rüsvayi-eşq, gəzərdim itlərin içrə, özgə halı neylərəm, gəməzən sökə cismim, tutuşudu gəm oduna, fərağın odunu gördük-cə, tərki-xaniman etdim, zövqi-vüsali möhnəti-hicranə dəyişdirdim, məndə sakin oldu dərdi-eşq, kimsə məni almaz gözə, eşq namusu mənü Məcnunə düşmüş, gəm yükün çəkməkdəyiz, mehrin savutma sinədən, yaxa çək edənə başmaq kimi salır ayağa, vəslin təmənnə eyləyə, gafiləsalari-karivani-gəməm, həyat sərf edübən, pərişan halin oldum, əvvəli hirsü axiri həsrət imiş...

Vaqifdən: tərhan könlüm, havalanmaq, qəribliyə düşmək, başına qiyamət qopmaq, dərd bilən ağzım ləzzəti, səndədir meylim, dodaqları yeməlim, ağzı xeyir sözlüm, özün öldürəydi adamdan ötrü, işarə anlayıb, hal bilən gərək, yanımda etibar sata bilməzsən, ləblərinlə bal axan, yol-ərkan gözət, qalmaqal etdin, tərpnədi dərdim, əl əldən üzülür, çünki yorğunuyam mən bu yolların, yar yanında ötkən sözüm olaydı, könlümdən-könlü yollar görünür, ağırlıq satar, saçı qucaq ilə düşüb gərdənə, qaymaq dodaqlı, ağızlar tərifi, bir şey ondan dadmadım, oturubən dizbədəm, namusu arım kəsilib, didarının müştəqiyəm...

Füzuli düşüncə tərzinin elementləri Həsənoğludan (XIII əsr)

etibarən müşahidə edilir. Qazi Bürhanəddin (XIV əsr), xüsusilə Kişvəri (XV əsr) ilə artıq müstəqil axara çevrilir; beləliklə, Füzuli üç əsrdən artıq müddətə yetişir. Saib Təbrizidən (XVII əsr) etibarən ətalətlə mövcudluğunu davam etdirən Füzuli düşüncə tərzini getdikcə ekzotikaya çevrilir.

Vaqif düşüncə tərzini də təxminən üç əsrə formalaşır; Xətəidən (XVI əsr) Əmaniyə (XVII əsr), oradan da Vaqifə inkişaf təmayülü nəzəri cəlb edir. Zakirdən (XIX əsr) sonra Vaqif düşüncə tərzini də şablonlaşır və funksional imkanlarını get-gedə itirir.

Vaqif düşüncə tərzini Füzuliyə oppozisiya təşkil etməklə yanaşı, həm də onun davamıdır, bunların hər ikisi eyni mənbədən təşəkkül tapır, lakin zaman etibarilə öncə normativ səviyyəyə qalxdığına görə, Füzuli düşüncə tərzini Vaqifi qidalandırmaq imkanına malik olmuşdur. Bununla belə, qeyd edilən təsiri birtərəfli saymaq da doğru deyil; əvvəla, Füzuli mərhələsində Vaqif düşüncə tərzinin elementləri var idi və bunlar Füzuli düşüncə tərzinə təsir edirdi, ikinci tərəfdən, Vaqif mərhələsində Füzuli düşüncə tərzini normativlik səlahiyyətini itirsə də, mövcud idi (məsələn, S.Ə.Şirvani, hətta M.Hadiyə qədər gəlib çıxmışdı) deməli, heç ola bilməzdi ki, Vaqif mərhələsində norma sayılan düşüncə tərzini onda müəyyən təbəddülət yaratmasın. Bizə qalırsa, XX əsrdə Ə. Vahid məhz Vaqif düşüncə tərzinin deformativ təsirinə məruz qalmış Füzuli düşüncə tərzinin ekzotikasındır.

Füzuli tezis, Vaqif antitezis münasibətinin məntiqi davamı olaraq S.Vurğun sintez mərhələsi gəlir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində xalqın ictimai həyatında mövcud olan əksliklərin estetik tərəkürdə sinxron şəkildə qabardılması üçün şərait yaranır. Nəticədə XX əsrin əvvəllərindən etibarən Füzuli düşüncə tərzini Vaqif düşüncə tərzinin sintezləşməsi gedir S. Vurğun yetişir...

Qəd ənərəl-eşqə-lil-üşşaqi minhacəl hüdä!
Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida.

Eşqdir ol nəş'eyi-kamil kim, ondandır müdam
Meydə təşviri-hərərət, neydə tə'siri-səda.

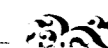
Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdir
Kim, müşəxxəs olmaz ol vadidə sultandan gəda.

Eyləməz xəlvətsərayi-sirri-vəhdət məhrəmi
Aşiqi mə'suqdən, mə'suqi aşiqdən cüda.

Ey ki, əhli-eşqə söylərsən: məlamət tərkin et!
Söylə kim, mümkünmüdür təğyiri-təqdiri-xuda?

Eşq kilki çəkdi xətt hərfi-vücudi-aşiqə
Kim, ola sabit həq isbatında nəfyi-maəda.

Ey Füzuli, intihəsiz zövq buldun eşqdən,
Böylədir hər iş ki, həq adilə qılsan ibtida.

Şərbəti-lə'lin ki, derlər çeşmeyi-heyvan ona,
Ol verir can dəmbədəm üşşaqəvü mən can ona.

Oxlarından kim, tikan tək sancılıbdır hər tərəf,
Gülbünidir xəm qədim, hər qönçə bir peykan ona.

Xalü xətdir bilmən ol ayineyi-rüxsar üzə,
Ya gözümdən əks salmış mərdümi-müjgan ona.

Tutma, ey qan, dəmbədəm tüğyan edib tən çəkini,
Qoy bu mənzərdən dəmi nəzzarə qılsın can ona.

Bəhrə, lö'lö dişlərin vəsfin məgər söylər səba
Kim, qulaq tutmuş sədəf içrə düri-qəltan ona.

Saldı xəttin zövqini dil canə qanlar uddurub,
Tifl tək kim, oxudarlər zəcr ilə Qur'an ona.

Ey Füzuli, ol sənəm əfğanına rəhm eyləməz,
Daşə bənzər bağı, tə'sir eyləməz əfğan ona.

Canımın cövhəri ol lə'li-gühərbərə fəda,
Ömrümün hasili ol şiveyi-rəftərə fəda.

Dərd çəkmiş başım ol xali-siyəh qurbanı,
Tab görmüş tənim ol türreyi-tərrərə fəda.

Gözlərimdən tökülən qətreysi-əşkim gühəri
Ləblərindən saçılan lö'löi-şəhvarə fəda.

Çək sinəmdə olan qanlı cigər parələri
Məst çeşmində olan qəmzeyi-xunxarə fəda.

Parə-parə dili-məcruhi-pərişanımdan
Səri-kuyində olan hər itə bir parə fəda.

Canü dil qeydini çəkməkdən özüm qurtardım,
Canı cananəyə etdim, dili dildarə fəda.

Ey Füzuli, nola gər saxlar isəm canı əziz,
Vəqt ola kim, ola ol şuxi-sitəmkarə fəda.

Cam içrə mey ki, dairə salmış hübab ona,
Ayınədir ki, əks salır afitab ona.

Zahid sual edərsə ki, meydən nədir murad?
Bizdə səfədir, onda kəduret, cəvab ona.

Qan-yaş töküb yanında dönər atəşin kəbab,
Mə'suqə bənzər atəşü aşiq kəbab ona.

Eylər könüldə əşk xətin şövqünü füzun,
Oddan çıxar buxar, saçıldıqca ab ona.

Çeşmin mərizi oldu könül, lə'linə yetir,
Rənci-xumarə düşdü, dəvadır şərab ona.

Təklifi-cənnət eyləmə kuyində könlümə,
Çün cənnət əhlidir, nə verirsən əzab ona?

Məsduddur Füzuliyə meyxanələr yolu,
Yarəb, hidayət eylə təriqi-səvab ona!

Riştədir cismim ki, dövri-çərx vermiş tab ona,
Mərdümi-çəşmim düzər hərdəm düri-sirab ona.

Sayeyi-zülfün şəbistanındadır şəm'i-rüxün,
Necə yetsin qədr ilə xurşidi-aləmtab ona?

Dürdi-meytək qərqeyi-xunabə gördüm könlümü,
Gör nə gəldi başına, netdi şərabi-nab ona.

Qaməti-xəm birlə bir əhli-kəramətdir qaşın,
Daş olur, əlbəttə, gər baş əyməsə mehrab ona.

Çəşmini əhli-nəzər qəsdinə tə'yin eyləyən
Nazü qəmzəndən mühəyya eyləmiş əsbab ona.

Tərləmiş rüxsar ilə xublar açarlar könlümü,
Gör nə gülşəndir ki, atəşdən verərlər ab ona.

Silki-əhli-halə çəkmiş zahidi əşki-riya,
Mis kimi kim, sim qədrin bildirər simab ona.

Ey Füzuli, qalmamış qovğayi-Məcnundan əsər,
Qaliba, əfsaneyi-eşqin gətirmiş xab ona.

Gərçi, ey dil, yar üçün üz verdi yüz möhnət sana,
Zərrəcə qə'ti-məhəbbət etmədin, rəhmət sana!

Saxlama nəqdi-qəmi-eşqini, ey can, zahir et
Kim, verim həbsi-bədəndən çıxmağa rüxsət sana.

Çareyi-behbudimi sordum müalicdən, dedi:
Dərd, dərdi-eşqdır, mümkün degil sihhət sana.

Tutaram yarın qiyamətdə, həbibim, damənin,
Məstsən qəflət şərabından, bu gün möhlət sana.

Eşq əhlin atəşi-hicranə eylərsən kəbab,
Dönə-dönə imtəhan etdim, budur adət sana.

İncidir naləm səni, vəh nola gər bir tiğ ilə
Çəşmi-cəlladın edə ehsan mənə, minnət sana.

Səndə dün gördüm, Füzuli, meyli-mehrabü nəmaz,
Tərki-eşq etməkmi istərsən, nədir niyyət sana?

Kəmalı-hüsn veribdir şərabi-nab sana,
Sana həlaldir, ey müğbeçə, şərab sana.

Səni mələk görəli yazmaz oldu eşqi günəh,
Vəli yazıldı bu üzdən bəsi səvab sana.

Ləbin sualına verməz cavab üşşaqın,
Sual olursa bu səndən, nədir cavab sana?

Məni qərarım ilə qoymaz oldun, ey gərdun,
Yeridir ahim ilə versəm inqilab sana.

Şüayi-cövhəri-tiğindən umma rəhm, ey dil,
Saqınma su verə, ey təşnə, ol sərab sana.

Füzuli, başına ol sərvi sayə saldı bu gün,
Ülövvi-rif'ət ilə yetməz afitab sana.

Eşq ətvarın müsəlləm eylədi gərdun mana,
Bunca kim, yıld-yügürdü, yetmədi Məcnun mana.

Qıldı məndən rəf' təklifi-namazi məstlik,
Qaldı bərhəq nəş'eyi-cami-meyi-gülgün mana.

Bağiban, gər meyl qılman sərvinə, mə'zur tut,
Sərvdən yegrək gəlir ol qaməti-mövzun mana.

Dustlar, qan-yaş töküb qıldı məni rüsvayi-xəlq,
Vəh ki, düşmən çıxdı axır dideyi-pürxun mana.

Olmazam, hər qanda kim olsam, giriftar olmadan,
Bir bələdir göz, bir afətdir dili-məhzun mana.

Ey Füzuli, navəki-ahimlə aldım intiqam,
Dönə-dönə gərçi bidad etdi çərxi-dun mana.

Ey mələksima ki, səndən özgə heyrandır sana,
Həq bilir, insan deməz, hər kim ki, insandır sana.

Verməyən canın sənə bulmaz həyati-cavidan,
Zindeyi-cavid ona derlər ki, qurbandır sana.

Aləmi pərvaneyi-şəm'i-cəmalın qıldı eşq,
Cani-aləmsən, fəda hər ləhzə min candır sana.

Aşiqə şövqünlə can vermək ikən müşkül degil,
Çün Məsihi-vəqtsən, can vermək asandır sana.

Çıxma, yarım gecələr, əğyar tə'nindən saqın,
Sən məhi-övci-məlahətsən, bu, nöqsandır sana.

Padşahim, zülm edib aşiq sana zalim demiş,
Xubrulardan yaman gəlməz, bu, böhtandır sana.

Ey Füzuli, xubrulardan təğafüldür yaman,
Gər cəfa həm gəlsə onlardan, bir ehsandır sana!

Ey bivəfa ki, adət olubdur cəfa sana,
Billah cəfadır, olma demək bivəfa sana.

Gəh nazü gəh kərişməvü gəh işvədir işin,
Canın sevənlər olmasa yeg aşına sana.

Min can olaydı kaş məni-dilşikəstədə,
Ta hər birilə bir gəz olaydım fəda sana.

Eşqimdə mübtəlalığımı eyb edən sanır
Kim, olmaq ixtiyar ilədir mübtəla sana.

Ey dil ki, hicrə doymayıb istərsən ol məhi,
Şükr et bu halə, yoxsa gələr bir bəla sana.

Ey gül, qəmində əşk rüxi-zərdim etdi al,
Bildirdi ola surəti-halım səba sana?

Düşməz çü şah qürbi, Füzuli, gədalərə,
Ol şəhdən iltifat nə nisbət mana, sana.

Dustum, aləm səninçin gər olur düşmən mana,
Qəm degil, zira yetərsən dust ancaq sən mana.

Eşqə saldım mən məni, pənd almayıb bir dustdən,
Hiç düşmən eyləməz onu ki, etdim mən mana.

Canü tən olduqca, məndən dərdü dağ əskik degil,
Çıxsa can, xək olsa tən, nə can gərək, nə tən mana.

Vəsl qədrin bilmədim hicran bəlasın çəkmədən,
Zülməti-hicr etdi çox mübhəm işi rövşən mana.

Dudü əxgərdir mana sərv ilə gül, ey bağiban,
Neylərəm mən gülşəni, gülşən sana, gülxən mana.

Qəmzə tiğın çəkdi ol məh, olma qafil, ey könül!
Kim, müqərrərdir bu gün ölmək sana, şivən mana.

Ey Füzuli, çıxsa can, çıxman təriqi-eşqdən,
Rəhgüzari-əhli-eşq üçrə qılın mədfən mana!

Qəmdən öldüm, demədim hali-dili-zar sana,
Ey güli-tazə, rəva görmədim azar sana!

Iç meyi-nab ki, bağından edər cümlə kəbab
Atəşi-eşq ilə üşşaqi-cigərxar sana.

Meyi-gülgündə degil nərgisi-məstin əksi,
Qədəh olmuş, göz açıb, aşiqi-didar sana.

Arizin gül-gül edibdir meyi-gülguntabi,
Vəh ki, bir güldən açılmış neçə gülzar sana.

Bağə seyr et bu ləbi-lə'l ilə kim, qönçəvü gül
Göstərə xuni-dilü dideyi-xunbar sana.

Der idim qamətinə sərv, vəli özgə imiş
Hərəkətü rəvişü şivəvü rəftar sana.

Əyilib tərifi-binaguşinə, dərdi-dilimi
Ya o taqın deyə, ya türreyi-tərrar sana.

Ta giriftarinəm, azad ola bilməm qəmdən,
Hiç kim olmasın, ey şux, giriftar sana.

Lə'li-nabin həvəsi bağırimi qan eylədigin,
Ah kim, qanlı yaşım qılmadı izhar sana.

Ey Füzuli, fələkin var səninlə nəzəri
Kim, qəmə möhnətini verdi nə kim var sana.

Sübh salıb mah rüxündən niqab,
Çıx ki, təməşayə çıxı afitab!

Riştəyi-canım yetər et bir gireh,
Salma səri-zülfi-səmənsayə tab.

Məst çıxıb, salma nəzər hər yana,
Görmə rəva kim, ola aləm xərab.

Kəsmə nəzər canibi-üşşaqdən,
Naleyi-dilsuzdən et ictimab.

Şamlər əncüm sayıram sübhədək,
Ey şəbi-hicrin mənə ruzi-hesab.

Duzəxə girməz sitəmindən yanan,
Qabili-cənnət degil əhli-əzab.

Saldı ayaqdan qəmi-aləm məni,
Ver mənə qəm dəf'inə, saqi, şərab!

Rəhm qıl üftadələrin halına,
Hiç gərəkməzmi sənə bir səvab?

Yar sual etsə ki, halın nədir,
Xəstə Füzuli, nə verərsən cəvab?

Sən üzündən aləmi rövşən qılıb saldın niqab,
Yazıya salsın bu gündən böylə nurin afitab.

Sən nə nuri-paksən, ey məzhəri-sün'i-ilah
Kim, alır şəm'i-rüxündən nur mehrü mahitab.

Əksi-ruyin suya salmış sayə, zülfün toprağa,
Ənbər etmiş toprağın adın, suyun ismin gülab.

Yeldə bulmuş buyi-zülfün, suda əksi-arizin
Kim, yeli bağına basıb, suya göz dikmiş hübab.

Lə'lgun meydər əlində sağəri-simin ilə,
Ya nigini-lə'ldir, rəşki-ləbindən oldu ab?

Kilki-qüdrət lövhi-sinəmdə səni qılmış rəqəm,
Eyləyib məhbublər məcmuəsindən intixab.

Ey Füzuli, hər əməl qılsan xətadır, qeyri-eşq,
Budurur mən bildigim, «vəllahü ə'ləm bis-səvab».

Payibənd oldum səri-zülfi-pərişanın görüb,
Nitqdən düşdüm ləbi-lə'li-dürəfşanın görüb.

Oda yaxdım şəm'vəş canım, baxıb rüxsarına,
Çərxə çəkdim dudi-dil, sərv-i-xuramanın görüb.

Gəzdirər hər yan gözüm əşk içrə bağırım parəsin,
Xəl'əti-gülün ilə Rəxş üzrə cövlanın görüb.

Bir zaman keçməz ki, dil tiğindən olmaz çək-çək,
Açılır hər dəm tutulmuş könlüm ehsanın görüb.

Könlümü tənhalıq eylərdi pərişan sinədə,
Olmasaydı cəm', hər yanında peykanın görüb.

Bəndü zindani-qəmə möhnətdən olmuşdum xilas,
Ah kim, düşdüm yenə çahi-zənəxdanın görüb.

Ey Füzuli, bunca kim, tutdun nihan hali-dilin,
Aqibət fəhm etdi el çək-i-giribanın görüb.

Ol ki, hər saət gülərdi çeşmi-giryanım görüb,
Ağlar oldu halıma, birəhm cananım görüb.

Eyləyən tə'yini-əcza-yi-müdava dərdimə,
Tərk edib, cəm' etmədi, hali-pərişanım görüb.

Lalərüxlər göysümün çəkine qılmazlar nəzər,
Hiç bir rəhm eyləməzlər daği-pünhanım görüb.

Tut gözün, ey dudi-dil, çərxin ki, devrin tərk edib,
Qalmasın heyrətdə, çeşmi-gövhərəfşanım görüb.

Pərtövi-xurşid sanmın yerdə kim, devri-fələk,
Yerə vurmuş afitabın, mahi-tabanım görüb.

Suda əksi-sərv sanmın kim, qoparıb bağiban
Suyə salmış sərvini, sərv-i-xuramanım görüb.

Ey Füzuli, bil ki, ol gül arizin görmüş degil
Kim ki, tə'n eylər mənim çək-i-giribanım görüb.

LEYLİ VƏ MƏCNUN

DİBAÇƏ

İlahi, Leyliyi-sirri-həqiqət sərəpərdeyi-vəhdətdən iqtizayi-zühur edib təcəlliye-cəmalilə fəzayi-surəti müzəyyən etdikdə və Məcnun ruhi sərgəşteyi-badi-yeyi-qəflətdə ikən ol şə'səyi-cəmalı görüb, inani-ixtiyari əldən getdikdə əgər əlaqeyi-abayi-ülvi və rabiteyi-ümməhati-süfli ol ləzzəti-canfəzayə və məsərrəti-dilgüşayə vaqif olmayıb, firibi-məvaizgunə və hiyleyi-nəsayehnümünə ilə mühərriki-silsileyi-inqitai-peyvəndi-vüsal və müdəbbiri-vəsileyi-infisali-iqdi-ittisal olmaq etsələr, təvəqqə oldur ki, nə ol Leyliyi-aləmarayə bu təqrir rə'fi-hicabi-cismanidə mövcibi-tə'xir ola və nə ol Məcnuni-cahanpeymayə bu təqdir nəfyi-təsəvvürati-nəfsanidə baisi-təqsir. Və əgər bəhaneyi-fəsanə ilə eşqi-həqiqi və hüsni-əzəlidən füzəlayi-bələğətpişə və büləğayi-fəsahtəndişə cəvahir-i-əsrarı rişteyi-nəzmə çəkib və səməreyi-iğmazı şəcəreyi-ibarətdən götürüb, niqabi-xəfa və hicabi-əna rəf' etmək istəsələr, tərəqqüb oldur, hüsni-müsaidəti-sübhani və lütfi-müavinəti-rəbbani hüsuli-mərtəbeyi-vüsulə və hüzuri-dərəceyi-zühurə mümtədd olub, Leyliyi-təxəyyülati-xaslarına və Məcnuni-hüsn ixlaslarına ihanəti-təşnii-süfəhadən və zilləti-e'tirazi-büləhadən ki, itlaqi-təərrüzləri əşşarə və təsəvvüri-göftərə məsabeyi-tə'ni-bihudeyi-Leyli və mənziyyəyi-mən'i-bifaideyi-Məcnundur, mümtəne-tə'sir ola. Və əgər bu fəqiri-müstəham Füzuliyi-bisərəncam gəyətə-qilləti-bəzaət və nəhayəti-nəqsi-əmtəyi-fəsahtə ilə istid'ayi-indiraci-silki-ərbabi-həqayiq və təmənnayə-inxirati-silsileyi-əshabi-dəqayiq edib, xəzaneyi-hüsni-Leyli təsxirinə və xərabeyi-eşqi-Məcnun tə'mirinə azim olur. Tərəssüd oldur ki, ol tərəzi-xaməvü nəqsi-namə əhsən vəchilə müyəssər olub hekayəti-Leyli kimi aləmgir və möhnəti-Məcnun kimi bəqapəzir ola.

RÜBAILƏR

Ey nəş'əti-hüsni eşqə tə'sir qılan!
Eşqilə binayi-kövni tə'mir qılan!
Leyli səri-zülfünü girehgir qılan!
Məcnuni-həzin boynuna zəncir qılan!

Tutsam tələbi-həqiqətə rahi-məcaz,
Əfsanə bəhanəsilə ərz etsəm raz,
Leyli səbəbilə vəsfin etsəm ağaz,
Məcnun dili ilə etsəm izhari-niyaz.

Lütf ilə şəbi-ümidimi ruz eylə!
İqbalımı tövfiq ilə firuz eylə!
Leyli kimi ləfzimi diləfruz eylə!
Məcnun kimi nəzmimi cigərsuz eylə!*

**BU, HƏZRƏTİ-İZZƏTDƏN HƏMD İLƏ
İSTİMDADİ-MƏTALİBDİR
VƏ ASARİ-ŞÜKR İLƏ
İSTİDAYİ-SƏTRİ-LAİBDİR**

Əlhəmdü livahibil məkarim,
Vəş-şükrü lisahibil mərahim.
Və hüvəl-əzəliyyü fil-bidayət,
Və hüvəl-əbədiyyü fin-nəhayət.
Qəd şaə bi-sün'ihî-bəyanüh,
Ma ə'zəmə fil-bəqai-şanüh.
Sübhanəllahi-zəhi-xudavənd,
Bişibhü şəriku mislü manənd.
Məşşateyi-növərusi-aləm,
Gövhərkeşi-silki-nəsli-Adəm.
Sərrafi-cəvahiri-həqaiq,
Kəşşafi-qəvamizü dəqaiq.
Peydakoni-hər nəhan ki, başəd,
Pünhankoni-hər əyan ki, başəd.
Memari-binayi-afərinış,
Sirabkoni-riyazi-biniş.
Yarəb, mədədi ki, dərmdəndəm,
Aşüftəvü zarü müstəməndəm!
Əz feyzi-hünər xəbər nədarəm,
Cüz bihünəri hünər nədarəm.
Şügli-əcəbi giriftəm piş,
Pişü pəsi-u təməmə təşviş.
Səngist bərahəm uftadə,
Bəhrist mərə hərəs dadə.
Tovfiqi-toəm əgər nə başəd,
Vər lütfi-to rahbər nə başəd,
Müşkil ki, dər in giriveyi-təng
Lə'li bə dərərəm əz dili-səng.
Müşkil ki, murad rox nəmayəd,
Zin bəhr duri bədestəm ayəd.
On kon ki, diləm fūruğ girəd,
Lovhəm rəqəmi-səfa pəzirəd.
Ayineyi-xatirəm şəvəd pak,
Rovşən gərdəd çiraği-idrak.

Qofli-dəri-arizu betabəm,
Hər çiz tələb konəm beyabəm.
Bəxşəd be riyazi-dovlətəm ab,
Əbri-kərəmi-rəsulü əshab*.

**BU, ŞÜKUFƏYİ-GÜLZARİ-TÖVHİDDİR
VƏ NÖVBƏVEYİ-BUSTANİ-TƏMCİDDİR**

Ey munisi-əhli-zövq yadın,
Əbvabi-əməl kilidi adın!
Ey gənci-əta tilismi ismin,
Sən gənci-nihan, cahan tilismin!
Ey cudi vücudi-kövnə vahib,
Zati kimi e'tirafı vacib.
Ey silsileyi-vücudə nazim,
Rəzzaqi-ərazilü əazim.
Ey pərdəkəşi-rümüzi-mübhəm,
Müstəhfizi-intizami-aləm.
Ey nəqşətərazi-səfheyi-xak,
Sahibrəqəmi-xütuti-əflak!
Ey möhtəsibi-cihati-ərkan,
Kani-gühəri-vücubü imkan!
Ey məbdə'i-feyzi-afərinış,
Səndən rövşən çiraği-biniş!
Ey pərdeyi-masiva niqabın,
Səndən özgə sən in hicabın!
Ey sirri-vücudun əmri-mə'lum,
Mövcud həmin sən, özgə mə'dum!
Ey yeddi gülü doquz gülüstan
Feyzi-kərəminlə səbzü xəndan!
Ey varı yox eyləyən, yoxu var,
Yox varlığında zənnü inkar!
Ey şahidi-qeyb pərdədarı,
Fikrin güli-mə'rifət baharı!
Ey aləmə feyzi-cud səndən,
Xəlqə şərəfi-vücud səndən!
Ey cümlə cahan sənə rizacu,
Səndən xali, sən inlə məmlu!
Ey şəm'i-əzəl fətiləsuzi!
Bəzmi-əbəd əncümənfüruzi!

Ey şirkü şərīkdən münəzzəh,
 Sirri-əzəlū əbəddən agəh!
 Ey bari xudayi-aləmaray,
 Təhsin işinə həmin ola rə'y!
 Əhsəntə, zəhi həkimi-kamil!
 Nə şükr ola sün'ünə müqabil?
 Fitrət rəqəmin çəkən zamanda,
 Həqqa ki, bir əmri-"kün fəkanda";
 Hökm etdin ki, nə ola əhval,
 Nə vəz ilə cizginə məhü sal.
 Dövrən nə zamanda ola axir,
 Hər dövrəndə nə ola zahir.
 Necə ola fərđi-nəsli-Adəm,
 Hər fərđi onun nə edə hərdəm.
 Əşyaya çox etməzəm təhəyyür,
 Səndən yanadır həmin təkəkür.
 Əşya əcəb olmaz olsa zahir,
 Çün var sənin kimi məzahir,
 Əmma çü sənə qədimdir zat,
 İdrak sənə yetərmi, heyhat!
 İdrakimizə kəmalı-hey-rət,
 Tövhidinə bəsdürür dəlalət.
 Əndişeyi-zat qılmaq olmaz,
 Bilmək bu yetər ki, bilmək olmaz.
 Ol dəm ki, urub binayi-möhkəm,
 Çəkdin rəqəmi-nizami-aləm,
 Həqqa ki, xoş intizam verdin,
 Arayışını təməm verdin.
 Etdin gərəyin gər az, gər çox,
 Bir nəsnə gərəkli yox ki, ol yox.
 Bir növ ilə eylədin mühəyya
 Kim, gəldi qüsurdan mübərta.
 Əşyadə əgərçi raz çoxdur,
 Ol kim ola razın onda yoxdur.
 Əşya necə səndən olsun agah,
 Əlqüdrətü vəl-bəqaü lillah*.

BU, MÜNACAT DƏRYASINDAN BİR CÖVHƏRDİR VƏ TƏZƏRRÖ MƏDƏNİNDƏN BİR GÖVHƏRDİR

Yarəb, kərəm et ki, xarü zarəm,
 Dərgahə bəsi ümidvarəm.
 Torpaq idim, eylədin bir insan,
 Müstövci-bi-əqlü qabili-can.
 Gər can isə xaki-dərgəhindir,
 Vər əql isə saliki-rəhindir,
 Mən gülşəni-can içində xarəm,
 Ayineyi-əqlə bir qübarəm.
 Nəm var ki, laf edəm özümdən,
 Məhv eylə məni mənim gözümdən.
 Ol gün ki, yox idi məndə qüdrət,
 Qıldın mənə qeybətində rəğbət.
 Can verdinü sahibi-dil etdin,
 İdraki-ümurə qabil etdin.
 Gər səfheyi-surətə misalım
 Çəkməzdi qəza, nolurdu halım?
 Hala ki, həvaləgahi-cudəm,
 Məqbuli-səadəti-vü-cudəm,*
 Yüz şükr ki, yox sənə xilafım,
 İnsafım var, var e'tirafım.
 Öylə degiləm ki, bu aradə
 Sədd ola sülukim e'tiqadə;
 Hər ləhzə əqidəm ola zail,
 Tövhidinə istəyəm dəlalil.
 Rahi-tələbində biqərarəm,
 Əmma tələbimdə şərmsarəm.
 Doğru yola getmədim nə hasil?
 Bir mənzilə yetmədim, nə hasil?
 Hər ərsədə hər əsər ki, gördüm,
 Sənsən deyib ol əsər, yügürdüm;
 Çün verdi xəyal ona xəmü piç,
 Mən münfəil oldum, ol əsər hiç.
 Mən əqldən istərəm dəlalət,
 Əqlim mənə göstərər zəlalət.
 Təhqiq yolunda əql netsin,

Ə'mavü qərib qanda getsin?
 Tövfiq edəsən məgər rəfiqim,
 Ta səhl ola şiddəti-təriqim.
 Gör hirsimi, istəgincə ver kam,
 Səndən iqbalü məndən iqdım.
 Elmində əyandır e'tiqadım,
 Sənsən, səndən həmin muradı.
 Dünya nədirü təəllüqatı?
 Əndişeyi-mövtdür həyatı.
 Əmma deməzəm yalandır ol həm,
 Sərmənzili-imtəhandır ol həm.
 Billah ki, bu dilfirib mənzil,
 Öylə mənə verdi rahəti-dil
 Kim, əski məqamımı untdum,
 Sandım vətənim, məqam tutdum.
 Müşkül gəlir indi tərkin etmək,
 Bir özgə məqamə dəxi getmək.
 Mən böylə qılırdım e'tibarı
 Kim, bunda olur könül qərarı;
 Bundan dəxi yey məqam olmaz.
 Zövqü bu yerin təməm olmaz.
 Əmma çü sənindürür bu göftar
 Kim, dünyadan özgə axirət var;
 Oldur ki, məqami-cavidandır,
 Kami-dilü rahəti-rəvandır.
 Göftarına e'tiqad qıldım,
 Ol yaxşıraq olduğunu bildim.
 Bildim bu imiş sənın muradın
 Kim, əhli-kəmal ola ibadın.
 Bunda yetə rütbeyi-kəmalə,
 Onda yetə dövləti-vüsələ.
 Fərz oldu bir əzmə cəzm qılmaq,
 Me'raci-kəmalə əzm qılmaq.
 Bu rahdən etmək olmaz ikrah,
 Xoş rahdurur sənə gedən rah.
 Əvvəldə çü lütfün oldu mə'lum,
 Axır günü də həm etmə məhrum!
 Çün yadi-vüsəl edib rəvanım,
 Əzmi-rəhi-qürbün edə canım,
 Ol ləhzə həm etmə şəfqətin kəm,

Tövfiqinə qıl rəfiq hər dəm!
 Çün əql ilə can əmanətindir,
 Məndə əsəri-inayətindir,
 Bunları mənimplə zar qılma,
 Bir neçə əzizi xar qılma!
 Ta kim, bu məqami tərək edəndə,
 Səndən yana əzm edib gedəndə,
 Məndən cəz'ə ilə getməsinlər,
 Dərgahə şikayət etməsinlər.
 Şum olmasın onlara vüsəlüm,
 Olmasın olardan infialım.

**BU, VACİBÜL-VÜCUD İSBATINA
 BÜRHANİ-QATE'DİR VƏ
 BƏQAİ-SAİR MÖVCUDATA
 DƏLİLİ-MANE'DİR**

Etmək gərək əhli-feyzi-biniş,
 Təhqiqi-vücudi-afərinış.
 Bilmək gərək onu kim, cəvahir
 Nə gənci-nihandan oldu zahir?
 Nə dairədir bu dövrü-əflak,
 Nə zabitədir bu mərkəzi-xak?
 Cismə ərəzi kim etdi qaim,
 Narə nədən oldu nur lazim?
 Hər xilqətə gərçi bir səbəb var,
 Aya, səbəbi kim etdi izhar?
 Gər kaf ilə nundan oldu aləm,
 Aya, nədən oldu kafü nun həm?*

Bihudə degil bu karixanə,
 Bifaidə gərđişi-zəmanə.
 Haşa ki, bu bargahi-ali
 Bir dəm iyəsindən ola xali.
 Haşa ki, bu türfə nəqşi-qərra
 Nəqqaşından ola mübərta.
 Fıkr eylə və gör, nədir bu üslub,
 Nə saniədir bu vəz'i-mənsüb?
 Hər zərreyi-zahirin zühuri
 Bir özgəyə bağlıdır zəruri.

Gər qayətə eyləsən təmmül,
Zahir olur onda məzhəri-küll,
Versən özünə fənai-mütləq,
İsbat olur ol fəna ilə həq.
Gər var isə mə'rifət məzaqi,
Fani sənə bəs dəlili-baqi.
Həqqa ki, həmin vücud birdir,
Bir zatə vücud münhəsirdir
Əksidir onun vücudi-əğyar,
Mə'nidə yox, e'tibar ilə var.
Var olanı xəlq yox sanırlar,
Yox varlığına aldanırlar.
Yoxdur bu vücudun e'tibarı,
Həq ayinədir, cahan qübarı,
Ey əql, ədəbə riayət eylə,
Bu bilmək ilə kifayət eylə!
Təhqiqi-sifatə qane olğıl,
Əndişeyi-zatə mane olğıl!
Ol pərdəyə kimsə rah bulmaz,
Təhqiq ilə onu bilmək olmaz.
Gər yetsə idi bu sirrə idrak,
Deməzdi rəsul "məərəfnak"*.
Xəlq oldu bu bəhri-heyrətə qərq,
Ta xəlqdən ola xaliqə fərq.
Hər riştə ki, həqq əyan edibdir,
Sərriştəsini nihan edibdir.
Bir kimsə əgər olaydı agah
Kim, xəlqi necə yaradır Allah,
Mümkün ki, iradətilə ol həm,
Xəlq edə bileydi özgə aləm.
Verməz çü kəməli-hikməti-həqq
Təhqiqi-rümuze rahi-mütləq.
Faş oldu ki, sirri-həqq nihandır,
Aləmdə nişanı binişandır.

BU, İZHARİ-E'TİRAFİ-CƏHALƏTDİR VƏ İQRARİ-İSRAFİ-MƏSİYƏTDİR

Ey hikmətə baxmayan nəzərsiz,
Əhvali-zəmanədən xəbərsiz!
Tə'n etmə ki, çərx bivəfadır
Daim işi cövr ilə cəfadır.
Şərhlə mənə ki, çərx netdi?
Ondan nə cəfa zühura yetdi?
Nən var idi kim, əlindən aldı,
Nə mərtəbədən aşağı saldı?
Dövrəyə gətirdi mehrü mahi,
Axıtdı səfidivü siyahi.
Gəh atəşə zəcri-ab verdi,
Gəh badə qəmi-türab verdi.
Şəm'i-əməlin münəvvər etdi,
Hər nə dilədin müyəssər etdi.
Qıldı səni hiçdən bir adəm,
Əsbabi-tənə'ümün fərahəm.
Çərxin xud işi sənənlə böylə;
Sən neylədin onun ilə, söylə?
Hər dəm onu bivəfa oxursan,
"Dunsan"—deyə bəddua oxursan.
Çün ol sənə qıldı mehribanlıq,
Yaxşılığa eyləmə yamanlıq!
Ey ruh ki, cami-cəhl edib nuş,
Hübbi-vətən eylədin fəramuş,
Kim saldı səni bu təng rahə,
Qandan düşdün bu damgahə?
Sən tərək qılıb ədəm diyarin,
Bulduqda vücud e'tibarin,
Qılmışdı sənənlə hikmətullah,
Əcnasi-həvasü əqli həmrah.
Ta aləmə gəldiyin zamanda
Bazari-tərəddüdi-cahanda
Sərmayələrindən edəsən sud,
Ol sud nədir?—Rizayi-məbud.
Hala ki, xəsarət oldu vaqə,
Sərmayələrin təmam zəyē.
Heyranü mükəddərü tühidəst,

Əhvalı xərabü rütbəsi pəst.
 Dönsən yenə gəldigin məqamə,
 Qabilmi düşərsən ehtiramə?
 Əlbəttə, zəlilü xar olursan,
 Bu fe'l ilə şərmsar olursan.
 Ey nəfspərəstü cispərvər,
 Olma qəmi-hirs ilə mükəddər!
 Cəhd eylə əzabi-gur yığma!
 Səy eylə mətayi-mur yığma!
 Alma ələ sağəri-meyi-nab
 Kim, qərqə edər səni bu girdab!
 Olma nigərani-səbzeyi-bəng
 K'ayineyi-dininə salır jəng!
 Dəf kimi köküsdə ləhv qoyma!
 Ney kimi həvayi-nəfsə uyma!
 Damani-təriqi-şər'i tutğıl!
 Hər nə ki, xilafi-şər' unutğıl!
 Təhqiqi-vəsileyi-vüsul et!
 Təqlidi-şəriəti-rəsul et!

**BU, SƏRDƏFTƏRİ-ƏNBİYANIN
 KİTABİ-ÖVSAFINDAN BİR VƏRƏQDİR
 VƏ SƏRVƏRİ-ƏSFİYANIN
 GÜLZARI-LƏTAFƏTİNDƏN
 BİR TƏBƏQDİR**

Ey padşəhi-səriri-lövlək,
 Məqsudi-vücudi-xakü əflək!
 Olmuş əflək xaki-rahin,
 Çəkmiş əfləkə xak cahin.
 Ey raqimi-nüsxei-məani,
 Mə'mureyi-elmi-dinə bani!
 Şahənşəhi-məsnədi-risalət,
 Rəssami-qəvaidi-ədələt!
 Ey ərşəvazü fərşpərvər,
 Dəftərdari-hesabi-məhşər!
 Sərdəftəri-ənbiyayi-mürsəl,
 Onlara həm axirü həm əvvəl!
 Ey vazei-istilahi-iman,

Həqdən səbəbi-nüzuli-fürqan!
 Sənsən sultanü qeyr xeylin,
 Səndən özgə sənün tüfeylin.
 Ey xəlvəti-qürbə şəm'i-məhfil,
 Cibril tərəddüdünə mənzil!
 Həqq əmri sənünlə xəlqə cari,
 Qövlünlə ol əmrin e'tibarı.
 Ey qiblənümayi-əhli-taət,
 Gəncineyi-gövhəri-şəfaət,
 Taci-səri-ərş xaki-payin,
 Şəm'i-şəbi-qədr nuri-rə'yin.
 Ey vasiteyi-nizami-aləm,
 Ə'yani-vücudə sədri-ə'zəm.
 İrfani-sifatü zatə arif,
 Keyfiyyəti-kainatə vaqif!
 Ey zatın üçün bəşər vücudi
 Adəmdə sənə mələk sücudi!
 "Yasin" sədəfi-düri-sifatın,
 "Taha" güli-bustani-zatın.
 Ey məktəbi-danişə müəllim,
 Məhruseyi-hökmi-şər'ə hakim!
 Dərgahinə ənbiya rücüi,
 Təziminə asiman rükui.
 Təhsin sənə, ey xüçəstə fərcam
 Kim, vəz' qılıb təriqi-islam,
 Keyfiyyəti-halı rövşən etdin,
 Xeyrü şər işin müəyyən etdin.
 Əhvali-əvəmirü nəvahi,
 Mə'lum elədin bizə kəmahı.
 Sən bildirdin ki, kimdir Allah,
 Sənsiz kim olurdu ondan agah?
 Gümrahları təriqə saldın,
 Üftadələrin əlini aldın.
 Faş oldu nəsihətin cəhanə,
 Sən qoymadın ortada bəhanə.
 Əmma bizə yoxdur ol səadət
 Kim, hifzi-təriqin ola adət.
 Ehməl edəriz itaətində,
 Təqsir ədayi-xidmətində.
 Hər necə ki, xud şərmsarız,

Bu cürm ilə həm ümidvarız
 Kim, feyzi-əvatifi-əmimin
 Şad eyləyə könlün əhli-bimin.
 Asilərin olasan pənahi,
 Nomidlərin ümidgahi.
 Sənsən çü şəfə-hər məəsi,
 Nə qəm əgər olsa kimsə asi.
 Gər məndə ola təməm taət,
 İzhar nədən bular şəfaət?
 Sənsən bu sərir padşahi,
 Bu mülkdə olanın pənahi.
 Hər əsrdə bir nəbi zühuri,
 Hər dövrdə bir rəsul nuri,
 Fitrət yolunu müzəyyən etdi,
 Üzün şəmi ilə rövşən etdi.
 Ta gəlməgə rövşən ola rahin,
 Budur rəhü rəsmi padşahin.
 Xabi-ədəm içrə şəxsi-ələm
 Görmüşdü vücuddən müqəddəm
 Kim, ləm'eyi-nurdən bir əfsər
 Geymiş, vermiş özünə ziyvər.
 Bidar olanda ol yuxudan
 Getmişdi qərarı arizudan.
 Çün istədi ol mənamə tə'bir,
 Səndən ona mücdə verdi təqdir.
 Dünyayə pəyami-feyzi-nurin,
 Tənbihi-səadəti-zühurin,
 Xəlqə verib intizari-məqdəm,
 Ol dəm gəldi ki, gəldi Adəm.
 Dünya tələbində oldu qaim,
 Dövr ilə səni dilərdi daim.
 Bir-bir yetib özgə ənbıyayə,
 Me'racə çıxardı payə-payə.
 Gəzməzdi səninlə sayə həmrəh,
 Guya ki, nihali-qəddin, ey mah,
 Bu aləmə vermiş idi vayə,
 Ol aləmə salmış idi sayə.

BU, ŞƏBİ-ME'RAC BƏYANİDİR VƏ TÜLU'İ-AFİTABİ-ASİMANİDİR

Çün feyzi-vücudin ilə, ey pak,
 Rəşki-fələk oldu ərseyi-xak,
 Didarını görməgi mələklər
 Pabusuna yetməgi fələklər,
 Çox eyləyib iztirab peyda,
 Allahdan etdilər təmənnə.
 Bir yaxşı zaman, şərəfli saət
 Rəf oldu dualara icabət.
 Cibril yetib, yetirdi fərman,
 —Key sərvı-riyazi-elmü irfan!
 Xurşidini ərsə sayə qılğıl,
 Me'raci büləndpayə qılğıl!
 Ey qədri bülənd padişəh, dur!
 Lütəf et, şəbi-qədr qədrin artır!
 Rəf eylə hicabi-masəvani,
 Seyr eylə məkani-laməkani!
 Müştəqi-cəmaldir mələklər,
 Möhtaci-vüsaldır fələklər.
 Eyvani-süpehrdə sitarə
 Min-min göz açıbdır intizarə.
 Xoş ol ki, minib Buraqi xoşhal,
 Buldun dərəcəti-izzü iqbal,
 Basdın ayağın bu çar tağə,
 Çıxdın dərəcəti-nöhrəvağə.
 Nə'leyninə sürdü üz məhi-növ,
 Xurşid rüxündən aldı pərtöv.
 Göstərdi Ütarid ehtiramın,
 Xət verdi ki, mən sənın qulamın.
 Nahidin edib füzun nişatın,
 Bəzmi-tərəb eylədin büsatın.
 İqbalın olub qərini-xurşid,
 Ögrətdi Məsihə rəsmi-təcrid.
 Tiğində bulub nizam əyyam,
 Tə'limi-şücaət aldı Bəhram.
 Bərcisə müsaid oldu iqbal,
 Feyzi-qədəmindən oldu xoşhal.
 Keyvan şəbi-qədrin eylədin ruz,

Oldun ona şəm'i-məclisəfruz.
 Rə'yət səfi-sabitata çəkdiñ,
 Ol məzrəə mehr toxmun əkdin.
 Qıldın fələk ətləsini rəngin,
 Ol məhfilə verdin özgə ayin.
 Lövhü qələmi müzəyyən etdin,
 Kürsü ilə ərşi rövşən etdin.
 Cibrili qoyub, Büraqi saldın,
 Tövhid yolunda fərd qaldın.
 Rəf' oldu sənə hicabi-mabeyn,
 Nüzhətğəhin oldu qabi-qövseyñ.
 Getdin o yerə ki, getmək olmaz,
 Yetdin o yerə ki, yetmək olmaz.
 Bizdən həqə ərzlər yetirdin,
 Həqdən bizə mücdələr gətirdin.
 Lütf etdi sənə inayəti-həq,
 Tövfiq nifazü əmri-mütləq;
 Həm məxzəni-mə'rifət kilidi,
 Həm ne'mətü mərhəmət ümidi.
 Dəryadə olub qəni gühərdən,
 Zövq ilə dönəndə ol səfərdən,
 Gərm idi hənuz xabgahın,
 Cünbüşdə qübari-xaki-rahın.
 İnsaf həmin ola siyahət,
 Böylə səfər ilə istirahət.
 Oldu sənə feyz bunca hasil,
 Ol vaqiədən zəmanə qafil.
 Qafilləri eylədin xəbərdar,
 Əsrari-nihani etdin izhar.
 Açıdın dəri-iltifatü ən'am
 Verdin gərəyincə hər kəsə kam.
 Çün şəfqəti-amin oldu məqsum,
 Lütf eylə, məni həm etmə məhrum.
 Biçarə Füzuliyəm kit zarəm,
 Zilli-günəh ilə şərmsarəm.
 Tədbirdə süstəmə səbükray,
 Sən bir mədəd etməsən mənə, vay!
 Ey məş'əleyi-təriqi-tarık,
 Vey rahnümayi-rahi-barık!
 Ehsanını hadiyi-təriq et,

Bir feyzi-nəzər mənə rəfiq et.
 Kalayışı -ixtilafdan pak,
 Peyrövliyin eyləyim tərəbnək.
 Gülzari-vüçudim edə sirab,
 Barani-rizayi-alü əshab!*

QƏSİDƏ

Ya mənbəül-məkarimi və ya mə'dənül-vəfa,
 Ya məcməül-məhasini və ya mənbəül-əta.

Əntəl-ləzi büistə ileyna mübəşşirən,
 Vəxtarəkəl-ilahə ənil xəlqi vəstəfa.

İt'əl-ləzi təfəzzələhül-qürbə vəl qəbul,
 Vəntəl-ləzi təfərrədəhül-izzü vəl-üla.

Mənirtica bilütfikə maxabə vəntəfi,
 Məniqtəda bişər'ikə mazaə vəhtəda.

Ya övnə mən təfəqqədəhü ində şiddətin,
 Ya kəhfə mən təhəssənə fizzəri vənnəca.

İsa nəmirəsəd beto dər qədrü mənzələt,
 Bər çərx əgər nəhəd zisəri-iqtidar pa.

Me'rac yafti to vü bər Tur şod Kəlim,
 Fərq əzto Kəlim ziərşəstü ta səma.

Abi-to bud k'atəşi-Nəmrudra nişand,
 Ruzi ke, kərde bud dər atəş Xəlil ca.

İqrari-kaferist zişər'i-to inhıraf,
 Bürhani-gümrəhist beğeyri-to iqtida.

Ta münqətə nə gərdəd əz asibi-ixtilaf
 Şod bəste bər to silsileyi-silki-ənbiya.

Baəmbiyast nesbət zati-to çun əlif
 Həm ibtida toi behəqiqət, həm intəha.

Təqdir coz rizayi-to kari nəmikonəd,
Peyvəste taəti-to əda mikonəd qəza.

Ey afitabi-zatinə hər zərrə bir nəbi,
Min şər' din diyarinə hər zərrədən ziya.

Sən qayəti-vücudsənü özgələr tüfeyl,
Sən padişahi-mülksənü özgələr gəda.

Carubi-gərđi-rəhgüzərin bali-Cəbrəil,
Taqi-rəvaqü dərgahin eyvani-kibriya.

Darüşşəfayi-həşrdə bimari-mə'siyət,
Şəhdi-şəfaətindən umar şərbəti-şəfa.

Ey çaryari-kamilin ə'yani-mülki-din,
Ərbabi-sidqü mə'dələtü rifə'tü həya.

Dövrün bu dörd fəsl ilə bir mö'tədil zaman,
Şər'in bu dörd rükn ilə bir mö'təbər bina.

Ya Müstəfa, Füzuliyi-möhtacə rəhm edüb,
İzhari-iltifat ilə qıl hacətin rəva.

BU, ƏRZİ-ƏDƏMİ-QÜDRƏTDİR VƏ ÜZRİ-FİQDİ-QÜVVƏTDİR

Arayışı-söhbət eylə, saqi!
Ver badə, mürüvvət eylə, saqi!
Bir cam ilə qıl dimağımı tər,
Lütf eylə, bir iltifat göstər!
Qəm mərhələsində qalmışam fərd,
Nə yar, nə həmnəşin, nə həmdərd.
Həmcinslərim təmam getmiş.
Söz mülkündən nizam getmiş,
Bu bəzmdə sən qalıbsənü mən,
Bu bəzmi gəl edəlim müzəyyən!
Sən ver badə, mən eyləyim nuş,
Mən nəzm oxuyum, sən ona tut guş!
Bir dövrədəyəm ki, nəzm olub xar,
Əş'ar bulub kəsadi-əs'ar.
Ol rütbədə qədri-nəzmdir dun
Kim, küfr oxunur kəlami-mövzun.
Bir mülkdəyəm ki, gər udub qan,
Məzmunu-ibarətə çəkib can,
Min rıştəyə türfə lə'l çəksəm,
Min rövzəyə nazənin gül əksəm,
Qılmaz ona hiç kim nəzarə,
Derlər gülə xar, lə'lə xarə.
Ancaq deməzəm ki, xaki-Bağdad.
Alayışı-nəzmdəndir azad*.
Yoxdur bir mülk bu zamanda
Kim, nəzm rəvacı ola onda:
Nə hind, nə Fars, nə Xorasan,
Nə Rumü Əcəm, nə Şamü Şirvan.
Olsaydı birində bir süxənsənc,
Əlbəttə, əyan olurdu ol gənc.
Gəncineyi-nəzm gizli qalmaz,
Sanmın günəş olsa, nur salmaz.
Kanı necə kim nihan tutar daş,
Eylər onu lə'l aləmə faş.
Hala məgər iqtizayi-dövrən
Oldur ki, ola o gənc pünhan.
Dövrən ilə mən nəqiz seyrəm,

Dövr əhlindən məgər ki, qeyrəm.
 Dövrən istər ki, xar ola nəzm,
 Büzzətü etibar ola nəzm,
 Mən müntəzirəm verəm rəvacın,
 Bimar isə, eyləyəm əlacın.
 Ol nəfyi-kəməli-hikmət eylər,
 Lazım bilirəm xəsarət eylər.
 Təmiri-xərabə talibəm mən,
 İnşaallah ki, qalibəm mən.

ŞİKAYƏTNAMƏ

Maliki-mülkarayi-aləm və hakimi-hikmətfəzayi-əqalimi-hikəm mə'mureyi-cahani vəqfi-ərbabi-istirzaq edib, tovliyətin müluki-ədalətşiar və hükkami-mər-həmətdisarə təfviz etdikcə və xanəqahi-təngnayı-ərsəyi-imkanda asari-ərbabi-istehqaq olub, hər fərdinə miqdarınca xəzaneyi-qeybdən vəzifeyi-müstəmirrə yetdikcə ol münliyi-ərqami-divani-xilafətin qələmi-mişkbarları miftahi-künuzi-ərzaqi-əshabi-istehqaq ola. Və ol naqili-ə'lam istehkami-bünyani-səltənətin rəqəmi-ənbərnisarlarında hədayiqi-əhdəqi-ərbabi-nəzər bəsərət bula.

Şərhi-şəmmeyi-səna və rə'fi-şiyməyi-diadən sonra:

Ərz edər xakisari-bimiqdar,
 Bəndeyi-kəmtərin Füzuliyi-zar.
 Ki, müqimi-məqami-üzlət ikən,
 Sakini-guşeyi-qənaət ikən,
 Başıma düşdü cah sevdasi,
 Zövqi-əhli-təm'ə təmənnası.
 Həvəsi-kəsbi-nəngü nam etdim,
 Tələbi-rifəti-məqam etdim;
 İstədim kim, ülüvvi-qədr bulam,
 Məzhəri-lütfi-padşahi olam.
 Bilmədim kim, şikəstəhal oluram,
 Həsəd əhlinə payimal oluram.
 Təmə' əsrərə xadim olmaq imiş,
 Süfəhayə mülazim olmaq imiş,
 Kim ki, Allahdan ibə eylər,
 Qeyr dərgahə iltica eylər,
 Hasili zillətü xəsarət olur,
 Rəxti-ümmidi yə'sə qarət olur.

Əlhasil, fərqi-iqtidarımı əfsəri-qənaət ilə, qalibi-etibarimi xəl'əti-üzlət ilə müzəyyən qılıb və təmliki-əvalimi-məaniyi təsxiri-əqalimi-surətdən yəgrək bilb, padişahi-mülki padişahi-mülki-

istiğnavü hakimi-ələlitlaqi-məmaliki-fəqrü fəna ikən, cövhəri-zatim iqtizayi-təkmil edib və surəti-sülükimdən rəngi-təvəkkül gedib aləmi-himmətdən bir sürüşə mülhəm oldum və bu ilhami isğa qıldım ki:

— Ey qafil, aləmi-surət məzhəri-sifati-ilahidir və məhbiti-ənvari-hüzuzati-namütənahidir. Hər ayinə mülk mələkütədən münfəkk olmaz və xəssai-mülkdən bəhrəmənd olmayan sərairi-mələkütə dəstrəs bulmaz. Ləcərəm, hükəmi-mülkə təvəssül mucibi-hüsuli-məvəhibdir və mülki-əsre təvəssül baisi-vüsali-məta-libdir. Və hədisi-səhihdir ki: "Əssultanü zillüllahi" və ondan istiğna xətdir.

Və xəbəri-sərihdür ki: "La rütəbə fəvqə rütəbətis-sultani illa li-nəbiyyin mürsəlin ov mələkin müqərrəbin". Və ondan inhiraf nəvədir. Xüsusən bizim padişahımız ki, rütəbeyi-səltənəti mənide payeyi-xilafətdir və səriri-hükuməti həqiqətdə məsnədi-imamətdir.

Qit'ə

Padişahi-bəhrü bərr Sultan Süleymani-vəli,
Ol ki, məhzi-əddir zati-vilayətpərvəri.
Xali ondan olmasın, ya rəb, vilayət ta əbəd
Kim, vilayətdən degil xali səfayi-cövhəri.

Əlqissə, bu təhrik ilə dərgahi-müəlladən bir nəсібə talib olub və ərkanı-dövlətdən səadəti-imdad və şərəfi-is'ad bulub doqquz əflakə payi-istiğna ururkən ovqafdan doqquz ağca vəzifəyə qənaət qılıb ərz aldım. Və bərat üçün dərgahi-ələmpənahə irsal edib, vüsulinə mütərəssid oldum. Müddəti-tərəssüd münqəzi olduqda və əyyami-intizar sərəncam bulduqda mübəşşirlər ki, mücdeyi-hüsuli-məqsəd yetirdilər, mənə bir misali-meymun və bəratı-hümayun gətirdilər. Hülyəyi-maarif ilə arastə və ziyvəri-əvatif ilə pirastə. Ənbəri-səvadində sibğəti-vəlleyli iza səca" və kafuri-bəyazında səfvəti-vəssübhi iza təcəlla". Səhifəsində xətti səhaibi-əmtari-məvəhib və xütutində əfradi-nüqət kəl-kəvakib, ənvəri-mətalibi məsabeyi-sədəfi-dürr idi, lö'löi-sirab ilə məmlüv dəryayi-məkarim təməvvüc edib kənara salmış. Və müşabəhi-nafeyi-mişknab ilə dolub qaidi-izzü ehtiramla varid olmuş. Fatiheyi-ünvani kəriməyi-"hüvəl-həqqül mübin", xatimeyi-tarixi: "Əl-aqibəti lil-müttəqin", qayəti-məzmuni "zalıqə fəzlül-lahi yətihi mən yəşəü vəl-lahü-zül-fəzlil-əzim". Nihayəti-məfhumi "in-nəhü min Süleymanə və innəhü bismillahir-rəhmanir-rəhim".

Zəhi misali-şərifü nişani-alışan!
Zəhi mürasileyi-zövqbəxşü feyZRəsan!
Zəhi hilali-sipehri-əvatifü əşfaq!
Zəhi kilidi-künuzi-mərahimü ehsan!
Zəhi səhifeyi-safadilü səfaəngiz!
Zəhi cərideyi-ənbərnisarü mişkəfşan!

Həqqə ki, ol ulu ayəti-rəhmət nüzulindən xətiri-fatirə bir növ məsərrət sirayət etdi ki, vəsfi qabili-təqdir degil və xarici-ihateyi-təhridir. Ol səmayeyi-dövlət vüsulunda qəlbi-münkəsirə bir sürur yetdi ki, zikri mafövqi-əhtimali-təqdirir.

Beyt

Nəfsə onunla yetən zövqdən oldum agah,
Qültü inni ləki, qalət hüvə min indəllah.

Mücmələni ümmidi-tamam ilə ixtiyarsız durdum. Və ibrazi-höküm üçün mütəvəlliyi-ovqaf hüzurinə üz urdum. Əlhəqq, mütəvəlliyi mülağatına fürsət düşmədi. Və onun daməni-mülazimətinə dosti-neyl irişmədi.

Əmma divani-bələğətə təhəccüm etdim. Çün ənhə's-ovqatda və əz'əif-halatda hüzurlarına getdim, bir cəm' gördüm, hekayətləri pərişan. Nə səfadən onda əsər, nə sidqdən onda nişan var. Cəmiyyətləri dami-hiyəl, hüzzari-məclisləri "ülaiyə kəl-ən'ami bəlhüm əzəllü", hərəkəti-nahəmvarları məsabeyi-suhani-ruh və kəlimateyi-pürazarları müşabəhi-əmvaci-tufani-Nuh.

Salam verdim—rüşvət degildir deyü almadılar.

Höküm göstərdim—fəidəsizdir deyü mültəfit olmadılar.

Əgərçi zahirdə surəti-itaət göstərdilər, əmma zəbani-hal ilə cəm'i-sualıma cavab verdilər.

Dedim:

—Ya əyyühəl-əşhab! Bu nə fe'li-xəta vü çini-əbrudur?

Dedilər:

—Müttəsil bizim adətımız budur.

Dedim:

—Mənim rəyətimi vacib görmüşlər. Və mənə bəratı-təqaüd vermişlər ki, Ovqafdan həmişə bəhrəmənd olam. Və padşahə fərağət ilə dua qılam.

Dedilər:

—Ey miskin! Sənin məzaliminə girmişlər və sənə sərmayeyi-tərəddüd vermişlər ki, müdam fəidsiz cidal edəsən. Və namübarək üzlər görüb, namülayim sözlər eşidəsən.

Dedim:

—Bəratımın məzmunu nə üçün surət bulmaz?

Dedilər:

—Zəvaiddir, hüsuli mümkün olmaz.

Dedim:

—Böylə Ovqaf zəvaidsiz olurmu?

Dedilər:

—Zəruriyyəti-asitanədən ziyadə qalırsa, bizdən qalırımı?

Dedim:

—Vəqf malın ziyadə təsərrüf etmək vəbaldır.

Dedilər:

—Ağcamız ilə satın almışız, bizə hələldir.

Dedim:

—Hesab alsalar, bu sülukunuzun fəsadı bulunur.

Dedilər:

—Bu hesab qiyamətdə alınır.

Dedim:

—Dünyada dəxi hesab alınır xəbərin eşitmişiz.

Dedilər:

—Ondan dəxi bakimiz yox, katibləri razi etmişiz.

Gördüm ki, sualıma cavabdan qeyri nəsnə verməzlər və bu bərat ilə hacətim rəva qılmağı rəva görməzlər, naçar tərki-mücadilə qıldım və məyusü məhrum guşeyi-üzlətimə çəkildim.

Mən bəratından ihanət çəkdiyim üçün münfəil, bəratım məndən fəidsiz əzab verdiği üçün xəcil. Ol, şahidi-məcruh kimi təqrirdən peşiman, mən müddəyi-kazib kimi təşni'dən pərişan. Ol ayəti-mənsux kimi məmnuül-əməl, mən ümməti-mənsux kimi məqtuül-əməl.

Qit'ə

Mən ona fitnə, ol mənə afət,
Mütənəffir mən ondan, ol məndən.
Mən ona qüssə, ol mənə möhnət,
Mütənəkkir mən ondan, ol məndən.

Əlqissə, şiddəti-hirman kəmalə yetdikdə və dəryayi-heyrətim

tüğyan etdikdə xatirimə bu yetdi və qəlbimə bu mə'ni sirayət etdi ki, əlbəttə, mətlə'i-məkarimdən tale' olan aftabi-məkrəmət ehticabi-səhabi-tirə qəbul etməz. Və mənbə'i-mərahimdən tərəşşöh qılan zülali-mərhəmət girdabi-təzəlzüldən qubari-fəna tutmaz. Ənqərib maneinə mane bulunur və dafəinə dafə' zahir olur.

Qit'ə

Haşalillah kim, fərağət küncünün sükkənina
Mətrəhi-məkr ola dərgahi-xilafət dəstgah.
Haşalillah kim, qənaət gəncinin müştəqına
Əcdəri-bidad ola tuğrayi-hökmi-padişah.

Xudavənda! Məxfi buyrulmaya və məstur olmaya ki, varid olan bəratı-hümayun məzmunu irsal olunan ərzə mütabiq olmayıb ibarətində ləfzi-zəvaid zaid vəqə' olmuşdur və ləfzi-zəvaiddir ki, onun mizani-təsərrüfündə miqdarın naqis qılmışdır.

Filvaqə' əgər ləfzi-zəvaiddən qərəz bu isə ki, vəzaifi-xüddam və rəvabiti-ərbabi-təqaüd və ixracati-əliqi-dəvab, ələfi-əvamil və mayəhtaci-həfrü binadən sonra bəndəyə bir fəidə mütərəttib ola, həqiqətdə dərgahi-müəlladən böylə işarət olunmaqdadır ki, bəndeyi-vacibüt-təqsir Füzuliyi-fəqir iste'dadi-təqəddüm və istehqaqi-təkərrüm də'vasın qılır ikən və kəndisin əksərərbabi-istehqaqdan müqəddəm bilir ikən məkrəməti-mülukanəm və mərhəməti-xosrovanəm zühurə gətirib bu bəratı-səxavətayati verdim. Və buyurdum ki, minbəd rütbeyi-iqtidarın və payeyi-e'tibarın cəm'i-gədalərdən, bəlkə bəhaimdən, daşdan və torpaqdan əxəssü ədna bilə. Və bihudə təsərrüfi-bərat qılmayıb, mərtəbəsindən xəbərdar ola. Bitəkəllüf bu mərtəbəyə qənaət etmək səhldir və bu inayətə məmnun olmaq nəhayəti-cəhldir.

Həqqə ki, bu vəqiədən mənim çəkdiyim rəncü məlamət və etdigim xərcü xəsarət üçün degil.

Məhza təhrirində həzrətiniz çəkdiği əmək üçündür ki, zayə' oldu.

Nədəlim? Əldən nə gəlir? Xəzaneyi-qeybdən əvəz müyəssər ola və qələmi-qəza tədarük qıla.

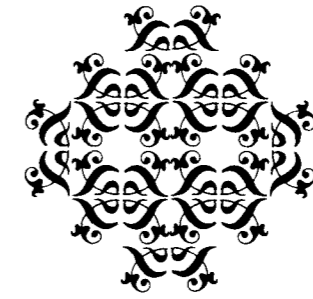
N ə z m

Sərvərə, gərđişi-sipehri-kəbud

Daim olmaz müvafiqi-məqsud.
Bağlamaz hər şükufə meyveyi-tər,
Əksəri bitdiyi-yerində itər.
Gərçi ənduhü möhnətim çoxdur,
Hiç kimdən şikayətim yoxdur.
Taleimdir mənə cəfa gətirən,
Hər bir anında min bəla gətirən.
Yoxsa dərgahi-padişahi-zəman
Lütfə mənə' durur, mürüvvətə kan.
Var ümidim kim, ol büləndməqam
Ola payəndə ta zəmani-qiyam.
Sərfəraz ola cümlə ə'yani,
Bitəzəlzül cəm'i-ərkanı.

B A Q I

Baqi adı ilə məşhur olan Mahmud Əbdülbaqi XVI əsrdə İstanbulda, Sultan Süleyman Qanuninin himayəsində yaşamış, hökmdarın ehtişamını mədh etmişdir.

Keçirdiyi dəbdəbəli həyat Osmanlının böyük şairinə nəşəli, coşqun eşqlə dolu qezəllər yazdırmışdır.

Sultan Süleyman Qanuni öldükdən sonra çətinliklərlə qarşılaşmış, arzusunda olduğu şeyxülislamlıq mənəbinə çata bilmədiyindən məyus olmuşdur.

Baqi türk qezəl (divan) ədəbiyyatının ən böyük ustalarından biridir.

MERSIYE-I HAZRET-I SULEYMAN HAN

Tigin icurdu duşmene zabm-ı zebanları,
Bahsetmez oldu kimse, kesildi lisanları.

Gördu nihâl-i serv-i serefraz-ı nizeni,
Serkeslik adın anmadı bir dahi banları.

Her kande bassa pay-ı semendin nisar icun,
Hanlar yolunda cümle revan etdi kanları.

Dest-i fenada müurg-i heva durmayub döner,
Tigin Huda yolunda sebil itdi canları.

Şemsir gibi ruy-i zemine taraf taraf
Saldın demur kuşaklı cihan pehlevanları.

Aldun hezar but-kedeyi mescid eyledin,
Nakuus yerlerinde okutdun ezanları.

Ahir calındı kus-ı rahil itdin irtihal,
Evvel konaqın oldu Cinan bastanları.

Minnet Hudaya iki cihanda kılub said
Nam-ı şerifin eyledi hem gaazi, hem şehid.

QƏZƏLLƏR

Muje haylin dizer ol gamze-i fettan saff saff,
Guyiya cenge girer nize-i guzaran saff saff.

Seni seyr itmek icun rehgezer-i gulşende
İki canibde durur serv-i huraman saff saff.

Leşker-i eşk-i firavan ile ceng eylemege
Gönderir mevclerin luccce-i umman saff saff.

Gökde efgaan iderek sanma gecer hayl-i kuleng,
Cekiliir kuyine murgaan-i dil u can saff saff.

Cami icre göre ta kimlere hem-zanusun,
Şekl-i sakkada gezer dide-i giryan saff saff,

Ehl-i dil derd u qamın ni'metine mustaqrak,
Dizilurler keremin hanına mihman saff saff.

Vasf-i kaddinle hiram itse alem gibi kalem,
Leşker-i satri ceker defter u divan saff saff.

Kuyin etrafına uşşak dizilmis guya,
Harem-i Ka'be'de her canibe erkan saff saff.

Kadrini seng-i musallada bilub, ey Baki,
Durub el baqlayalar karşuna yaran saff saff.

Ferman-i aşka can iledir inkiyadımız,
Hukm-i kazaya zerre kadar yok inadımız.

Baş egmeziz edaniye dünya-yi dun icun,
Allah'adır tevekkulumuz, i'timadımız.

Biz mutteka-yi zer-kes-i caha dayanmazız,
Hakkın kemal-i lutfunadır istinadımız.

Zuhd u salaha eylemeziz iltica hele,
Tutdu egerci alem-i kevni fesadımız.

Meyden safa-yi batın humdur qaraz heman,
Erbab-i zahir anlayamazlar muradımız.

Minnet Huda'ya devlet-i dünya fena bulur,
Baki kalur sahife-i alemde adımız.

Nam u nişane kalmadı fasl-ı bahardan,
Dustu çemende berk-i diraht i'tibardan.

Escar-i baq hirka-i tecride girdiler,
Bad-i hazan çemende el aldı çenardan.

Her yaneden ayaqına altun akup gelur,
Escar-i baq himmet umar cuybardan.

Sahn-i çemende durma salınsun saba ile,
Azadedir nihai bugün berk u bardan.

Baki çemende hayli perişan imiş varak,
Benzer ki bir şikayeti var ruzgardan.

Muheyya oldu meclis, sakiya, peymaneler dunsun,
Bu bezm-i-ruh bahsin şevkına mestaneler dunsun.

Dila, cam-i şerab-i aşk-i yarı şöyle nuş it kim,
Felekler gum gum otsun başına humhaneler dunsun.

Hayal-i şem'i ruhsarm ko yansun hane-i dilde,
Perin ol sem'a yakub şevk ile pervaneler dunsun.

Sen ağyar ile devr itdir, şeha, peymaneyi daim,
Ser-i kuyin dolanub aşik-i picaneler dunsun.

Bu bezm-i dil guşaya mahrem olmaz Baki'ya herkes,
Di gelsun ehl-i diller, gelmesun biganeler dunsun.

Hoş geldi bana meygedenin ab u hevası,
Billah guzel yerde yapılmış yikilasi.

Men'eyler imiş mes'ele-i aşkı muderris,
Ey hace, anın var ise yaklaştı kazası.

Gitmez o mehu ra gibi hancer kemerinden,
Uftadelerin oldurur ah işte burası.

Ziba yaraşır hu'at-i naz ol boyu serve,
İki kolumu etsem ana bel dolaması.

Dikkatler ile seyr ederiz yan serapa,
Görmez mi idik biz de eger olsa vefası.

Dünya deger ol mah-lika dilber-i qarra,
Yusuf'ta dahi yoktur anın hüsn u behası.

Meddah olalı çeşm-i qazalanına, Baki,
Öğrendi gazel tarzım Rum'un şuarası.

Ezelden şah-ı aşkın bende-i fermanıyuz, cana,
Mahabbet mülkünün sultan-ı ali-şanıyuz, cana.

Sehab-i lutfun abın teşne dillerden diriğ itme,
Bu destin baqrı yanmış lale-i Nu'manıyuz, cana.

Zemane bizde cevher sezdiycin dil-hiras eyler,
Anınçun bagrımız bundur, maarif kanıyuz, cana.

Mukedder kılmasun gerd-i kuduret çeşme-i canı,
Bilursun ab-ı ruy-i mulket-i Osmanıyuz, cana.

Cihani cam-i nazmı si'r-i Baki gibi devr eyler,
Bu bezmin şimdi biz de Cami-i devranıyuz, cana.

Ab-i hayat-i la'une ser çeşme-i can teşnedir,
Sun cur'a-i cam-i lebin kim ab-i hayvan teşnedir.

Can la'lin eyler arzu yar içmek ister kanımı.
Ya Rab, ne vadidir bu kim, can teşne, canan teşnedir.

Ab-i zulal-i vaslina muhtac dil تنها degil,
Hak uzre kalmış huşk-leb derya-yi umman teşnedir.

Bezm-i qamında can u dil yandı yakıldı, sakiya,
Depret elin, sur ayaqın meclisde yaran teşnedir.

Cana zulal-i vaslini aqyar umar, uşşak umar,
Ab-i sehab-i rahmete kafir, muselman teşnedir.

Giryan o Leyli veşi n'ola sahraya salsa,
Baki'yi Mecnun'un ab-i çeşmine hak-i beyaban teşnedir.

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön söz	3
Manas	15
Yunus Əmrə	31
İmadəddin Nəsimi	83
Əlişir Nəvai	131
Məhəmməd Füzuli	241
Baqi	307
Mündəricat	318

**TÜRK XALQLARI
ƏDƏBİYYATI**

II cild

Orta dövr

**Prof. Dr.
Nizami Cəfərov**

Naşiri
Nəşriyyatın direktoru
Mətbəənin direktoru
Texniki redaktoru
Kompüter dizaynı

Hikmət Hüseynov
Eldar Əliyev
Səhraf Mustafayev
Fərid Kərimov
Günay Yusifova

Yığılmağa verilib 20.04.2006. Çapa imzalanıb 21.12.2006.
Format 60x90 ¹/₈. F.ç.v. 40. Ş.ç.v. 40.
Sifariş №110. Sayı 1000 nüsxə.

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı şəhəri, Mikayıl Müşfiq küçəsi, 2 a.
Tel. 447-49-71.